

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YERMAK TİMOFEYEVİÇ VE KAZAKLARIN
SİBİRYA SEFERİ

Hazırlayan:

Mecnun Tarık YILMAZ

2501180261

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

İstanbul-2020

ÖZ

YERMAK TİMOFEYEVİÇ VE KAZAKLARIN SİBİRYA SEFERİ

Mecnun Tarık YILMAZ

“*Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibiryaya Seferi*” adlı tezimiz Sibiryaya’nın ele geçirilmesinde Yermak Timofeyeviç ve onun önderliğindeki Kazakların oynadıkları rolü ortaya koymaktadır.

XIII. yüzyılda Kuman-Kıpçaklar tarafından “*bağımsız, özgür insan*” anlamında kullanılmaya başlanan “*kazak*” kelimesi, zaman içerisinde Rus knezliklerinde uygulanan gerek ekonomik gerekse siyasî politikaların kendilerine ağır gelmesi sebebiyle buldukları knezliklerden ayrılarak Güney Rus bozkırlarının ıssız kalan ve “*dikoe pole*” diye adlandırılan bölgeye giden ve burada yaşamını sürdüren Ruslar tarafından da kullanılmıştır. Başlangıçta bu davranışlarıyla Kuman-Kıpçaklar gibi özgür olmayı amaçlayan bu Rus toplulukları, daha sonra zamanın getirdiği olumsuz şartlarla birlikte kendilerini tekrar Rus Devleti’ne hizmet eder hâlde bulmuşlardır. Nitekim zamanla Rus Kazakları diye anılmaya başlanan bu toplulukların Rus Devleti’nin askerî hayatında gösterdikleri üstün başarılar, ilerleyen zamanlarda kendilerinin tarihî bir öneme sahip olmalarına vesile olmuştur.

Böylece 1577’den itibaren çeşitli belgelerde kendinden bazen olumlu, bazense olumsuz bir şekilde söz ettirmeye başlayan ve Kazak atamanlarından biri olan Yermak Timofeyeviç, Rusların ekonomik sebeplerden dolayı daha XI. yüzyılın sonlarından itibaren ilgilenmeye başladıkları Sibiryaya’nın, Ruslar tarafından nihai olarak işgal edilmesine giden süreci başlatmıştır.

Anahtar kelimeler: Kazak, Rus Kazakları, bağımsızlık, ekonomi, Sibiryaya

ABSTRACT

SIBERIAN EXPEDITION OF YERMAK TIMOFEYEVICH AND THE COSSACKS

Mecnun Tarık Yılmaz

The thesis named “*Siberian Expedition of Yermak Timofeyevich and the Cossacks*”, is exposes the role of Yermak Timofeyevich and the Cossacks of his command in taking the Siberia.

Cossack appellation began the use by the Cuman-Kipchaks in 13th century as “*independent, free people*”, by the time the appellation used by the Russians who quailed of the Russian Knezes economical and political oppressions and for that leave the Knezes to live deserted South Russian steppes called “*dikoe pole*”. At the beginning those Russians as their actions, intended to be free as the Cuman-Kipchaks, thereafter owing to hardships of the time find themselves again serving the Russian government. Thusly over time those who called Russian Cossacks superior achievements of the military service in Russian state, causes them have a historical importance afterwards.

Thus the Cossack Ataman Yermak Timofeyevich, who mentioned in several documents occasionally positive and negative, commences the process of the taking Siberia by the Russia for good, which the Russians has interest of the country for the benefits since 11th century.

Key words: Cossacks, Russian Cossacks, independent, economy, Siberia

ÖNSÖZ

“*Dikoe Pole*” diye anılan Güney Rus bozkırlarında ortaya çıkan ve bazen başına buyruk, bazense Rus ordularına yardımcı kuvvet vazifesi gören Kazaklar, zaman içerisinde Rus tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Kazak asıllı Yermak Timofeyeviç’in zaman içerisinde gerek iyi, gerekse kötü sayılan şöhretiyle birlikte yaptığı işler, onu Sibirya seferine öncülük etmeye itmiştir. Fakat günümüzde dahi Rusya’nın ekonomik olarak kalkınmasının bir numaralı kaynağı olarak kabul edebileceğimiz Sibirya’nın Ruslar tarafından olan işgalinin Yermak Timofeyeviç ile birlikte kapılarının açılması, Türkiye’de üzerinde çok durulan bir konu olarak karşımıza çıkmamaktadır. Hâlbuki dediğimiz gibi Rusya’nın adeta ekonomik can damarını oluşturan Sibirya ve buranın işgalinin başlangıcını oluşturan bu sürecin analiz edilmesi, sadece dönemi değil, bir bakıma tüm Rus tarihinin karanlık kalan konularının aydınlatılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Böylece Türkiye’de bu alanda mevcut olan çalışmalara katkı sağlamak amacıyla “*Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibirya Seferi*” adlı tezimizi hazırlamaya karar verdik.

İncelediğimiz konu hakkında gerek ana kaynak sayılan Sibir yıllıklarında, gerekse bu yıllıklar temel alınarak hazırlanmış araştırma eserlerde olan bazı kusurlar tarafımızdan düzeltilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda Sibir yıllıkları, IV. İvan tarafından Stroganovlara verilen 6 Kasım 1581 ve 16 Kasım 1582 tarihli yarlıklar ve gerekli görüldüğü takdirde fikir edinmek açısından bu konu hakkında yazılmış araştırma eserler kaynak olarak kullanılmıştır.

Tezimizin ilk bölümünde, Yermak Timofeyeviç’in Sibirya seferinde ona yardım eden Kazak topluluklarının, Rus topraklarında ortaya çıkışından Sibirya seferinin başladığı tarihe kadar olan süreçteki faaliyetleri hakkındaki bilgilere yer verdik. Tezimizin ikinci bölümünde, Sibirya’nın işgal edilmesine öncülük eden Yermak Timofeyeviç ve Stroganovları köken olarak inceledik. Daha sonra ise bu kişiler arasındaki ilişkilerin ne denli olduğuna değindik. Tezimizin son bölümünde ise, tezimizde bahsedeceğimiz esas konu olan Yermak Timofeyeviç’in ve Kazakların Sibirya seferi hakkında bilgi vererek, gerekli gördüğümüz takdirde uzun yıllardan beri söylenegelmiş yanlışları elimizden geldiği kadarıyla düzeltmeye çalıştık.

Bu çalışmamın yazılmasında bana verdiği desteklerden ötürü annem Necibe Yılmaz ve babam İsmail Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında bana her türlü desteği sağlayan ve yol gösteren başta tez danışmanım İlyas Topsakal hocam olmak üzere, Kürşat Yıldırım, İlsur Nafikov, İlyas Kemaloğlu (Kamalov) ve Zafer Sever hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

Ayrıca doğru kaynaklara ulaşmamda yardımcı bir diğer kişi olan Vadim Faritovi Uzbekov'a da teşekkür ederim.

Mecnun Tarık Yılmaz

İstanbul-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİBİRYA SEFERİNE KADAR KAZAKLAR

1. Kazak Kelimesinin Anlamı ve Kazaklık Kavramının Ortaya Çıkışı.....	11
2. Kazakların Moskova ile Olan İlişkileri.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

YERMAK TİMOFEYEVİÇ VE STROGANOVLAR

1. Yermak Timofeyeviç'in Kökeni.....	23
2. Stroganovların Kökeni.....	26
3. Yermak Timofeyeviç ve Stroganovların Birbirleriyle Olan İlişkileri.....	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YERMAK TİMOFEYEVİÇ'İN SİBİRYA SEFERİ

1. Sibir Hanlığı.....	37
2. Rusların Sibirya'ya Yönelik İlk Hareketleri.....	42
3. Yermak'ın Sibirya Seferi.....	48

3.1. Sibiryay'ı Ele Geçirme Fikrinin Ortaya Çıkması.....	48
3.2. Yermak'ın Sibiryaya Seferine Başlama Tarihi Üzerine Problemler.....	52
3.3. Yermak'ın Sibiryaya Seferi.....	54
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	73
EKLER.....	84

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
B.	:Bölüm
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
ETGM	:Ejegovnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya
FGBOU VPO RANHiGS	:Federalnoe Gosudarstvennoe Búdjetnoe Obrazovatelnoe Uçrejdenie Vısşego Professionalnogo Obrazovaniya Rossiyskoy Akademii Narodnogo Hozyaystva i Gosudarstvennoy Slujbi
Haz.	:Hazırlayan
İnstitut İstoriya AN SSSR	:İnstitut İstorii Akademii Nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik
Jurn.	:Jurnal
Krş.	:Karşılaştırmız
MTAK	:Magyar Tudományos Akademia
No.	:Nomer
RAN	:Rossiyskaya Akademiya Nauk
s.	:Sayfa

S.	:Sayı
SAD	:Sibiya Araştırmaları Dergisi (Siberian Studies)
SPb.	:Sankt-Peterburg
TDAV	:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Tip. İmp. Akad. Nauk	:Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Vyp.	:Vıypusk

GİRİŞ

Asya'nın kuzeyde kalan geniş bölgelerini tanımlamak için bu coğrafyaya Sibiryada adı verilmiş ve bu bölge coğrafi olarak, Batı Sibiryada ovası, Orta Sibiryada Platosu, Güney Sibiryada dağları ve Uzak doğu Sibiryada dağları olmak üzere dört ana bölgeye ayrılmıştır.¹ Sibiryada'nın bu dört ana bölgesinde hem ılıman hem de soğuk olmak üzere çeşitli iklim tipleri gözükse de, genel itibariyle kışları soğuktur; bu nedenle ise topraklar donmuş ve tarıma elverişli değildir.² Fakat bölge, yer altı kaynaklarının kapasitesinin çok olması, Ob, Yenisey, Lena, Amur gibi büyük nehirlerin bulunması ve bu nehirlerin kollarının birçok küçük nehri oluşturması, bitki örtüsü açısından çeşitliliğe sahip olması ve bu nedenle çok sayıda hayvan türünün yaşam alanı olması gibi sebeplerden dolayı tarih boyunca birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Bu milletlerin başında Hantiler, Mansiler, Samoyedler, Selkuplar, Ketler ve çeşitli Türk kavimleri gelmektedir. Diğer taraftan bu milletlerin her birinin kendine ait kültürel öğelere sahip olması, Sibiryada coğrafyasının doğal şartlarıyla birleşince, bölgede zaman içerisinde ortak bir kültürel üslup yaratmıştır ki, bunun erken dönemdeki en iyi örneği İskitler devrinde kullanılan "*hayvan üslubu*" olmuştur.³ Bu ortak kültür daha sonraki devirlerde, inanç, mimari, madencilik, savaş araç-gereçlerinin yapımı, hayvancılık gibi alanlarda da etkisini sürdürmüştür. Ayrıca Sibiryada'da yaşayan milletler arasındaki bu ortak kültür öğeleri bölgenin doğal potansiyeli ile birleşerek, Sibiryada'daki milletler arasında hayvancılık alanında gelişen ortak bir ekonomi yaratmıştır. Sibiryada'da hayvancılık etrafında gelişen ekonomik yapı, başlangıçta burada bulunan milletlerin refaha ulaşmasına yardımcı olsa da, XIII. yüzyıldan itibaren ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden Rusların Sibiryada'ya yönelmesine neden olmuştur. Fakat Rusların Sibiryada'ya dair planları, ilk olarak bölgedeki milletlerin kararlı mücadelesi, daha sonra ise XIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda Altın Orda Devleti'nin kurulup, Rus knezliklerinin egemenlik altına alınmasından dolayı kesintiye uğramıştır. Nitekim Rusların Sibiryada'ya yönelik planları, Altın Orda'nın zayıflaması ve hatta çöküşünden sonra dahi uzun süre

¹ İlyas Topsakal, "*Türk Tarihi Açısından Sibiryada'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)*", **Turkish Studies**, S. 6, Erzincan, 2011, s. 1866.

² İlyas Topsakal, **a.g.m.**, s. 1867.

³ Zaur Hasanov, **Çar İskitler**, Çev. İlyas Topsakal, İstanbul, 2009, s. 9-13.

gerçekleşme imkânı bulamamıştır. Bunun başlıca nedeni Altın Orda'nın zayıflamasıyla birlikte bölgede Sibir Hanlığı'nın kurulmasıdır.

Bu tez çalışmasında, esas itibariyle 1582-1584 yılları arasında Yermak Timofeyeviç ve beraberinde bulunan Kazaklar tarafından gerçekleştirilen Sibirya seferi tüm yönleriyle ortaya konulmuş ve ayrıca bu seferden önce Ruslar tarafından Sibirya'yı ele geçirmeye yönelik gerçekleştirilen hareketlere de, esas konuyla bir bütünlük oluşturması açısından yer verilmiştir. Ayrıca bu tez çalışmasında, Sibirya seferinin baş kahramanları olarak nitelendirebileceğimiz Yermak Timofeyeviç ve Kazaklar ile birlikte Rusların uzun bir aradan sonra tekrar Sibirya'ya yönelik sefer gerçekleştirmesine ve bu seferin mali açıdan desteklenmesine katkıda bulunan Stroganov ailesinden de bahsedilmiştir. Çalışmada metot olarak başta Sibir yıllıkları kullanılmış, yıllıkların kronolojik açıdan eksik veya kusurlu olduğu bölümlerde ise, IV. İvan tarafından Stroganovlara verilen 6 Kasım 1581 ve 16 Kasım 1582 tarihli yarlıklar ile kronolojik açıdan var olan eksik veya kusurlar, giderilmeye çalışılmıştır.

Böylece tezimizin ilk bölümünde, Kazakların ortaya çıkışı ve geçirdikleri anlam değişikliği, *“Deşt-i Kıpçak'a yapılan Moğol seferleri ile birlikte Kuman-Kıpçakların dikoe poleye gitmesi sonucu ortaya çıkan Kazaklar, Rus devletiyle siyasi ve ekonomik olarak sorun yaşayan bazı Rusların dikoe poleye gitmesi sonucu ortaya çıkan Kazaklar ve nihayet Ruslar tarafından oluşturulan Kazakların, Kuman-Kıpçaklar tarafından oluşturulan Kazakları asimile etmeleriyle birlikte ortaya çıkan Kazaklar”* şeklinde üç evrede incelenmiştir. Dahası ortaya yeni çıkan bu Kazakların, Rus Devleti'nin askerî faaliyetlerinde ne zaman ve nasıl görev aldığı incelenerek, bu Kazakların, Yermak Timofeyeviç tarafından gerçekleştirilen Sibirya seferine kadar olan süre zarfındaki Rus topraklarındaki faaliyetlerine yer verilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde, Yermak Timofeyeviç ve Stroganovların kökenine dair araştırmalarda bulunulmuş ve elde ettiğimiz sonuçlar paylaşılmıştır. Daha sonra resmî kaynaklar tarafından kısıtlı bir biçimde verilen iki tarafın bir araya gelmesindeki etkenler ve iki taraf arasındaki ilişkinin yapısı, olabildiğince farklı ihtimaller çerçevesinde değerlendirilerek açıklanmıştır.

Tezimizin son bölümünde ise, Rusların, Sibiryâ'nın işgaline yönelik gerçekleştirdikleri ilk hareketler ve Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibiryâ seferi anlatılmış, Yermak Timofeyeviç'in ölmesiyle birlikte ise çalışmamız bitirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, Sibir Hanlığı'nın tarihi, kuruluşundan Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibiryâ seferine kadar olan zaman dilimi arasında incelenerek, bu iki zaman dilimi arasında, Sibir Hanlığı'nın Rusya ile olan ilişkisine değinilmiştir.

1. Kaynaklar

1.1. Sibir Yıllıkları

Sibiryâ'nın Ruslar tarafından işgalinin ardından bölgeye yerleştirilen Hıristiyan halkın dini kuralları uygulamadaki özensiz davranışlarının Rusya Patrik'i Filaret tarafından öğrenilmesinden sonra, Patrik Filaret 11 Şubat 1622 tarihinde Sibir Başpiskopos'u Kiprian'a bu konu hakkında bir yarlık göndermiştir:

"...Daha önce Sibiryâ'da bulunan askerî valiler ve görevli kişiler bize bildirdiler ki, Sibiryâ şehirlerinde yaşayan bizim görevlendirdiğimiz insanlar ve köylülüler, aziz havarilerin anlatılarına göre değil, Hıristiyan olmayan insanların geleneklerine göre yaşıyorlarmış. Ayrıca bölgede bizim Ortodoks Hıristiyan inancımıza göre vaftiz edilmiş olan yabancılar, Litvanyalılar ve Almanlar boyunlarında haç taşıyorlar ve oruç günlerimiz olan Çarşamba, Cuma günlerinde kâfirler, Tatarlar, Ostyaklar ve Vogullarla birlikte et yiyorlarmış. Tatarlar, Ostyaklar ve Vogulların pis eşleriyle ahlaksızlıklar yapıyorlar ve vaftiz olmayan Tatar kadınlarla evli gibi yaşıyorlarmış. Dahası öz kız kardeşleri, anneleri, kuzenleri ve vaftiz anneleriyle evleniyorlarmış..."⁴

Bunun üzerine Hıristiyan nüfusun tekrar dine yönelmesini sağlamak için bir arayış içerisine giren o zamanın Tobolsk ve tüm Sibiryâ'nın Başpiskoposu olan Kiprian (Starorusennikov)⁵, etraftaki Hıristiyanların özellikle de Kazakların hâlâ

⁴ **Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov**, C. 3, No.: 60, Moskva, 1822, s. 245-246.

⁵ Aslen Novgorod Metropoliti olan Kiprian (Starorusennikov) 8 Eylül 1620 tarihinde Sibir başpiskoposluğuna atandı. İlk başta Sibiryâ'da bulunan Kazakların ve yabancıların ahlaki seviyelerini artırmaya çalışsa da, bu davranışları bölgede bulunan askerî valililerin tepkisine yol açtı. Sibiryâ'da birçok yabancıyı vaftiz etti ve aynı zamanda kiliseler, manastırlar kurulmasını sağladı. Diğer taraftan bölgede tarımın gelişmesi için Ust-Nitinskiy ve Tavdinskiy adında iki yerleşim yeri kurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Russkiy Biografiçeskiy Slovar**, Ed. A. A. Polovtsov, C. 8, SPb., 1897, s. 646.

Yermak Timofeyeviç'in Sibirya'da gerçekleştirdiği başarılarının dilden dile dolaşması üzerine bu fırsatı kaçırmayarak, bu kişiler üzerinden bölgedeki nüfusun tekrar Hıristiyanlığın kurallarına bağlanması için 1622 yılında "Sinodik" (Ölen kişilerin kilisede anılması için düzenlenen liste) hazırlamıştır.⁶ Sibir yıllıklarının ilk örneği olarak nitelendirilebilecek "Sinodik", Kiprian'ın beklentilerini karşılamaya yardımcı olsa da, Sinodik'in günümüzde akademik olarak incelenmesi sonucu içeriğinde başta Sibirya seferinin başlangıç tarihi olmak üzere ciddi anlamda kronolojik yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Dahası bu yanlışlıkların, kendinden sonra sırasıyla "Yesipov, Stroganov, Remezov" şeklinde farklı zamanlarda kaleme alınacak olan Sibir yıllıklarında da devam ettiği görülmektedir.

Diğer bir sorun ise, Sibirya seferine Yermak Timofeyeviç'in yanında katılmış atamanlardan biri olan Bogdan Bryazga'nın ölüm nedeni ve tarihidir. Ayrıca Bogdan Bryazga'nın ölümü hakkında Sinodik'te verilen bilgilerin, Remezov yılığındaki bilgilerle çeliştiği görülmektedir. Sinodik'te Bogdan Bryazga'nın ölüm tarihi, 5 Aralık 1581 olarak işaret edilirken, Remezov yılığında ise 5 Mart 1582 tarihinde Bogdan Bryazga'nın Yermak Timofeyeviç tarafından İrtiş Nehri'nin aşağı kısımlarındaki Ostyakları egemenlik altına almak için gönderdiğinden bahsedilmektedir. Böylece ortaya 5 Aralık 1581 tarihinde ölen Bogdan Bryazga'nın, 5 Mart 1582'de tekrar canlandığı gibi mantıksız bir sonuç çıkmaktadır. Buna karşın Sibir yıllıklarının Yesipov ve Stroganov kısımlarında Bogdan Bryazga'nın adı dahi geçmemektedir.

Sinodik'in akıbetine gelinecek olunursa Sibirya halkı arasında olumlu tepki yaratmasına rağmen, Moskova tarafından pek destek görememiştir. K. Yu. Reznikov, bunun nedenini "Rusya Patrik'i Filaret'in, Rus Çarlığı'nda 1598-1618 yılları arasında ortaya çıkan karışıklık döneminde Kazakların takındığı tutumdan dolayı onlara karşı olumsuz yaklaşması"⁷ olarak açıklamaktadır.

Nitekim Filaret'in 1633 yılında ölmesiyle birlikte Sibirya'da Kazakların tekrar hatırlatılması gerektiğini düşünen ve zamanın Rus Çar'ı Aleksey Mihayloviç'ten

⁶ K. Yu. Reznikov, **Russkaya İstoriya: Mifi i Faktı ot Rojdeniya Slavyan do Pokoreniya Sibiri**, Moskva, 2012, s. 317.

⁷ K. Yu. Reznikov, **a.g.e.**, s. 319.

destek bulan Sibirya Başpiskopos'u Nektariy (Telyaşın)⁸, başkâtiplik vazifesi yapan Savva Yesipov'a Yermak Timofeyeviç ve Kazaklar hakkında ayrıntılı bir yıllık yazması görevini vermiştir. Fakat yukarıdaki satırlarda bahsettiğimiz gibi Sinodik'te olan yanlışlar aynen devam ettirilmiştir. Diğer yandan bakıldığında ise, bahsedeceğimiz diğer iki yıllığa göre içeriğinde yoğun bir şekilde Hıristiyanlığa ait öğeler bulunması sebebiyle Yesipov yıllığının Sinodik'in yazılma amacını devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Yıllar ilerledikçe farklı kişiler tarafından Yermak ve Kazakların Sibirya seferini anlatan yeni yıllıklar oluşturulmaya başlandı. Fakat yeni oluşturulan yıllıklar eskisi gibi Sibirya'daki Hıristiyanlar arasındaki dinî canlanmayı sağlamak amacını değil de, yıllığı oluşturan kişilerin kendilerini ön plana çıkarma amacını taşımaktaydı. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan Stroganov yıllığı, Sinodik ve Yesipov yıllığındaki olaylara ve kronolojiye bağlı kalmasına rağmen, Yermak ve Kazakların Sibirya seferi adı altında bir nevi Stroganovları yüceltmeyi amaçlıyordu. Dahası Stroganov yıllığı, Stroganovlara verilen yarlıklarla oluşturulmasına rağmen, yıllıkla yarlıklar arasında ciddi bir çelişki vardı.⁹

Daha sonraki yıllarda Semyon Ulyanoviç Remezov'un Sibirya'ya düzenlediği geziler sırasında, burada bulunan Kazaklarla iletişime geçmesi sonucu, öznellikten uzak tamamen objektif bir yıllık kaleme alındı. Remezov tarafından yazılan bu yıllıkta en dikkat çekici bilgiler Sibirya seferini düzenleyen Yermak'ın ordusunun miktarı ve Yermak'ın Stroganovlarla zaman zaman olan fikir ayrılıklarıydı. Diğer taraftan Remezov yıllığı içerdiği farklı bilgilere rağmen, tarihçiler tarafından en az kullanılan Sibir yıllığı olmuştur.

⁸ Başlangıçta Nilo-Stolbenskiy Manastırı'nın İğumen'i olan Nektariy (Telyaşın) 1636 yılında Patrik İoasaf tarafından Sibir ve Tobolsk başpiskoposluğuna atanmıştır. Fakat kendini burada bir yabancıymış gibi hissetmesinden dolayı çara mektup yazarak eskiden görev yaptığı manastıra gitmek istemesi üzerine, 1639 yılında çar tarafından kendisine eski manastırına dönmesi için izin verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Russkiy Biografiçeskiy Slovar**, Ed. A. A. Polovtsov, C. 11, SPb., 1914, s. 213-214.

⁹ Stroganov yıllığı Yermak'ın Sibirya seferinin başlangıç tarihini 1581 yılı olarak ele alırken, Stroganovlara 16 Kasım 1582 tarihinde gönderilen yarlıkta ise, Sibirya seferinin başlangıç tarihi 1582 yılı olarak belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim**, C. 1, No.: 128, SPb., 1846, s. 184.

Sonuç olarak Sibiryâ seferinden yıllar sonra hâlâ hayatta olan ve sefere katılan atamanların verdiği bilgilere göre oluşturulan Sinodik'teki kronolojik yanlışlıklar, kendinden sonra kaleme alınan Sibir yıllıklarının çeşitli bölümlerinde hâlâ devam etmiştir. Diğer taraftan ise her yeni yazılan yıllıktaki olaylar, öznellikten uzaklaşarak, daha objektif bir şekilde anlatılmıştır. Bizim tez çalışmamızda ise Sibir yıllıklarının Sankt-Peterburg'ta İmparatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya (İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu) tarafından 1907 yılında yayınlanan nüshasındaki *Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*¹⁰, *Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskogo*¹¹, *Stroganovskaya Letopis po Tolstovskomu Spisku*¹², *Yesipovskaya Letopis po Buzunovskomu Spisku*¹³, *Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku*¹⁴, *Yesipovskaya Letopis po Sıçevskomu Spisku*¹⁵ yazmaları kullanılmıştır. Ayrıca Sibir yıllıkları, ülkemizde “*Yesipov*”¹⁶, “*Stroganov*”¹⁷ ve “*Remezov*”¹⁸ olmak üzere üç cilt hâlinde Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever ve Harun Aslantürk tarafından Türkçe'ye çevrilerek, Mart 2020 itibariyle yayınlanmıştır.

1.2. IV. İvan Tarafından Stroganovlara Verilen Yarıllıklar

Sibir yıllıklarında Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibiryâ seferinin başlangıç tarihi üzerine görülen kronolojik hatalar, Sibiryâ tarihi üzerine çalışanların zorluklar yaşamasına neden olmaktadır. Nitekim IV. İvan tarafından Stroganovlara 6 Kasım 1581¹⁹ ve 16 Kasım 1582²⁰ tarihinde verilen yarıllıklar, Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibiryâ seferinin başlangıç tarihinin aydınlatılmasına yardımcı olacak en temel kaynaklardır. Bizim tez çalışmamızda ise, bahsettiğimiz yıllardaki yarıllıkların

¹⁰ “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 312-366.

¹¹ “Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 1- 46.

¹² “Stroganovskaya Letopis po Tolstovskomu Spisku”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 47-96.

¹³ “Yesipovskaya Letopis po Buzunovskomu Spisku”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 296-306.

¹⁴ “Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 271- 295.

¹⁵ “Yesipovskaya Letopis po Sıçevskomu Spisku”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 105-170.

¹⁶ *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul, 2020.

¹⁷ *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul, 2020.

¹⁸ *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul, 2020.

¹⁹ *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim*, C. 1, No: 126, SPb., 1846, s. 182-183.

²⁰ *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim*, C. 1, No: 128, SPb., 1846, s. 184.

temini için, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii (İmparatorluğun Kendine Ait Bürosunda Yer Alan Basımevi'ndeki II. Şube) tarafından *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim*²¹ adı ile 1846 yılında yayınlanan nüshasının I. cildinden istifâde edilmiştir.

1.3. Araştırma Eserler

Yermak ve Kazakların Sibiryâ seferi hakkında Rus tarihçiler tarafından kaleme alınmış birçok araştırma eser bulunmaktadır. Fakat bu eserlerin hepsini tezimizin bu kısmında anlatabilmemiz mümkün olmayacağından dolayı, sadece kendinden sonra yazılan eserlere örnek olan üç temel araştırma eser üzerinde duracağız. Daha sonra ise, bu üç temel eserdeki bilgilerle paralellik gösteren bazı eserlerin adlarından bahsedeceğiz.

O hâlde bu bağlamda bahsedeceğimiz ilk eser, XVIII ve XIX. yüzyıllar arasında Rusya İmparatorluğu'nda yaşamış olan N. M. Karamzin'in kaleme aldığı *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo* 'dır. N. M. Karamzin tarafından yazılan bu eseri özel kılan ve kendisinden sonra oluşturulan eserlere temel olmasını sağlayan en önemli özellik, yazarın, eserde Yermak ve Kazakların Sibiryâ seferini anlattığı olaylarda sadece Stroganov yıllığını kullanması ve diğer resmî belgelerden yararlanmamasıdır. Böylece eserde Sibiryâ'da gelişen olaylarla Rusya'nın diğer yerlerde yaşadığı olaylar karmaşa içerisinde. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek, Stroganovların, Yermak ve Kazakları 6 Nisan 1579 tarihinde yanlarına davet etmesi ve bu kişilerin 1 Eylül 1581 tarihinde Sibiryâ'ya savaşmaya gitmeleridir.²² Anlaşıyor ki, yazar, eserinde 1 Eylül 1581 tarihinde Yermak ve Kazakların Sibiryâ seferine gittiğinden bahsederken, Yermak'ın 1581 yılında Rusya-Lehistan savaşında, Rusya tarafında bulunan askerler arasında olduğunu göz önünde bulundurmamış ve böylece olaylar arasında karışıklık çıkmıştır. Diğer taraftan N. M. Karamzin tarafından yapılan bu yanlışlar, S. M.

²¹ *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim*, C. 1, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, SPb., 1846.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, C. 9, SPb., 1821, s. 380-382.

Solovyev'in *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*²³ adlı çalışmasında da görülmektedir.

İkinci olarak bahsedilmesi gereken eser, G. F. Miller tarafından kaleme alınan *İstoriya Sibiri*²⁴'dir. Yazar, eserin tezimizle ilgili olan kısmını oluşturken temel aldığı ana kaynak Remezov yıllığıdır. Eserin en büyük kusuru, yazarın, eseri oluştururken adeta çoğu yerde kendisiyle çelişmesidir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek, önceki paragrafta yazılanlarla da bir bütünlük oluşturması açısından, yazarın Sibiryaya seferinin başlanma tarihini 1579 yılı olarak ele alması, fakat eserinin son bölümünde Stroganovlara IV. İvan tarafından verilen yarlıkta Sibiryaya seferinin başlama tarihinin 1 Eylül 1582 olarak verilmesidir.²⁵

Son olarak bahsedeceğimiz eser, R. G. Skrinnikov tarafından yazılan *Sibirskaya Ekspeditsiya Yermaka*²⁶'dır. Bu eser adından da anlaşılacağı gibi tamamen Yermak'ın Sibiryaya seferi üzerine yazılmıştır. Yazar, eserinde diğer bahsettiğimiz yazarlar gibi tek bir ana kaynak kullanmamış, aksine olabildiğince çeşitli ana kaynaklardan yararlanmış. Diğer taraftan eser, her açıdan kusursuz sayılabilmesine karşın, yazar eserin sonunda Yermak'ın ölüm tarihini 1585 yılı olarak ele almıştır. Nitekim yazarın yaptığı bu yanlışla rağmen, yıllıklardaki kronolojik sorunları tamamen çözüme kavuşturması açısından eseri eşsiz olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca R. G. Skrinnikov'un bahsettiğimiz eseriyle paralellik gösterebilecek diğer çalışmalara M. İ. Tsiporuh'a'nın *Pokorenje Sibiri ot Yermaka do Beringa*²⁷ ve K. Yu. Reznikov'un *Russkaya İstoriya: Mifi i Fakti ot Rojdeniya Slavyan do Pokoreniya Sibiri* adlı çalışmaları örnek verilebilir.

Batı tarihçiliğinde ise bu konu, çeşitli tarihçiler ve araştırmacılar tarafından yazılan ve tüm Sibiryaya tarihini kapsayan genel eserlerde kısmi bir bölüm olarak kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların başında, J. Forsyth tarafından hazırlanan *A History of the*

²³ S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomičeskoj Literaturı, Moskva, 1960.

²⁴ G. F. Miller, *İstoriya Sibiri*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1937.

²⁵ G. F. Miller, *a.g.e.*, s. 217; Krş. G. F. Miller, *a.g.e.*, s. 342.

²⁶ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya Ekspeditsiya Yermaka*, Nauka, Novosibirsk, 1986.

²⁷ M. İ. Tsiporuh'a, *Pokorenje Sibiri ot Yermaka do Beringa*, Veçe, Moskva, 2013.

*Peoples of Siberia, Russian's North Asian Colony 1581-1990*²⁸, İ. V. Naumov tarafından hazırlanan *The History of Siberia*²⁹ ve N. Witsen tarafından hazırlanan *Noord en Oost Tatarye*³⁰ gelmektedir. Diğer taraftan İlyas Topsakal'ın *Batı ve Orta Sibiry'a'nın Ruslar Tarafından İşgali*³¹, *Türk Tarihi Açısından Sibiry'a'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)*³² ve Fatih Ünal'ın *Çarlık Dönemi Rusların Sibiry'a Araştırmaları*³³ adlı makaleleri ise, ülkemizde bu konu üzerine yapılan çalışmaların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Ayrıca İlyas Topsakal'ın Sibiry'a'nın genel tarihini anlattığı ve içerisinde bizim konumuza dair bilgileri de içeren *Sibiry'a Tarihi*³⁴ adlı çalışması ve Sibiry'a tarihinin kaynaklarını belirttiği *An Analysis of Studies On Siberian History, Culture, Archeology and Civilization (Sibiry'a'nın Tarihi, Kültürü, Arkeolojisi ve Medeniyeti Üzerine Yapılan Çalışmalar)*³⁵ adlı İngilizce yayınlanmış makalesi de bulunmaktadır. Bununla birlikte Sibir Hanlığı'nın tarihinin anlatıldığı İlyas Kemaloğlu tarafından hazırlanan *Sibir Hanlığı*³⁶ ve Serkan Acar tarafından hazırlanan *Sibir Hanlığı*³⁷ adlı makaleler ve Emine Uslu tarafından hazırlanan *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu, Gelişimi ve Yıkılışı*³⁸ ile Ayten Çelebi tarafından hazırlanan *Sibir Hanlığı (1464-1598)*³⁹ adlı yüksek lisans tezleri Yermak'ın ve Kazakların Sibiry'a seferi hakkında bilgiler içeren ülkemizde yapılmış çalışmalar arasındadır. Günümüzde ise, Sibiry'a tarihi üzerine ilginin artması, bu alanda yapılan çalışmaların çoğalmasına ve

²⁸ J. Forsyth, **A History of the Peoples of Siberia, Russian's North Asian Colony 1581-1990**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

²⁹ İ. V. Naumov, **The History of Siberia**, Ed. David N. Collins, Routledge, London, 2009.

³⁰ N. Witsen, **Noord en Oost Tatarye**, Boekverkooper op de Nieuwen-dyk, Amsterdam, 1785.

³¹ İlyas Topsakal, "*Batı ve Orta Sibiry'a'nın İşgali*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 191, İstanbul, 2011, s. 37-52.

³² Topsakal, İlyas, "*Türk Tarihi Açısından Sibiry'a'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)*", **Turkish Studies**, S. 6, Erzincan, 2011, s. 1863-1883.

³³ Fatih Ünal, "*Çarlık Dönemi Rusların Sibiry'a Araştırmaları*", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.8, S.41, Samsun, 2015, s. 613-647. Ayrıca yazar bu çalışmada, Sibiry'a tarihine dair birçok kaynaktan bahsetmektedir.

³⁴ İlyas Topsakal, **Sibiry'a Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

³⁵ İlyas Topsakal, "*An Analysis of Studies On Siberian History, Culture, Archeology and Civilization*", **Siberian Studies (SAD)**, C. 2, S. 6, 2014, s. 1-22.

³⁶ İlyas Kemaloğlu, "*Sibir Hanlığı*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt ek 2, İstanbul, 2016, s. 511-512.

³⁷ Serkan Acar, "*Sibir Hanlığı*", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 781-797.

³⁸ Emine Uslu, **Sibir Hanlığının Kuruluşu, Gelişimi ve Yıkılışı**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2011.

³⁹ Ayten Çelebi, **Sibir Hanlığı (1464-1598)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

çalışmaların içeriğinin Sibirya'nın tüm tarihi veya Sibir Hanlığı tarihi gibi genel konular yerine, Yermak, Stroganovlar, Yermak ve Kazakların Sibirya seferi gibi daha spesifik konularda çalışmalar ve çeşitli kaynakların çevirilerinin yapılmasına vesile olmuştur. Bunların başında, Eser Havare tarafından çevrilen Hadi Atlasi'nin *Sibir Tarihi*⁴⁰ gelmektedir. Hadi Atlasi'nin bu çalışması, her ne kadar Sibirya'da yaşamış olan Türk toplulukları hakkında bilgi verse de, Yermak ve Kazakların Sibirya seferine dair bilgilerden de büyük ölçüde bahsetmektedir. İlaveten yine, 2020 yılı Mart ayında, *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti*⁴¹ adlı doktora tezi, Zafer Sever tarafından çalışılmıştır ki, bu tez Yermak ve Kazakların Sibirya seferine giden süreçteki Stroganov ailesinin tutumunun anlaşılması için son derece önemlidir. Diğer taraftan Mesut Karakulak tarafından hazırlanan *Haydut ve Devlet: Yermak'ın Batı Sibirya Seferi*⁴² adlı çalışma, Yermak ve Kazakların Sibirya seferini anlatan en kapsamlı makalelerden biri olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

⁴⁰ Hadi Atlasi, **Sibir Tarihi**, Çev. Eser Havare, TTK, Ankara, 2016.

⁴¹ Zafer Sever, **Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti**, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ordu, 2020.

⁴² Mesut Karakulak, "*Haydut ve Devlet: Yermak'ın Batı Sibirya Seferi*", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, C. 17, S. 27, Çanakkale, 2019, s. 273-296.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİBİRYA SEFERİNE KADAR KAZAKLAR

1. Kazak Kelimesinin Anlamı ve Kazaklık Kavramının Ortaya Çıkışı

Aslen Kuman-Kıpçak kökenli olan “*Kazak*” kelimesi genellikle tarih literatüründe XIII. yüzyıl itibariyle Güney Rus bozkırlarının seyrek nüfuslu olduğu “*Dikoe Pole*” olarak anılan bölgelerde yaşayan kişiler için kullanılsa da, Moğol seferleriyle birlikte dünyanın farklı yerlerine dağılıp hayatlarını sürdüren Kuman-Kıpçaklar arasında da kullanıldığına rastlanılmaktadır.

Öyle ki, tarihi eserler kronolojik bir biçimde incelendiğinde bu kelime ilk kez kökeni Kuman-Kıpçaklara dayanan Memluk Devleti’nde, 1245 yılında anonim olarak Arapça harflerle yazıldığı bilinen sözlükte geçmekte olup, M. T. Houtsman tarafından Almanca’ya “*Landstreicher (belirli bir işi olmadan dolaşan evsiz insanlar)*”⁴³ şeklinde çevrilmiştir. Daha sonra sırasıyla Türkçe’nin Latin harfleriyle yazılmış ilk eseri olarak kabul edilen Codex Cumanicus’ta “*vigil, excubiae (bekçi, muhafız)*”⁴⁴ ve Al-Tuhfat al-Zakiyya fi’l-Lughat al-Turkiyya adlı eserde sıfat biçiminde (qazaq başlı) kullanılarak “*bekâr*”⁴⁵ şeklinde çeviriler yapılmıştır.

Farklı zamanlarda kaleme alınmış bu üç çeviri ilk bakışta hemen hemen aralarında hiçbir benzerlik yokmuş gibi görünse de, yakından incelendiğinde bunların anlam olarak birbirlerinden çok da uzak olmadığı, hatta birbirlerini tamamladığı görülmektedir.

Nitekim Osmanlı Devleti’nde var olan askerî sınıflarda “*azab*” şeklinde karşımıza çıkan bu kelime bahsedilen çevirilerdeki bütün anlamları taşımaktadır. Arapça olarak “*bekâr*” anlamına gelen “*azeb*” kelimesinden türetilen bu askerî sınıf, İ. Bostan’ın verdiği bilgilere göre “*XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında*

⁴³ M. T. Houtsma, *Ein Türkisch- Arabisches Glossar*, Leiden, 1894, s. 86.

⁴⁴ *Codex Cumanicus*, Ed. G. Kuun, Budapest, 1981, s. 268; Türkçe olarak 2015 yılında Mustafa Argunşah ve Galip Güner tarafından yayınlanan Codex Cumanicus’ta, “*Kazak*” kelimesi “*evsiz, barksız*” anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Codex Cumanicus*, Haz. Mustafa Argunşah, Galip Güner, İstanbul, 2015, s. 134-135.

⁴⁵ P. B. Golden, “*Migrations, Ethnogenesis*”, *The Cambridge History of Inner Asia, The Chinggisid Age*, Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden, Cambridge, 2009, s. 117.

*kullanılmaya başlanmıştır.*⁴⁶ Dahası Memlukler tarafından Araplara Türkçe'yi öğretmek için XIV. yüzyılın ortalarında yazılan “*Kitab-i Mecmu-i Tarcuman-i Türki va Acami va Mugali va Farsi*” adlı eserde “*bekâr ve özgür insan*”⁴⁷ olarak “*Kazak*” kelimesinin bahsedilen çevirilerdeki anlamların hepsini bir arada karşıladığı görülmektedir.

Güney Rus bozkırlarına tekrar dönüldüğünde “*Kazak*” kelimesi yukarıda verdiğimiz anlamlarını kısmen korusa da, bölgede gelişen şartlar kelimenin yeni anlamlar kazanmasına neden olmuştur. “*Kazak*” kelimesinin yeni anlamlar kazanmasının sebeplerini ise şu şekilde açıklamak mümkündür:

Bilindiği üzere XIII. yüzyılda Moğolların batıya seferlerinin hız kazanması sonucu Deşt-i Kıpçak sahası büyük bir tehlikeye düşmüş ve başlangıçta keşif amacıyla gelen Moğol orduları, kısa süre içerisinde Kuman-Kıpçaklar ve Ruslar başta olmak üzere bölgedeki bütün halkları mağlup etmeyi başarmışlardır. Bu yenilgiden sonra ise, Kuman-Kıpçaklar farklı bölgelere dağılarak, bazıları Rus knezliklerine yerleştirilmiş, bazıları Moğollar arasına katılmış, bazıları Balkanlar’a gitmiştir. Fakat görülüyor ki, konumuzla alakalı olarak hiçbir yere gitmeyerek geçimini bağımsız olarak sürdürmeye çalışanlarda var olup, onlar ise bahsettiğimiz gibi bir süre sonra “*Kazak*” adıyla anılmaya başlanacaklardır.

Diğer taraftan Ruslar arasında “*Kazak*” kelimesinin ortaya çıkışı R. G. Skrinnikov’a göre “*Moğol seferleri yüzünden topraklarını kaybeden Rus nüfusunun bölgeyi hiçbir zaman unutamaması ve Altın Orda’nın zayıflamasıyla birlikte bu kişilerin Don, Azak ve Volga etrafına tekrar dönmeye başlaması*” olarak açıklanmaktadır.⁴⁸ Yazarın anlattıkları aslında “*Kazak*” kelimesini Ruslara özgü bir kavram olarak ortaya koyarken, kelimenin asıl kökenini oluşturan Kuman-Kıpçaklar gözden kaçırılmıştır.

Oysaki “*Kazak*” kelimesinin iki millet arasındaki çıkış noktasının sebebi farklıdır. Kuman-Kıpçaklar bu kelimeyi dış sebeplerden dolayı ortaya çıkan olumsuzluklardan

⁴⁶ İ. Bostan, “*Azeb*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 1991, s. 312.

⁴⁷ *Kitab-i Mecmu-i Tarcuman-i Türki va Acami va Mugali va Farsi*, Ed. A. N. Garkavets, Almatı, 2019, s. 576.

⁴⁸ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 116.

kaçış hareketi olarak kullanırken, Ruslar, devletin ekonomik ve siyasal kurallarından uzaklaşma hareketi olarak kullanmışlardır. Nitekim R. G. Skrinnikov, Ruslar arasında “Kazak” kelimesi ile ortaya çıkan “Kazaklık” hareketinin başlamasını anlatırken kendi ile çelişmekte olduğu “*vergi ve serflik merkezde yoğunlaştıktan sonra Rusya'nın feodal olarak bağımlı nüfusu merkezi bölgeleri terk etmeye başladı.*”⁴⁹ cümlesinden anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi, Kuman-Kıpçak kökenli olarak ortaya çıkan bu kavram zaman içerisinde devletin iç politikaları sonucu ekonomik ve siyasî sorunlar yaşayan Rusların başvurduğu bir uzaklaşma aracı olarak kullanılmıştır. Fakat zaman içerisinde bu kavramın “*Dikoe Pole*” diye adlandırdığımız bölgede Kuman-Kıpçak kökenlerinin unutulmuş Ruslara özgü bir hâl aldığı da göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Bunun nedeni elbette ki, Altın Orda'nın dağılması ve Rusya'da vergilerin artması sonucu, Rusya'nın kentlerinde yaşayan çoğu kişinin Don, Volga ve diğer bölgelere inerek zaten Moğol seferlerinden sonra bu bölgelerde azınlık olarak bağımsız bir şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışan Kuman-Kıpçakların büyük çoğunluğunu yavaş yavaş asimile etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu asimilasyon olayı ve Kazakların asıl kimliği, üstü kapalı bir şekilde de olsa N. M. Karamzin'in Don Kazaklarını anlatırken “*Barbarlar için en önemli korku, Rusya için ise güven demek olan Azak ve Hazar Denizleri arasında, bizim dilimizi konuşan bizim inancımızı taşıyan, fakat yüz olarak Avrupa ve Asya karışımı olan insanların oluşturduğu savaşçı bir devlet meydana geldi. Bu kişiler askerî alanda tartışmasızdılar ve doğal bir biniciydiler, bazen ise inatçı ve vahşiydiler, ama kendi suçlarını gayret ve kahramanlıklarıyla örtbas ediyorlardı...*”⁵⁰ şeklinde kullandığı ifadelerden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan N. M. Karamzin'in Kazaklar hakkında verdiği ifadeler, görüldüğü gibi bölgede yaşayan Kuman-Kıpçakların büyük çoğunluğunun asimile olmalarına rağmen, kendi kimliklerinin bazı karakteristik özelliklerini hâlâ devam ettirdiklerine kanıt olabilecek niteliktedir.

İlerleyen yıllarda ise “Kazak” kelimesi asıl anlamından uzaklaşarak “*soyguncu ve Ruslar'ın paralı askerleri*” kelimeleriyle özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Bu yeni anlamın oluşmasına ise, bölgede hızlı bir şekilde artan Kazak nüfusunun neden

⁴⁹ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 116.

⁵⁰ N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C. 8, SPb., 1819, s. 137- 138.

olduğunu söyleyebiliriz. İlk başta bölgeye çok sayıda kişilerin gelmesiyle birlikte köyler kurulup, bölgedeki farklı milletlerin kendilerine özgü iş ve sanat kollarına göre örgütlenerek birbirlerini tamamlayıcı özellikler sergiledikleri ve barış içinde yaşadıkları görülse de geçim kaynakları yetmemiş olacak ki, tezimizin ilerleyen kısımlarında bahsedeceğimiz üzere Kazaklar soygunculukla ve paralı askerlikle ilgilenmeye başlamışlar ve bunun sonucunda kelime olarak yeni bir anlam kazanmışlardır.

2. Kazakların Moskova ile Olan İlişkileri

Kazakların Ruslarla tam olarak hangi sebepler dolayısıyla ittifak kurduğu kaynaklar tarafından belirtilmese de, 1444 yılında Listan Nehri civarında meydana gelen Rus-Tatar savaşında Ryazan ve Mordva Kazaklarının Ruslara yardım ederek Mustafa Han'ı mağlup ettikleri görülmektedir.⁵¹ Kazakların Rus yıllıklarında bahsedildiği ilk olay olarak anılan bu savaş, Kazak ve Rus ittifakının sadece başlangıcı kabul edilmekte olup, bu olaydan sonra ilerleyen yıllarda Kazaklar, Rus yıllıklarında Rusların müttefiki olarak daha sık bahsedilmeye başlanacaktır.

Böylece bu olayın üzerinden yılların geçmesiyle birlikte kaynaklar tarafından Rus ordusuna hizmet eden ilk Kazak Atamanı'nın "*Sarı-Azman*" adlı bir kişi olduğu belirtilmektedir.⁵² Sarı-Azman önderliğindeki Kazaklar, Don Nehri'nde kale inşa ederek nehrin üst kısımlarına kadar olan bölgeyi ele geçirmişler ve aynı zamanda Nogaylılar, Astrahanlılar, Kırımîliler ve bölgede bulunan Osmanlılar ile mücadele etmişlerdir.⁵³ Bu duruma karşılık Nogay Orda Murza'sı Yusuf, Moskova'ya "*Sarı-Azman ve senin hizmetkârların Don'da bulunan üç-dört yer üzerinde şehirler inşa ettiler. Bizim elçilik heyetlerimize ve insanlarımıza saldırıyorlar.*"⁵⁴ şeklinde şikâyetlerde bulunmuştur. IV. İvan ise, Nogay Orda Murza'sı Yusuf'un şikâyetine karşılık olarak "*Sizinle olan dostluğumuzu sağlam tutmak istiyoruz. Bize yazdığınız gibi bizim hizmetkârlarımız ve Sarı-Azman sizin misafirlerinize saldırdılar. Fakat bizim hizmetkârlarımız bizim toprağımızda da birçok kötülük işlediler. Biz onları*

⁵¹ PSRL XII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1901, s. 62; PSRL XXIII, *Yermolinskaya Letopis*, SPb., 1910, s. 151.

⁵² N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C. 8, SPb., 1819, s. 139; R. G. Skrınnikov, *Sibirskaya ...*, s. 117.

⁵³ N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C. 8, SPb., 1819, s. 139.

⁵⁴ V. D. Suhorukov, *İstoriçeskoe Opisanie Zemli Voyska Donskogo*, C. 1, Novoçerkask, 1867, s. 11.

sadece ... Don'a kaçtular ve ... Biz onların bu işler için cezalandırılmalarını emrettik.”⁵⁵ cevabını vermiştir. Fakat IV. İvan'ın Kazakları cezalandırmak için uğraştığını söylemek zordur. Çünkü Kazaklar bir bakıma Tatarlar üzerinde sürekli baskı oluşturarak, IV. İvan'ın işlerini kolaylaştırmaktadırlar. Ayrıca Kazakların Tatar Hanlıkları üzerinde artan sürekli baskıları, Rusya'nın Kazaklar'a doğru ilgisini artırarak V. D. Suhorukov'un dediği gibi “*Rusların, 1550'li yıllardan itibaren İstanbul, Kırım ve Nogay'a giden elçilik heyetleri yol üzerindeki Kazak yerleşimleriyle ilgilenmeye başlamış ve çarın merhameti, çarın yapılan hizmete karşılık ücretlerin ödenmesi konusundaki eli açıklığı hakkında Kazakların güveni temin edilmeye çalışılarak, onların Rusya'ya gönülden bağlanmasına teşvik edilmiştir.*”⁵⁶

1551 yılına gelindiğinde Rusya ve Kazaklar arasındaki ilişkiler kendi kendilerine yaptıkları anlaşmalar sonucu bir bakıma resmîlik kazandığına göre, Rusya'nın diğer milletlere karşı yürüttüğü askerî politikalarda Kazakların varlığı daha yoğun hissedilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda ilk olay, Rusya'nın Kazan'a karşı sefer hazırlıkları sırasında IV. İvan tarafından Kazaklar'ın birçoğunun Kazan'a gelebilecek askerî yardımların önlenmesi amacıyla Kama, Volga ve Vyatka Nehirleri'ndeki geçitleri tutmaya gönderilmesidir.⁵⁷

Diğer taraftan Rus çarı, Kazakların Kazan'daki başarılarından memnun kalmış olacak ki, 1556 yılında Astrahan Han'ı Derviş-Ali'nin Moskova'ya karşı sert tutumuna yönelik iki taraf arasında çıkan savaşa, Kazaklar Rusya tarafından tekrar davet edilmişlerdir. Fakat burada Ruslara sadece Don Kazakları yardım etmemiş, Volga Kazakları da yardım etmiştir. Böylece Ataman Lyapun Filimonov önderliğindeki Don Kazakları ve Mihail Kolupaev önderliğindeki diğer Kazakların (ağırlıklı olarak Volga), sayıca az olmalarına rağmen Rus Askerî Valisi İvan Çeremisinov'a sağladığı askerî destekler etkisini büyük ölçüde hissettirerek, Astrahan'ın Ruslar tarafından alınmasına yardımcı olmuştur.⁵⁸

⁵⁵ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁶ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁷ PSRL XIII, **İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu**, SPb., 1904, s. 164.

⁵⁸ PSRL XIII, **İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu**, SPb., 1904, s. 265- 269.

Rusların Astrahan seferinde bahsettiğimiz üzere en dikkat çekici olay Volga bölgesindeki yeni Kazak oluşumudur. Kazakların Volga’da ortaya çıkmasını ve Astrahan’ın işgalindeki rollerini anlamak için birkaç yıl geriye gitmek gerekir. Altın Orda’nın çöküşüyle birlikte ortaya çıkan hanlıklardan özellikle Kırım ve Nogay Hanlıkları, Rusya’nın güney sınırları için zamanla bir tehlike hâline gelmişlerdir. 1550 yılından itibaren Kazaklarla aralarındaki bağları güçlendiren ve onları yavaş yavaş kendi tarafına çekmeyi başaran Rusya, Kazakları bahsettiğimiz bu hanlıklarla savaşmaya teşvik ederek, kendi güney sınırlarındaki savaş yükünü hafifletmiştir. İlk olarak Don bölgesinde oluşturulan Kazaklık merkezi Kırım Hanlığı’na karşı mücadele ederken, daha sonra Don bölgesindeki bazı Kazakların Volga’ya kaydırılmasıyla birlikte burada yeni bir Kazaklık merkezi meydana getirilmiş ve bu Kazaklar Nogay Hanlığı’na karşı mücadeleye başlamışlardır.⁵⁹ Fakat Volga Kazakları Nogay Hanlığı üzerindeki olumsuz etkilerini fazla göstermiş olacak ki, Nogay Murza’sı İsmail 1551 yılında IV. İvan’a yazdığı mektupta “*Çar! Bölgemizdeki bütün nehirlerden mahrum kaldık, Kazaklar Don Nehri’ni elimizden aldılar, Volga Nehri’nin iki kıyısındaki egemenliğimizi elimizden aldılar.*”⁶⁰ şeklindeki sözlerle yaşadığı zor durumu belirtmiştir. Bunun üzerine IV. İvan iki taraf arasındaki politik bağları sağlam tutmak ve ileride Astrahan üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Nogay Murza’sı İsmail’e, Kazakların Nogay ulusuna bir daha saldırmayacağı teminatını vermiştir.⁶¹ Fakat IV. İvan’ın Nogay Murza’sı İsmail’e verdiği bu teminat sadece Rusların kendi çıkarları doğrultusunda olmuştur. Dahası 1554 yılında M. Brovitsın başkanlığında Nogay Orda’ya gönderilen Rus elçilik heyeti İsmail Murza’yı Astrahan’a düzenleyecekleri sefer için kendi tarafına çekmeye çalışmış ve eğer yardım ederse Kazakları bertaraf etme sözü vermiştir: “*Volga’daki Kazaklar şimdi bizden kaçıyorlar ve biz kendi insanlarımızı onların üzerine göndererek onları öldürmeyi emrediyoruz ki, bizim topraklarımız arasında kanunsuz insanlar olmasın.*”⁶²

⁵⁹ E. V. Kusainova, “*Volnoe i Slujiloe Kazaçestvo v Povolje v XVI- XVII vv.*”, **Oçerki İstorii i Kulturu Kazaçestva Yuga Rossii**, Ed. G. G. Matışov, İ. O. Tümentsev, Volgograd 2014, s. 37.

⁶⁰ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 14.

⁶¹ E. V. Kusainova, **a.g.m.**, s. 37.

⁶² E. V. Kusainova, **a.g.m.**, s. 37.

Böylece Rusya'nın Don Kazaklarından oluşturduğu Volga Kazakları'nın saldırıları, Nogay Orda'yı kendini savunmak için kardeşine ihanet etme çıkmazına sürüklemiştir. Görüldüğü üzere Volga Kazaklarının oluşturulma amacının başlangıçta bahsettiğimiz gibi sadece Nogay Orda'ya karşı olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır.

Fakat Astrahan Hanlığı'nın işgal edilmesi ve bölgedeki ekonomik yapının değişmesiyle birlikte Rusya'nın kendi lehine oluşturduğu Volga Kazakları, Rusya'nın aleyhine bir hâl alarak hem IV. İvan'ın Nogay Orda'ya karşı verdiği sözleri tutmakta zorlanmasına, hem de Rusya'nın siyasî anlamda çevredeki devletlerle olan ilişkilerinde bazı sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.

Kazan ve Astrahan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Volga Nehri'nin ticari önemi daha da ön plana çıkmış ve bunun sonucunda Rusya, çeşitli devletlerle bu yol üzerinde ticari faaliyetlerini artırmıştır. Volga Kazaklarının merkezinde gerçekleşen bu ticari faaliyetler, zaten başıboş bir hâlde dolaşan ve giderek nüfusları artan Kazakların dikkatini çekerek, Kazakların bölgedeki ticaret gemilerine saldırmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Rusya, yarattığı bu sorunu ortadan kaldırmak için kendisine daha bağlı bulunan Ataman Lyapun Filimonov önderliğindeki Don Kazaklarını Volga Kazakları'nın üzerine göndermiş, fakat Volga Kazakları onu yakalayarak idam etmiştir.⁶³ Daha sonra merkezden gönderilen Askerî Vali Elizar Rjevskiy'in de başarısız olması üzerine IV. İvan, boyar çocukları, okçular ve devlete hâlâ hizmet etmeyi sürdüren Kazaklar'dan oluşan ve başkanlığını Aleksey Erşov, Bogdan Gubin, Danila Hohlov'un yaptığı büyük bir orduyu Volga Kazaklarının üzerine göndermiş ve böylece Volga'daki soyguncular meselesi bir süreliğine hallolmuştur.⁶⁴

Diğer taraftan 1557 yılında Zaporozskiy Kazaklarına bağlı olan Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy kendi çabalarıyla Malaya Hortitsa'da yeni bir Kazaklık merkezi inşa etmişti. Fakat Osmanlı ve Kırım'ın saldırılarıyla bu merkezin büyük bir tahribata uğraması sonucu D. İ. Vişnevetskiy, Çerkas ve Kanev civarına kaçmak zorunda kalarak IV. İvan'dan Rus Devleti'nin hizmetine girmek için izin istemiştir.⁶⁵ Çok

⁶³ PSRL XIII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1904, s. 283.

⁶⁴ PSRL XIII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1904, s. 283.

⁶⁵ PSRL XIII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1904, s. 286.

geçmeden D. İ. Vişnevetskiy'nin Rus Devleti'ne olan faydaları görülmeye başlanmıştır. 1559 yılında D. İ. Vişnevetskiy ve Askerî Vali Danila Adaşev komutasındaki birlikler Azak Deniz'i etrafında konuşlanan 250 Kırım Tatarını öldürmeyi başarmış ve daha sonra Tatarlar tarafından esir alınmış olan birçok Rusu kurtararak Monastır Adası'na geri dönmüştür.⁶⁶

Fakat D. İ. Vişnevetskiy'nin Rus Devleti'ne ve IV. İvan'a olan bağlılığı çok uzun sürmemiş, 1561 yılında Lehistan Kral'ı Sigizmund Avgustla temasa geçerek, onu tekrar hizmetine alması için ricada bulunmuştur. Sigizmund Avgust bu ricaya 5 Eylül 1561 tarihinde *“Eski doğru hizmetlerini hatırlayan Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy'i tekrar hizmetimize almayı kabul ediyor ve bizim vatanımıza girmesine izin veriyoruz. Lehistan kanunlarından ve Kral'ın tutumundan çekinmesin, belki o bizim topraklarımızda yaşayan diğer prensler gibi her türlü ayrıcalığı ve özgürlüğü kullanarak bizim topraklarımızda yaşamaktan memnun olacaktır.”*⁶⁷ şeklinde cevap vermiştir. D. İ. Vişnevetskiy'nin ne sebeple eski vatanına tekrar hizmet etmek için geri döndüğü hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmasa da, onunla birlikte Rus hizmetine giren Çerkas-Kanev Atamanlar'ı Savva Balykçey Çernikov, Mihail Alekseyev, Fedka Yalets, İvaşka Pirog Podolyanın, İvaşka Brovka, Fedyay Yakovlev ve bu atamanların emri altında bulunan Kazaklar geri dönmeyerek, Rus Devleti'ne hizmete devam etmiştir.⁶⁸

Tüm bu olaylardan sonra Rusya ile Kırım arasındaki mücadelelerin hız kazanması sonucu, 1571 yılında Kırım Han'ı Devlet Giray, Moskova'ya saldırıp şehri yakmıştır. Rus Devleti'nin böyle büyük bir darbe almasında elbette ki, Livonya savaşı nedeniyle aralarında çok sayıda Kazakın da bulunduğu büyük bir ordunun merkezden uzaklaştırılması ve böylece Moskova'nın savunmasız bırakılmasının etkili olduğu söylenebilir. IV. İvan ise, 1571 yılının Mayıs ayında gerçekleşen bu olumsuz durumun haberini alması üzerine geri dönerek, 17 Ağustos 1571 tarihinde Kazak atamanlarından Nikita Mamin ve Molçan Yakovlev aracılığıyla Don Kazaklarına

⁶⁶ PSRL XIII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1906, s. 315, 319.

⁶⁷ Aktı, *Otnosyaşiesya k İstorii Ujnoj i Zapadnoy Rossii*, C.2, No.: 142,143, SPb., 1865, s. 155-157.

⁶⁸ PSRL XIII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1906, s. 343.

yarlık göndermiştir.⁶⁹ IV. İvan'ın sadece “*bizim işlerimizde nasıl hizmet ediyorsanız, Nikita Mamin'e de öyle hizmet edin.*” dediği ve daha fazla herhangi bir şey açıklamadan Don Kazaklarına gönderdiği bu yarlıktaki amacın ne olduğu bilinmemektedir. Fakat V. D. Suhorukov “*İki güçlü Müslüman düşmandan gelebilecek daha sert saldırılardan korkan IV. İvan, Kazaklara ileride oluşabilecek herhangi bir saldırıya karşı önlem almalarını ve Rusya'yı korumak için yöntem aramalarını emretmiştir.*”⁷⁰ yorumunu yapmaktadır. Nitekim IV. İvan'ın Kazaklara gönderdiği yarlığın içeriğinin sadece savunma amaçlı olmadığı 1572 yılında Rusya ile Kırım arasında çıkan yeni bir savaşta M. Çerkaşenin'in 3000- 4000 kişi civarında Kazak ordusuyla savaşa katılmasından anlaşılmaktadır.⁷¹

Kazaklar Rus Devleti'ne hizmetlerini sürdürürken kazandıkları başarılar, savaştıkları devletlerin dikkatlerini doğrudan kendilerine çekmesine neden olmuş, hatta bu devletler zaman içerisinde Moskova'ya değil, doğrudan Kazaklara yönelik saldırı girişimlerinde bulunmuştur. Bu saldırı girişimlerinin en önemlilerinden biri, Rus Devleti'ne bağlılığıyla bilinen M. Çerkaşenin'in oğlu Danila'nın Kırım Tatarları tarafından kaçırılması ve öldürülmesidir. M. Çerkaşenin, Azak Deniz'i civarındaki başarılı saldırıları sonucu ele geçirilen Tatarların dahi oğlunun serbest bırakılmasına yardımcı olmayacağını anlaması üzerine, Kırım Han'ına oğluna karşılık elinde bulunan tüm esirleri iade etmeyi teklif etmiş, fakat teklif kabul edilmeyerek Danila öldürülmüştür. Bunun üzerine Don Kazaklarının öfkesi daha da artarak, bu sefer merkezden bağımsız olarak Azak'taki Osmanlı kalelerine saldırmışlardır.⁷² Böylece Kazakların artan saldırılarına karşı Osmanlı Sultan'ı, Kırım Han'ı aracılığıyla IV. İvan'a şikâyetlerde bulunmuştur. Bunun üzerine IV. İvan, Kırım Han'ına “*Eğer Don Kazaklarını soruyorsan onlar bizim iznimiz olmadan bazen barış içinde, bazense savaşarak Don'da yaşıyorlar, bizim devletimizden kaçıyorlar. Ayrıca bütün yaptıkları işleri de, yine bizim iznimiz olmadan gerçekleştiriyorlar. Önceden Don Kazaklarının, Don ve Volga civarında bizim hazinemize yönelik saldırıları olduğunda biz onları*

⁶⁹ **Sobranie Gosudarstvennyh Gramot i Dogovorov**, C. 2, No.: 44, Moskva, 1819, s. 62.

⁷⁰ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 24.

⁷¹ V. V. Penskoj, “*Srajenie Pri Molodyah 28 İyulya- 3 Avgusta 1572 g.*”, **İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki**, C.2, SPb., 2012, s. 149.

⁷² V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 24.

infaz ettik. Biz onları Azak'a göndermedik. Hatta bütün Ukrayna'daki şehirlere, onların görüldükleri yerde infaz etmelerini emrettik."⁷³ şeklinde cevap vermiştir. Çar verdiği cevapta her ne kadar Don'da yaşayan Kazaklar ile herhangi bir bağlantısının olmadığını ima etse de, Don'da yaşayan Kazakların Moskova'ya bağlılığı bulunduğu bir gerçektir. Fakat V. D. Suhorukov bir ihtimal olarak "*Çarın onları böyle bir şey yapmaya teşvik ettiğini ve hatta bunun için onları ödüllendirdiği*"⁷⁴ gibi çıkarımda bulunsa da, Kırım Hanlığı ile Kazaklar arasındaki meselelerden çarın haberinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Kazakların Danila'nın öldürülmesinden sonra öfkeleri sebebiyle birdenbire düşünmeden Osmanlı kalelerine açtıkları saldırılar, yerini bu olayın esas suçluları olan Kırım Hanlığı'na karşı olan saldırılara bırakmıştır. Bunun sonucunda ise 20 kişiyi esir almayı başarmışlardır.⁷⁵ Kazakların Moskova'ya bağlı olup olmadığı konusu ise bundan sonraki yıllarda Kırım Hanlığı ile yapılan temaslarda sürekli gündeme gelmeye devam etmiştir.

Bu olaylardan sonra Lehistan'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumların Moskova tarafından anlaşılması üzerine IV. İvan, Stefan Batoriy'e karşı yeni sefer hazırlıklarına başlamış ve aynı zamanda Rusya'nın güneydoğu ve batı kısımlarını güvence altına almak için Kazaklara Tavrida'ya doğru hareket etmelerini emretmiştir.⁷⁶ Bu sırada daha önceden bahsettiğimiz gibi Zaporozskiy Kazaklarının bir kısmı D. İ. Vişnevetskiy'i takip etmeyerek hâlâ Moskova'ya bağlılıklarını sürdürüyor ve Kırım Hanlığı'na karşı seferler düzenlemeye devam ediyordu. Bahsedilen Kazakların yeni hedefi, kendilerine karşı bir tehdit olması bakımından Dnyeper'in Karadeniz'e açılan kısmında yer alan ve daha önce D. İ. Vişnevetskiy'nin de sefer düzenlediği, fakat olumlu bir sonuç elde edemediği İslam-Kirmen kalesiydi. Kazakların kendi başlarına tasarladıkları bu saldırı girişimi aslında yukarıda bahsettiğimiz gibi Stefan Batoriy'e karşı arkada güçlü birliklerin bırakılmaması açısından IV. İvan'ın işine yaramaktaydı. Böylece çar, Kazakların bu girişimini destekleyerek onlara "*kişi başına üç ruble, yakasız kaftan, belirli bir maaş, barut ve diğer gerekli materyalleri vererek, aynı*

⁷³ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 24- 25.

⁷⁴ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁵ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁶ N. M. Karamzin, **a.g.e.**, C.9, SPb., 1821, s. 250.

zamanda devlete ait 6000 Kazakı yardım için yanlarına göndermiştir.”⁷⁷ Bu sefer sonucunda, Ruslar ve Kazaklar tarafından İslam-Kirmen kalesinin ele geçirilmesinin, Moskova’ya karşı gelebilecek tehlikelere yönelik rahatlama yarattığını söyleyebilsek de, Lehistan’a karşı yapılacak seferde çarın, Rus topraklarını daha da güvence altına alması gerekmektedir.

İşte tam olarak IV. İvan’ın, arkasını sağlama almak için yaptığı bu girişimin yetersiz kalacağını düşündüğü sıralarda Kırım Hanlığı’nda taht değişikliği olmuş ve IV. İvan, yeni Han olan II. Mehmet Giray ile barış anlaşması imzalamak istemiştir. Kırım Han’ının IV. İvan’dan Don ve Volga’daki Kazaklar’ın sayısının azaltılmasını istemesi üzerine, çarın bu isteğe “*eskisi gibi Kazaklar’ın kendisine bağlı olmadığını ve bu yüzden onlar üzerinde herhangi bir söz sahibi olamayacağını ama sınırlara saldırırlarsa cezalandırılacaklarını*”⁷⁸ belirtmesi üzerine iki taraf arasındaki barış görüşmeleri sonlanmıştır.

Diğer taraftan Rusya ve Lehistan arasındaki Livonya savaşının hız kazanmaya başlamasıyla birlikte kaynaklarda her ne kadar ayrıntılı olarak bahsedilmese de, ilk Rus Kazak birlikleri 1577 yılında Pskov’a gelerek, burada Rus askerî valileriyle birleşmiştir.⁷⁹ Savaşın ilerleyen yıllarında 1579 tarihinde büyük bir ordu ile birlikte Rusya’ya ait Polotsk şehrini kuşatan Stefan Batoriy’nin ilerleyişine devam etmesi üzerine, Lehistan kuvvetlerini durdurmak için harekete geçen IV. İvan, boyarlar ile birlikte Don Kazaklarına savaş emri vermiştir. Fakat o sırada Sokol kalesine çoktan yaklaşmış olan Stefan Batoriy ve ordusunu gören Don Kazakları telaşa kapılarak hiç kimseden izin almadan Don bölgesine geri dönmüştür.⁸⁰

Rusya’nın batı bölgesinde Kazakların bu başına buyruk hareketleri devam ederken doğu bölgesinde de Kazakların hareketleri pek iç açıcı değildi. Volga Kazaklarının eskiden beri Nogay Orda’ya karşı düzenledikleri saldırı ve yağma hareketleri tekrar ortaya çıkmış ve bu kez Nogay Orda’nın başkenti Sarayçık, Volga Kazakları

⁷⁷ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 123.

⁷⁸ V. D. Suhorukov, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷⁹ V. D. Suhorukov, *a.g.e.*, s. 27.

⁸⁰ *Razryadnaya Kniga 1475-1605*, Ed. V. İ. Buganov, C. 3, Moskva, 1984, s. 87-88.

tarafından tahrip edilmiştir.⁸¹ Fakat yaptıkları hareketler bununla sınırlı kalmayan Kazaklar Sosnov Adası'ndaki Nogay Orda'nın elçilik heyetine de saldırmışlardır. Böylece bu olay aynı zamanda Yermak'ın Sibiryaya seferine giderken yanında götüreceği kişilerin kaynaklarda ilk kez adlarıyla bahsedilmeye başlandığı olaydır.

⁸¹ V. D. Suhorukov, **a.g.e.**, s. 31. “Kazaklar bu yıl Sarayçik'e geldiler ve sadece yaşayanları değil, aynı zamanda toprağın altındaki ölüleri de yaktılar.”

İKİNCİ BÖLÜM

YERMAK VE STROGANOVLAR

1. Yermak Timofeyeviç'in Kökeni

Yermak'ın kökeni hakkında iki temel görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki Yermak'ın kökenini Don Kazaklarına bağlamaktadır.

“Yermak, Volga ve Don arasında yer alan geniş topraklarda Timofey adıyla dünyaya geldi. Kısa süre içerisinde savaşlarda ve avlarda gösterdiği cesaret ve heves Kazak şeflerinin dikkatini çekti. Hatta Kazak atamanlarından birinin oğlu olan Horlu dahi onun arkadaşlığını arıyordu. Ama yaşadığı olaylar mutlu bir şekilde sürdürdüğü hayatın mahvolmasına neden oldu. Bir gün Horlu, kız kardeşi ile Yermak'ı (Timofey) koruda uygunsuz vaziyette yakaladı ve onu öldürmeye çalıştı. Ancak kendi kılıcını almaya çalıştığı sırada kendisini ölümcül bir şekilde yaraladı. Horlu ile olan mücadelesi sırasında kolundan hafif bir şekilde yaralanan Yermak ise, Don'dan kaçmanın daha iyi olacağını düşünerek Volga'ya gitmeye karar verdi. Astrahan yoluna vardığında, İran'dan Kazan'a gelmekte olan ticaret kervanına rastladı. Buradaki tüccarlara kendisini sevdirmeyi başaran Yermak, tüccarların koruma birliğine kabul edildi. Fakat Kazan'a yakın bir yerde soyguncular kervana saldırarak korumaları etkisiz hâle getirdiler ve kervanı yağmaladılar. Yermak ise, bu mücadeleler sırasında öyle cesaret gösterdi ki, soyguncular onun hayatını bağışladıkları gibi aynı zamanda onu kendilerine ataman olarak seçtiler.”⁸²

Fakat bahsedilen hikâyenin doğru olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bunun nedenini açıklamak için ilk önce Remezov yıllığına göz atmak gerekmektedir. Remezov yıllığı tarafından bahsedilen *“Bundan önceki yıllarda ise Yermaçko adındaki birinin 7000 kişi ile birlikte Kazan, Astrahan ve Rusya topraklarında İran elçilerini soyduğuna dair söylentiler vardı.”⁸³* şeklindeki ifadelerin yukarıda verilen hikâye ile soygunu gerçekleştiren kişi bağlamında birbiriyle çeliştiği

⁸² Jizni Voennie Deyaniya Yermaka, Zavoivatelya Sibiri, Vıbrannie iz Raznih Pisateley Kak Rossiyskih, Tak i İnostrannih, Moskva, 1807, s. 7.

⁸³ “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, Sibirskie Letopisi, SPb., 1907, s. 313.

görülmektedir. Burada bizim düşüncemize göre, Remezov yıllığı tarafından verilen bilgileri kabul etmek gerekir. Çünkü Remezov yıllığının vermiş olduğu bilgilerden görülüyor ki, Kazan'da gerçekleştirilen soygun girişimine bizzat Yermak katılmış olup, bu onun ne ilk ne de son soygunudur. Remezov yıllığına göre bu olaydan bir süre sonra ise Yermak'ın, Oka ve Volga'daki İran ticaret gemilerine ve kervanlarına saldırdığı görülmektedir. Bu olaydan önce ise, 1581 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Nogay Orda'nın, Yermak ve Kazakların kendilerine karşı yaptıkları saldırıları ve hırsızlıkları Moskova'ya bildirdiği şikâyet mektupları⁸⁴ Remezov yıllığının verdiği bilgileri destekleyen kanıtlar arasında yer almaktadır. Böylece bu verdiğimiz bilgilere göre, Yermak'ın hikâyede bahsedilen Kazan'daki soygun olayından önce dahi Volga Kazaklarının arasında bulunduğu anlaşılmakta ve onun Don kökenli olduğu görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yermak'ın kökeni hakkındaki ikinci görüş ise Yesipov yıllığında verilen *“Dedesi, Rodion ve Timofey adında iki oğlu bulunan ve aslen Suzdallı bir köylü olan Afanisy Grigoryeviç Alenin idi. Yokluk içerisinde yaşadığı için Vladimir'e gitmek zorunda kaldı. Soyguncular tarafından kiralandı. Fakat Muromsk ormanında yakalanarak hapse atıldı. Daha sonra buradaki hapishaneden kaçmayı başarması üzerine karısı ve çocuklarıyla birlikte Yurevets Povolskiy'e gitti ve burada öldü. Çocukları Rodion ve Timofey de babalarının kaderini yaşayarak geçim sıkıntısından dolayı buldukları yerden göç ettiler ve Çusova Nehri'nde bulunan Stroganovların birliğine katıldılar. Rodion'un Dimitriy ve Luka adında iki çocuğu bulunurken, Timofey'in Gavriilo, Frol ve Vasiliy adında üç çocuğu vardı. Timofey'in oğlu Vasiliy, güçlü ve komuta kabiliyetine sahip bir kişiydi. Stroganovların Kama ve Volga'daki çalışma yerlerinde önemli işler yaptı. Bu işler sırasında cesareti artan Vasiliy, kendisine küçük bir birlik kurarak etrafta soygunculuk yapmaya başladı ve kendisine birliği tarafından Yermak takma adı verildi.”*⁸⁵ şeklindeki bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgilerin doğruluğuna karşı çıkan R. G. Skrinnikov, Yermak'ın hayatını kaleme aldığı eserinde, *“dönemin asilzadelerinin bile şeceresinin oluşturulmasında sıkıntılar yaşanırken, nasıl olur da Yermak'ın şeceresinin bu kadar kapsamlı bir biçimde oluşturulduğu”*⁸⁶ konusuna

⁸⁴ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya...*, s. 165, 167.

⁸⁵ *“Yesipovskaya Letopis po Buzunovskomu Spisku”*, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 305- 306.

⁸⁶ R. G. Skrinnikov, *Yermak*, Moskva, 2008, s. 4.

değmektedir. R. G. Skrınnikov'un yaptığı bu yorumla önemli bir yere değindiğini söylemek lazımdır. Diğer taraftan Yermak'ın Sibirya seferine kadar Stroganovlar ile herhangi bir ilişkisinin olduğuna dair kanıt yoktur ve Yermak, Yesipov yıllığının yukarıda bahsettiği gibi önceden önemli biri olarak değil, bazı başarılarına rağmen sıradan bir asker olarak tanımlanıyordu. Öyle ki, 1581 yılındaki Mogilev seferini anlatan belgelere bakıldığında bahsedilen "... *Don Kazaklarının Askerî Valisi Vasiliy Yanov, Ataman Yermak Timofeyeviç*"⁸⁷, "*Vasiliy Yanov'un Don ve Volga Kazakları*"⁸⁸ şeklindeki ifadeler Vasiliy Yanov'u yönetici olarak göstermekte, Yermak'ı ise onun emri altında çalışan bir ataman olarak tanımlamaktadır.

Böylece burada, sıradan bir atamanın neden kuzenlerinin ismine varıncaya kadar hayatının ayrıntılı olarak yazılması gereği duyulsun ya da kim tarafından Yermak'ın hayatı merak edilsin? sorusu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Mogilev seferini anlatan belgelerde görüldüğü üzere Yermak bir takma adından çok kişinin gerçek adıdır ve tarihçilere göre "*Yermolay*" adının kısaltmasıdır.⁸⁹ Ad kısaltmanın bugün dahi Ruslar arasında var olan, gerek samimiyetten gerekse bir takım inanışlardan dolayı sürdürülmekte olan bir gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Yermak'ın takma adının ise dönemin Rus Devleti'nin dış devletlerle olan ilişkilerini yönlendiren kurum olarak hizmet yapan Posolskiy Prikaz'ın belgelerinde görüldüğü üzere "*Tokmak*" olduğu bilinmektedir.⁹⁰ Keza bu bilgilere göre, kaynak tarafından belirtilen Timofey'in oğlu Vasiliy'nin, Yermak ile hiçbir alakasının olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Yesipov yıllığı tarafından Yermak'ın Volga kökenli olduğuna dair verilen bilgilerin de yanlış olduğu görülmektedir.

⁸⁷ M. Koyaloviç, *Dnevnik Poslednego Pohoda Stefana Batoriya na Rossiyu, Diplomatıçeskaya Perepiska Togo Vremeni (1581- 1582)*, SPb., 1867, s. 766.

⁸⁸ *Razryadnaya Kniga 1559- 1605 gg.*, Ed. V. İ. Buganov, Moskva, 1974, s. 272.

⁸⁹ G. F. Miller, *a.g.e.*, s. 212; R. G. Skrınnikov, *a.g.e.*, s. 4.

⁹⁰ R. G. Skrınnikov, *a.g.e.*, s. 4.

2. Stroganovların Kökeni

Stroganovların kökenine dair ilk görüş, aslen Altın Orda sülalesine mensup soylu bir kişinin zaman içerisinde Hıristiyanlığı seçerek Moskova'ya yerleşmesi yönündedir. Olay kaynaklar tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

“O (Tatar murzası), kendisinin korunması ve kendisini Rus hizmetine alması için Büyük Knez Moskovskiy'e ricada bulundu. Büyük Knez ise onun ricasını memnuniyetle yerine getirerek, onu dvoryanlar arasına kattı. Murza, Rus milletinin geleneklerini yakından görmesi ve onların Kurtarıcı İsa'ya olan inançlarını özenle takip etmesi sonucunda, Hıristiyanlık kanunlarını kabul etmeyi istedi. Böylece murza, aziz tarafından vaftiz edildi ve kendisine Spiridon adı verildi. Bu olaydan sonra Büyük Knez'in ona karşı olan sevgisi daha da arttı. Ona büyük hediyeler verdi ve aynı zamanda evlenmesi için tavsiyelerde bulundu. Spiridon, Büyük Knez'in iradesine karşı çıkmadı ve Büyük Knez'in yakın akrabalarından biri ile evlendi. Bu sırada Tatar murzasının Rusya'da olduğunu öğrenen Altın Orda hükümdarı, Rusya'ya gönderdiği elçi ile birlikte murzanın kendisine teslim edilmesi talebinde bulundu. Fakat elçilere Tatar murzasının artık Rus hâkimiyetini ve Hıristiyanlığı kabul ettiği söylenerek, teslim edilme talebi reddedildi. Bunun üzerine Tatar hükümdarı verilen cevaptan memnun olmadı. Rus sınırlarına çok sayıda Tatar askeri gönderip, Rus yerleşim yerlerinin ateşe verilmesini ve yerleşim yerlerindeki Rusların ise kılıçtan geçirilmesini istedi. Bu durum üzerine Büyük Knez, Spiridon'un ve diğer komutanların emri altında bulunan Rus ordularını, Tatarlara karşı gönderdi. Tatar ordusunun sayıca üstün olmasından dolayı Ruslar herhangi bir başarı elde edemedikleri gibi, Tatarlar Rusları savaş meydanından kovdular ve Spiridon'u canlı ele geçirerek Altın Orda hükümdarına sundular. Hükümdar, ona ne uğruna vatanını bıraktığını ve Rusya'ya gittiğini sordu. Spiridon ise, Büyük Knez Moskovskiy'nin yabancılara karşı olan cömertliğini ve Rusların Hıristiyan inancını sevdiğini söyledi. Hükümdar, onu Hıristiyanlık inancını bırakması ve eski kanunlara (İslamiyet) dönmesi için uyardı. Diğer taraftan hükümdar, eğer kendisinin sözünü dinlemezse ona karşı farklı işkencelerde bulunacağını belirtti. Ama Spiridon, Tatarların inancından tamamen vazgeçmişti. Hükümdar bunun üzerine onun ağaca bağlanmasını ve parçalara ayrılmasını emretti. Spiridon'un geçici

hayatı, kendisinden sonra gelenlere, sonsuzluğu ve övgüyü bırakarak ebediyete uğurlandı.”⁹¹

Kaynaktaki bilgilerin devamında, Stroganov soyadının ortaya çıkışı bu olaylar ile ilişkilendirilmiş ve Spiridon’un oğlu Kozma’ya babasının işkence sonucu öldürülmesi dolayısıyla bu soyadın verildiğinden bahsedilmiştir.⁹² Ayrıca kaynak, Stroganovları bir bakıma Moskova kökenine bağlamıştır.

N. Ustryalov ise, Stroganovların Moskova kökenli olduğu görüşünü reddederek, onları Novgorodlu tüccarlarla ilişkilendirmektedir. Tarihçi, bu görüşünü “*Novgorod Knezliği’nin eski bölgelerinden olan Ustüjsk ve Solviçegodsk topraklarında Stroganovlar, IV. İvan’dan uzun zaman önce geniş yerleşim yerleri edinmişlerdir ve bu yerleşim yerleri herhangi bir yarlık ile birlikte kendilerine imtiyaz usulünde verilmemiş, kuşaktan kuşağa geçmiştir. Dahası Solviçegodsk’ta onların atalarının evlerine rastlamaktayız.*”⁹³ cümleleriyle desteklemektedir. Fakat N. Ustryalov’un Stroganovların kökenini Novgorod’a bağlayan görüşünü doğru kabul etmemiz pek mümkün gözükmemektedir.

Böylece, Stroganovların Novgorod kökenli olamayacağına dair ilk kanıt, Rus yıllıklarının 1446 (6954) yılında vermiş olduğu “*Han Mehmet, Vasiliy Vasilyeviç’i Suzdal’da ele geçirdi. Bir süre esir olarak tuttuktan sonra Moskova çarını 200.000 ruble fidye ödenmesi karşılığında serbest bıraktı.*”⁹⁴ şeklindeki bilgilerdir. Burada her ne kadar yıllık tarafından bahsedilmese de, Moskova knezi için gerekli fidyenin Stroganovlar tarafından ödendiği, 24 Mart 1610 tarihinde Vasiliy İvanoviç Şuyskiy tarafından Stroganovlara gönderilen yarlıkta bahsedilen “*...eski zamanlarda Büyük Knez Vasily Vasilyeviç’i fidye ödeyerek nasıl esaretten kurtardığınızı hatırlayın, nasıl büyük bir şerefle onurlandırıldınız.*”⁹⁵ şeklindeki sözlerden anlaşılmaktadır. O halde burada, eğer N. Ustryalov’un dediği gibi Stroganovların Novgorod kökenli olduklarını

⁹¹ P. S. İkosov, **İstoriya o Rodoslovii, Bogatstve i Oteçestvennih Zaslugah Znamenitoy Familii g. Stroganovih**, Perm, 1881, s. 5- 7.

⁹² P. S. İkosov, **a.g.e.**, s. 7.

⁹³ N. Ustryalov, **İmenitie Lüdi Stroganovi**, SPb., 1842, s. 2- 3.

⁹⁴ PSRL III, **Novgorodskie Letopisi**, SPb., 1841, s. 141.

⁹⁵ A. Vvedenskiy, “*Proishojdenie Stroganovih*”, **Jurn. Sever**, Kn. II, Vologda 1923, s. 65.

varsayarsak ve Novgorod-Moskova arasındaki gergin ilişkileri de göz önünde bulundurursak, Stroganovların Moskova knezine yardım etmesi mantıksız olacaktır.

Diğer yandan N. Ustryalov'un sözlerinden görülüyor ki, ona göre Stroganovların kökeninin Novgorod olduğunu destekleyen en önemli bilgiler, onların Novgorod topraklarında yerleşim yerlerine sahip olmalarıdır. Fakat bilindiği üzere III. İvan, 1478 yılında Novgorod'u Moskova egemenliği altına almış ve 1478 yılına kadar Novgorod ile Moskova arasında olan mücadelelerde Litvanya yanlısı olarak taraf gösteren, aralarında Marfa Boretskaya'nın da bulunduğu birçok Novgorodlunun topraklarına el koymuştur:

“III. İvan, 2 Şubat gününde Marfa Boretkaya ve torunu Vasiliy Fedorov'u ve daha sonra Grigory Kiprianov'u, İvan Kuzmin'i, Akinif'i ve oğlu Roman'ı, Yuriy Repehov'u Novgorod'dan Moskova'ya göndererek, kendilerine ait olan arazilerini devlet hazinesine geçirdi.”⁹⁶

Burada anlatılanlara göre Novgorod arazilerinin büyük bir kısmının Moskova'ya devredildiği sonucunu çıkarmamız mümkündür. İşte tam olarak burada, çarın bu toprakları zaman içerisinde Stroganovlara vermiş olabileceğini destekleyecek bilgilere, P. S. İkosov'un yukarıda verdiğimiz Stroganovların Moskova kökenli olduğuna dair hikâyesinin devamında rastlamak mümkündür:

“Spiridon'un oğlu Moskova'da evlendi ve Luka isminde oğlu doğdu. Daha sonra Luka evlendi ve oğlu Fyodor doğdu... Fyodor, babası Luka'nın ölümünden sonra çocukları Stefan, Osip ve Vladimir ile birlikte memnuniyet içerisinde kısa süre de olsa Moskova'da yaşamaya devam etti. Daha sonra Fyodor, Moskova'dan Büyük Novgorod'a çocuklarıyla birlikte gitmek ve orada yaşamak için Büyük Knez'den ricada bulunduğu kabul edildi. Fakat Fyodor'un Novgorod'da kaç yıl yaşadığı kaynak yetersizliğinden dolayı bilinmese de, 1488 yılında Fyodor'un, Büyük Knez'e Novgorod'dan Solviçegodsk'a gitme ricasında bulunduğu görülmektedir. Bu tarihten itibaren Stroganovlar artık Moskova'da

⁹⁶ PSRL XII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1901, s. 188; N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C.6, SPb., 1819, s. 129.

veya Novgorod'da değil, Solviçegodsk'un yanında bulunan Ustüg'te bahsedilmektedirler.”⁹⁷

Böylece bu bilgiler Solviçegodsk'ta, Stroganovların atalarına ait olan evlerini açıklamaktadır. Fakat şunu söylemek gerekir ki, bu bilgilerden Stroganovların Moskova kökenli olduğu görüşünün doğru kabul edilmesi gerektiği algısı oluşmamalıdır.

Nitekim zaman içerisinde Stroganovlar hakkında yapılan araştırmaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte A. Vvedenskiy, Stroganovların Moskova ya da Novgorod kökenli olduğu görüşlerinin dışında yeni bir görüş ortaya atmıştır ki, bu görüş günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. A. Vvedenskiy, yaptığı araştırmalarla birlikte “*Stroganovlar köken olarak XV. yüzyılda kuzeyde yaşayan ve tuz işletmeleriyle ilgilenen bir soyu temsil etmektedir.*”⁹⁸ sonucunu elde etmiştir. Tarihçi bu görüşü savunmak için, 9 Nisan 1517 yılında Vasiliy İvanoviç tarafından Romaşka Frolov'a ve Luka'nın oğlu Fyodor'un çocukları Stefan, Osip, Volodok (Vasiliy)'a kuzeydeki araziler üzerinde ticaret yapmaları için gönderilen yarlığı kanıt olarak kullanmaktadır. Ona göre, yarlığın içeriğinden çok başlığında dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır ki, o da neden Stefan, Osip, Volodok (Vasiliy) Fedoroviç Lukov yerine, bu kişilerin Luka'nın oğlu Fyodor'un çocukları Stefan, Osip, Volodok (Vasiliy) şeklinde bahsedildiğidir. A. Vvedenskiy bu durumu, N. M. Tupikov'un Rusya'nın eski zamanlarında kullanılan soyadı yapısı hakkında verdiği bilgilerden yola çıkarak açıklamaktadır:

“Yüksek sınıftan insanlar kendi adlarına babasının ve ailesinin adlarını soyadı olarak eklerken, düşük sınıftan insanlar ise bu eklemeleri gereksiz bularak sadece kendi adlarını kullanırlardı. Ama XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen bu yapı, XVII. yüzyılda tamamen son bularak hemen hemen herkesin ismine babasının adı ve ailesinin adı eklenmeye başlanmıştır.”⁹⁹

⁹⁷ P. S. İkosov, **a.g.e.**, s. 10- 11.

⁹⁸ A. Vvedenskiy, **a.g.m.**, s. 82.

⁹⁹ N. M. Tupikov, **Slovar Drevnerusskih Liçnih Sobstvennih İmen**, SPb., 1903, s. 82.

Bu bilgi aslında Stroganov soyadının XVI. yüzyıldan önce resmî belgelerde geçmemesinin nedenini de açıklamaktadır. Fakat Stroganov soyadının nereden geldiği ise henüz kaynaklar tarafından belirtilmemektedir.

Diğer taraftan bahsi geçen yarlık tarafından belirtilen “*köylerin kurulması, ekilebilir arazilerin tarıma açılması hakkı verilsin. Ayrıca bu bölgelerde yaşayacak olan köylülerin 15 yıllığına haraç ve vergilerden muaf tutulması sağlansın.*”¹⁰⁰ şeklindeki ifadeler, Rusya’nın kuzeyinde yaşayan çoğu tüccara verilen yarlıklardaki ifadelerle benzerlik göstermektedir.¹⁰¹ Böylece Rus Devleti’nin, üretimi ve ticareti devam ettiren tüccarları desteklemek için aynı kişilere ve onların soylarından gelenlere ticari ayrıcalıklar sağladığı kaynaklar tarafından ortaya konulmaktadır.

3. Yermak Timofeyeviç ve Stroganovların Birbirleriyle Olan İlişkileri

Yermak Timofeyeviç ve Stroganovların arasındaki ilişkilerin başlamasına Yermak’ın ve Kazakların Oka ve Volga’daki soygun girişiminin sonucunda yaşanan olayların neden olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu olay yaşanıncaya kadar Yermak’ın hayatının, kaynaklar tarafından anlatılanlar kadarıyla aktarılmasında ve bu anlatılanların yer yer yorumlanmasında yarar vardır.

Kaynakların Yermak hakkında net olarak verdiği ilk bilgi bir soygun olayı ile başlamaktadır. Kaynakta, Nogay Orda’nın hükümdarı Urmehmet’in 8 Temmuz 1581 tarihinde Moskova’ya gelip “*bundan önce Yermak benim Volga’daki 60 atımı çaldı, yazın ise tekrar Volga’dan 1.000 atımı çaldılar.*”¹⁰² şeklinde Yermak ve Kazakları, çara şikayet ettiği görülmektedir. Yermak ve Kazaklar tarafından yapılan bu soygun girişimlerinin öncesinde buna benzer olayların olup olmadığı hakkında resmî kaynaklar tarafından herhangi bir bilgi verilmese de, Nogay Orda’nın elçilik heyetinin vermiş olduğu bu bilgiler ileride bahsedeceğimiz olayların anlaşılması açısından önemlidir. İlk olarak şuna dikkat etmek gerekir ki, Nogay Orda’nın elçileri farklı zamanlarda yapılan iki soygundan bahsetmektedir. Bunlardan ilki “*bundan önce*”

¹⁰⁰ Aktı, *Sobranie v Bibliotekah i Arhivah Rossiyskoy İmperii*, C. 1, No.: 163, SPb., 1836, s. 132-133.

¹⁰¹ A. Vvedenskiy, *a.g.m.*, s. 81. Örnek olarak Dvina bölgesinde (uezd) bulunan Mihail Kologrivov’a ve oğullarına verilen arazi işletme hakları verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Sbornik Gramot Kollegii Ekonomii*, C. 1, SPb., 1922, s. 117-118, 138- 139, 140, 154, 174, 200.

¹⁰² R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 165.

ifadesiyle Yermak tarafından Volga'daki 60 atın çalınması, ikincisi ise “yazın” ifadesiyle Yermak'ın adının doğrudan verilmeyip Volga'dan 1.000 atın çalınması olayıdır.

Böylece Urmehmet'in elçilik heyetinin Moskova'ya 8 Temmuz 1581 tarihinde geldiğini ve ikinci soygun olayının yaz mevsiminde gerçekleştiğini bildiğimize göre, Yermak'ın adının doğrudan geçtiği ilk soygunun muhtemelen aynı yılın ya kış ya da ilkbahar mevsiminde olduğu yönünde geniş bir zaman çıkarımında bulunabiliriz. Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir konu vardır ki, Yermak'ın 1581 yılının Haziran ayında Mogilev seferine katıldığı kaynaklar tarafından bilinmektedir.¹⁰³ O hâlde Yermak'ın bu savaşa gitmek için belirli bir süre hazırlık yapması gerekmektedir. İşte tam olarak burada, R. G. Skrinnikov'un vermiş olduğu “5 Mart 1581 tarihinde Boyarın oğlu D. Korsakov ve Volga Ataman'ı Lagot, Kazaklarla birlikte Astrahan'a gittiler. Onlar, Astrahan valilerinden askerî güçlerini (askerleri ve Kazakları) toplamasını ve askerî güçlerin, İsa'nın göğe yükseldiği güne¹⁰⁴ kadar Ukrayna'nın batı sınırına ulaştırılmasını istemiştir.”¹⁰⁵ şeklindeki ifadeler Yermak'ın soygunu kış mevsiminde yaptığı daha sonra ise Mogilev seferine katıldığı çıkarımında bulunmamıza yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan Nogay Orda'nın elçilik heyetinin “yazın” diye bahsettiği ikinci soygunda Yermak'ın adının geçmemesi de böylece anlaşılmaktadır. İkinci soygunu gerçekleştiren kişilerin Yermak ile birlikte Sibiryaya seferine katılan kişiler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Öyle ki, bu ikinci soygun girişiminden sonra ara vermeden soygunculuğa devam eden bu kişiler hakkında 28 Ağustos 1581 tarihinde Nogay Orda'nın elçilik heyetinin tekrar Moskova'ya gelmesi ve “Volga'daki Kazaklar İvan Koltsov, Bogdan Borboşa, Nikita Pan, Sava Boldırya ve arkadaşları Sosnov Adası'ndaki geçitlerde Nogay elçilik heyetine saldırdı.”¹⁰⁶ şeklinde çara şikâyetlerde bulunması, bu kişilerin Yermak ile birlikte Sibiryaya seferine katılan kişilerle aynı olduğunu gözler önüne sermektedir.

¹⁰³ M. Koyaloviç, **a.g.e.**, s. 766.

¹⁰⁴ Hıristiyanlar tarafından Paskalya'dan 39 gün sonra kutlanan bu bayram, en erken 30 Nisan, en geç ise 3 Temmuz'a denk gelmektedir.

¹⁰⁵ R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 167.

¹⁰⁶ R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 167.

Görüldüğü üzere Yermak ve Volga Kazaklarının çeşitli zamanlarda gerçekleştirdiği soygun ve saldırı hareketleri ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş IV. İvan'ın, Kazaklara karşı tepki vermesine neden olacaktır. IV. İvan'ın, Yermak'a ve Volga Kazaklarına verdiği tavizler ve onlara karşı gösterdiği hoşgörülü davranışlar, Volga Kazaklarının Safevi elçilik heyetini soymasıyla birlikte yerini düşmanlığa bırakacaktır. Remezov yıllığı tarafından verilen bu olay her ne kadar kronolojik açıdan yanlış verilse de, yaşanan olayın gerçekliği önceden yaşananlarla da kıyaslandığında hiçbir şüpheye neden olmamaktadır.

Bilindiği üzere Rusya'nın geniş bozkırları ve ulaşım elverişli akarsuları tarih boyunca pek çok kavmin geçişini ve ticaretini üstlenen yol özelliği taşımıştır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Kazan ve Astrahan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Volga Nehri'nin, güney doğu Orta Asya, İran ve Kafkaslar üzerindeki ticari önemi daha da anlaşılabilir. İşte tam olarak burada eskiden beri cesareti, yönetici tavrı, iradesi ve aklı gibi özellikleriyle çevresinde ün yapmış olan Yermak'ın dikkatini Rusya'da ticaret yapmaya başlayan yabancı devletlerin zenginlikleri çekmiştir. Bu bağlamda, Yermak'ın hiç vakit kaybetmeden Volga ve Oka'daki İran ticaret heyetine saldırdığı görülmektedir. Bu olay ve sonrasında yaşananlar Remezov yıllığı tarafından ayrıntılı olarak verilmektedir:

“1577-1578 yıllarında Yermak, 5000 kişilik takımıyla birlikte Oka ve Volga'daki İran ticaret gemilerini ve kervanlarını soydu. Hatta Don ve Yayık Kazakları ile birlikte İran'a gitmeyi ve orayı egemenlik altına almayı düşündü. Bundan önceki yıllarda ise Yermaçko adındaki birinin 7000 kişi ile birlikte Kazan, Astrahan ve Rusya topraklarında İran elçilerini soyduğuna dair söylentiler vardı. Bunun üzerine aynı yıl, yani 1 Ekim 1578'de, Büyük Knez tarafından, İvan Muraşkin'e ve Astrahan'a, etrafta bulunan ve soygun olayına karışmış Kazakları sorgulaması, kırbaçla dövmesi ve hatta onları asması emredildi. Kendilerine karşı böyle bir emir verildiğini duyan Yermak ve arkadaşları 29 Ağustos'ta kaçmaya karar verdiler, Volga ve Kama'nın yukarı kesimlerinden Sibirya'ya gittiler.”¹⁰⁷

¹⁰⁷ “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907,s. 313.

Fakat burada bahsetmemiz gerekir ki, Kazaklardan bazıları Sibiryaya'ya gitmek yerine, kendi atamanlarıyla birlikte Yayık ve Don'a gitmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁸ Diğer taraftan Yermak ve etrafında kalan Kazaklar arasında Sibiryaya'ya gitme fikrinin nasıl ortaya çıktığı ise Stroganov yıllığında detaylı olarak şu şekilde anlatılmaktadır:

“6 Nisan 1579 tarihinde Semyon, Maksim ve Nikita Stroganovlar güvenilir insanlardan Volga'daki geçitlerde Nogaylıları ve Ordabazarlıları soyan Yermak ve diğer Volga Kazaklarının cesaretleri hakkında bilgi edindiler. Bunun üzerine Çusova şehirlerini ve kalelerini düşmanlardan korumaya davet etmek için mektup ve hediyelerle birlikte kendi adamlarını Yermak ve etrafındakilere gönderdiler. Bundan memnun olan Yermak Timofeyeviç, İvan Koltsov, Yakov Mihaylov, Nikita Pan, Matvey Meşeryak ve diğer Kazaklar bir araya toplanmaya ve Stroganovlara yardıma gidip gitmeyeceklerini tartışmaya karar verdiler. Samara Nehri'nin ağız kısmındaki kıyıların yüksek taraflarında bulunan sahilde toplandılar. Yermak Timofeyeviç konuşmaya başladı: Siz Don, Yayık, Volga ve Terek atamanları! Düşünerek kararınızı alın ki hata yapmayalım. Volga'da yaşayıp soyguncu olarak anılmak mı, yoksa Don'da yaşayıp Kazak olarak anılmak mı, ya da hiçbir gelirimizin olmayacağı ve uzakta bulunan Yayık'a mı gitmek istersiniz... Eğer bu saygıdeğer insanları dinleyip onlara yardıma gidersek onlar da tüm Rusya'nın Büyük Knez'i İvan Vasilyeviç'e bizim hakkımızda güzel sözler yazacaklar ve çar da bize merhamet edip işlediğimiz büyük suçu affedecektir.”¹⁰⁹

Stroganovların Kazaklarla tanışma olayı eskilere dayanmasına rağmen, Yermak ve hatta onun babası ile olan bağlantısı Yesipov yıllığı tarafından verilen “... Çocukları Rodion ve Timofey de babalarının kaderini yaşadılar ve geçim sıkıntısından dolayı buldukları yerden göç ederek Çusova Nehri'nde bulunan Stroganovların birliğine katıldılar. Rodion'un Dmitriy ve Luka adında iki çocuğu bulunurken, Timofey'in Gavriilo, Frol ve Vasiliy adında üç çocuğu vardı. Timofey'in oğlu Vasiliy güçlü ve

¹⁰⁸ D. İ. Kopılov, **Yermak**, Sverdlovsk 1974, s. 10. Örneğin, Kazakların tüm soygun girişimlerinde yanlarında bulunan ve Yayık Kazaklarının atamanlarından biri olan Bogdan Barboşa'nın adı Sibir yıllıklarında geçmemektedir.

¹⁰⁹ “Stroganovskaya Letopis po Tolstovskomu Spisku”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 55- 56. Ayrıca Remezov yıllığında Yermak'ın yanında bulunan atamanlara İvan Groza ve Bogdan Bryazga da eklenmektedir. Bkz. “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 316.

komuta kabiliyetine sahip bir kişiydi. Stroganovların Kama ve Volga'daki çalışma yerlerinde önemli işler yaptı.”¹¹⁰ şeklindeki bilgilerle sınırlı olup bu bilgilerin güvenilirliği de tartışma konusudur. Yani kısaca söylemek gerekirse, 1581 yılında Yermak'ın Stroganovlar tarafından yardıma çağırılmasına kadar iki taraf arasındaki ilişkiler hakkında kaynaklarda net bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Kazaklar ile Stroganovlar arasındaki ilişkilerin ise 1572 yılında başladığını söyleyebiliriz. Kama'da bulunan Stroganovların işletmelerine yağma hareketleri düzenleyen Çeremiş, Ostyak, Votyak (Udmurt) ve Nogay topluluklarının saldırılarını arttırmaları üzerine başa çıkamayan Yakov ve Grigoriy Stroganovların, IV. İvan'dan yardım istemesi üzerine Moskova'dan bu istekleri olumlu kabul edilip 6 Ağustos 1572 tarihinde IV. İvan tarafından Stroganovlara verilen yarlıkta da belirtildiği üzere “*Bizim yanımızda olan Kazaklar Ostyaklar, Vogullar, bize ihanet eden Çeremiş, Ostyak Votyak (Udmurt) ve Nogaylara karşı savaşmaya gitsinler...*”¹¹¹ şeklindeki talimatlar Stroganovlara yardım etmesi için çar tarafından Kazakların görevlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca yarlıktan görüldüğü üzere Stroganovlar ile Kazakların tanışmaları rastlantı sonucunda olmuştur. 1581 yılına gelindiğinde ise Semyon ve Maksim Stroganovların, Çusova'daki işletmeleri ve köyleri yakıldıktan sonra IV. İvan'a mektup yazıp bunu belirmeleri üzerine çar 6 Kasım 1581 yılında Nikita Stroganov'a yanındaki adamlarıyla birlikte Semyon ve Maksim Stroganovlara yardıma gitmesini emretmiştir.¹¹² IV. İvan'ın bu sefer Stroganovlara yardım için Kazakları göndermemesinin sebebi ise Rus hükümetinin batıda yaşadığı zor durumlar sebebiyle önceden bahsettiğimiz gibi Kazakların batıya gönderilmiş olması ve onların ancak 15 Ocak 1582 tarihinde Lehistan ile Rusya arasında barış anlaşmasının imzalanmasıyla geriye, Don ve Volga'daki yurtlarına dönebilmiş olmalarıdır. Bu arada elindeki mevcut kişilerle kendilerine yöneltilen saldırılara karşı koyamayan Stroganovlar, bu kez IV. İvan'dan izin istemeden Kazaklara başvurmak zorunda kalmışlar ve yukarıda bahsettiğimiz soygunculuk yapan Yermak ve Kazakları yardıma çağırılmışlardır.

¹¹⁰ “*Yesipovskaya Letopis po Buzunovskomu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 305- 306.

¹¹¹ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 338.

¹¹² **Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim**, C. 1, No: 126, SPb., 1846, s. 182-183.

Yermak ve Kazakların çağırılması konusunda en çok ısrarcı olan kişiler Semyon ve Maksim Stroganovlar olurken, Nikita Stroganov bu planın dışında kalmayı tercih etmiştir. Stroganovlar arasındaki fikir ayrılıklarının temel nedenini ise miras sonucu kendilerine kalan topraklara bağlayabiliriz. Bahsettiğimiz üzere Stroganovların sahip oldukları arazilere 1572 yılından itibaren bölge halkları tarafından başlatılan çeşitli saldırı girişimleri giderek etkisini arttırmıştır. Tam bu saldırı girişimlerinin devam ettiği sıralarda, 1577 yılında, Maksim Stroganov'un babası Yakov'un ve Nikita Stroganov'un babası Grigory'nin ecelleriyle ölmelerinden sonra hayatta kalan Stroganovlar arasında bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılar aslında malların paylaşılmasından çok, ölen Yakov ve Grigory Stroganovların Ural ardı bölgeleri ele geçirmek için kendi zamanlarında yaptıkları hazırlıkların devam ettirilip ettirilmeyeceğidir. Böylece Semyon ve Maksim Stroganovlar, Ural'ın ardındaki bölgelere yakın olmalarından ve kendi işletmelerinin sürekli saldırılara maruz kalmasından dolayı işletmelerindeki baskıyı azaltmak amacıyla sefer hazırlıklarının devam ettirilmesini savunurken, Nikita Stroganov ise, işletmelerinin bölgeye uzak olması sebebiyle sefer hazırlıklarının devam ettirilmesi düşüncesini desteklememekteydi.¹¹³

Maksim Stroganov ile Yermak ve diğer Kazaklar arasındaki ilişkilere bakıldığında ise, bazen dostane durumdan çıkarak, Kazakların Stroganovların mallarını zorla almak istedikleri görülmektedir. Kaynaklar incelendiğinde buna iki olayın neden olduğu varsayımında bulunabiliriz.

1. IV. İvan'ın, Kazakları çağırmasından dolayı Maksim Stroganov'a gönderdiği yarlıktaki *“Düşün! Eğer sen bizim büyük ve güçlü düşmanlarımızla kavga etmemize neden olursan ve aramızda boş yere düşmanlık başlatırsan, sana ne yapacağımı hayal bile edemezsin. Ama olaylar faydalı bir şekilde gelişirse, sana ve yakınlarına ne derece minnettar kalacağımı da hayal edemezsin.”*¹¹⁴ şeklindeki ifadeler muhtemelen Maksim Stroganov'u Kazakları geri gönderme-planladığı iş için Sibiry'a gönderme ikileminde bırakmış olabilir.

¹¹³ V. İ. Sergeev, “K Voprosu o Pohode v Sibir Drujini Yermaka”, No.: 1, **Voprosı İstorii**, Moskva, 1959, s. 122.

¹¹⁴ “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 314.

Yermak ise bu yarlıktan haberi olduğunda o kadar yolu boşuna geldiğini ve hiçbir şey elde edemediğinden gideceği endişesine kapılmış ve hatta Stroganovların kendisini ve diğer Kazakları suçlarından dolayı IV. İvan'a teslim edebileceğinden bile korkmuş olabilir.

2. Maksim Stroganov'un "*Döndüğünüzde bu verilen malzemeleri aynen mi, yoksa kar elde ettiğiniz şekilde mi geri ödeyeceksiniz?*"¹¹⁵ şeklinde Yermak ve Kazaklar ile pazarlık yapmaya çalışmasıdır.

Diğer taraftan Maksim Stroganov ve Yermak arasındaki olumsuz hava Stroganov yıllığındaki "*...Kazaklara, silahlar, toplar, her çeşit araç gereçler, Sibir yolunu bilen rehberler, Tatar dilini bilen kişiler verdiler ve barış içinde Sibir topraklarına gönderdiler.*"¹¹⁶ şeklinde cümleler ile yansıtılmamaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak iki taraf arasındaki bu olumsuzluklara karşı Maksim Stroganov, Yermak ve Kazaklara "*kişi başına 1.22 kg barut, kurşun, silah, 49.14 kg çavdar unu, 16.38 kg peksimet, 32.76 kg kabuğu çıkarılmış tahıl ve yulaf unu, 16.38 kg tuz, 32.76 kg pastırma, biraz yağ, 3 tane alay topu ve her yüz kişilik gruba bir tane verilmek şartıyla üzerinde ikonalar olan alay sancaklarını*"¹¹⁷ vermeyi kabul etmiştir. Bu isteklerinin karşılanmasından sonra Sibiryaya seferine doğru yola çıkan Yermak ve Kazakların Sibiryaya'da aldıkları belirli şehirler hakkında Stroganovlara verdikleri raporlar hariç iki taraf arasındaki ilişkinin daha sonraki detayları kaynaklar tarafından bahsedilmemektedir.

¹¹⁵ "*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 315.

¹¹⁶ "*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 11.

¹¹⁷ "*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 315.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YERMAK TİMOFEYEVİÇ'İN SİBİRYA SEFERİ

1. Sibir Hanlığı

XIII. yüzyılda, Deşt-i Kıpçak sahasında yeni bir tehlike olarak Moğollar ortaya çıktı. Moğollar, bölgede bulunan birçok kavimle aynı anda savaşamayacaklarını anladıkları için Kuman-Kıpçakların o zamanki başbuğu Yuriy Konçakoviç'e hediyeler göndererek Kuman-Kıpçakları yanlarına çekmeyi başardılar ve Alanları mağlup ettiler; bu durum üzerine yaptığı hatayı anlayan Yuriy Konçakoviç diğer bir Kuman-Kıpçak başbuğu olan Danila Kobyakoviç ile kaçmaya çalıştıysa da Moğollar tarafından öldürüldü.¹¹⁸ Bu durum Kuman-Kıpçakların Kiev topraklarına gitmelerine ve Ruslar ile ittifak kurmalarına ortam hazırlamıştır.

Böylece Kuman-Kıpçak başbuğları ile Rus knezleri Kiev'de toplandılar ve Moğollarla savaşma kararı aldılar; Moğolların yeni bir sefer hazırlığı yaptığını duyan Kuman-Kıpçak-Rus müttefik ordusu bir araya gelerek 12 Nisan 1224 tarihinde Kalka'da Moğollarla karşı karşıya geldiler, fakat yapılan savaş Kuman-Kıpçak-Rus müttefik ordusunun mağlup olmasıyla sonuçlandı.¹¹⁹ Bu yenilgiden sonra Moğolların Deşt-i Kıpçak topraklarına yaptıkları seferler bir süreliğine durmuştur.

Bu tarihlerden itibaren Cengiz Han, Moğol geleneklerine uygun olarak ele geçirdikleri toprakları dört oğlu arasında paylaştırdı. Deşt- i Kıpçak'tan İrtiş'e kadar olan saha ile İran ve Afganistan arasında bulunan bölgeyi Cuci'ye, Maveraünnehir bölgesini Çağatay'a, Cuncarya'yı Ögedey'e ve yine geleneklere uygun olarak ata topraklarını, yani Moğolistan'ı küçük oğlu Toluy'a vermiştir.¹²⁰ Fakat Cuci 1227 yılında öldüğü için kendisine verilen hanlık görevini uzun zaman sürdürememiş, yerine oğullarından Batu'ya Batı Deşt-i Kıpçak toprakları (Ak Orda), Orda İçen'e ise Doğu Deşt-i Kıpçak toprakları (Gök Orda) verilmiştir.¹²¹

¹¹⁸ N. M. Karamzin, **a.g.e.**, C. 3, SPb., 1818, s. 234.

¹¹⁹ S. A. Pletneva, **Polovtsi**, Moskva, 2010, s. 102.

¹²⁰ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 172; İ. Topsakal, **a.g.e.**, s. 67.

¹²¹ Mustafa Kafalı, "*Cuci Uhusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 24, İstanbul, 1970, s. 60.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra, yerine geçen Ögedey, 1235 yılında yapılan kurultayda alınan kararlar doğrultusunda Deşt-i Kıpçak seferlerine devam edilmesini kararlaştırmıştır.¹²² Fakat bu kez Kalka savaşı sonrasında geri dönüşte İdil Bulgarlarının, Moğol ordusunu mağlup etmesi nedeniyle, intikam amaçlı ilk sefer 1237 yılında İdil Bulgarları üzerine düzenlenmiş ve Bulgar şehri, Batu Han tarafından yağmalanmıştır.¹²³ Daha sonra 1239 yılında yapılan seferde ise, Doneç havzasında Batu Han önderliğindeki Moğol ordusu ile Kuman-Kıpçaklar arasındaki çarpışma sonucunda Kuman-Kıpçak ordusu mağlup olmuş ve Köten başkanlığında kırk binin üzerinde Kuman-Kıpçak Macaristan'a sığınma talebinde bulunmuştur.¹²⁴ Böylece Kuman-Kıpçaklar, İdil Bulgarları ve Ruslarla yapılan mücadeleler ve kazanılan zaferler sonucunda, Moğollar tarafından Deşt-i Kıpçak tamamen ele geçirilmiş ve Batu Han liderliğinde Altın Orda Devleti kurulmuştur. Altın Orda Devleti uzun yıllar boyunca bölgede bulunan çeşitli milletler üzerinde egemenlik kurmasına rağmen, zaman içerisinde oluşan hanedan üyeleri arasındaki egemen olma mücadeleleri, devletin ekonomisinde görülen bozulmalar ve bunun sonucunda oluşan ordunun ve merkezi otoritenin zayıflaması, egemenliği altındaki devletlerin yavaş yavaş devlete karşı başkaldırmaları gibi sebepler Altın Orda'yı dağılma sürecine sürüklemiştir. 1502 yılına gelindiğinde Altın Orda Devleti'nin ortadan kalkmasıyla, merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda ortaya çıkan Kırım, Kazan, Sibir, Astarhan ve Nogay Hanlıkları güç kazanarak Altın Orda'nın mirasını devam ettirmeye çalışmıştır.¹²⁵

Sibir Hanlığı'nın kuruluşunu anlamak için, aslında Altın Orda'ya bağlı olarak oluşturulan ve Batı Sibiryaya toprakları olarak bilinen zamana gitmek gerekmektedir. 1220 yılında, Cengiz Han hayattayken kararlaştırılmış ve İrtiş, Tobol, İşim ve Tura Irmakları boyundaki Çimgi Tura (Tümen) merkezli bölge, Kırgız asilzadelerinden Mamık oğlu Taybuga'ya verilmiştir.¹²⁶ Taybuga'dan sonra sırasıyla Hoca Han ve Mar Han, Batı Sibiryada hâkimiyetlerini kurmuşlardır.¹²⁷ Mar Han, Şibani sülalesine

¹²² Cihan Yalvar, "*Deşt-i Kıpçak'ta Moğol Hâkimiyeti ve Kuman-Kıpçaklar*", **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C. 2, S. 3, İstanbul, 2018, s. 19.

¹²³ A. N. Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1992, s. 121.

¹²⁴ A. Gökbel, "*Kıpçaklar ve Kumanlar*", **Türkler**, C.2, Ankara 2002, s. 478.

¹²⁵ İ. Topsakal, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁶ S. Acar, **a.g.m.**, s. 783; Hadi Atlasi, **a.g.e.**, s. 19.

¹²⁷ Hadi Atlasi, **a.g.e.**, s. 20.

mensup olan Kazan Hanlığı'nın beyi İbak (Opak) Han'ın kız kardeşiyle evlenmiş ve Mar Han ile İbak Han arasında ortaya çıkan Batı Sibirya toprakları üzerindeki hak iddiaları sonucunda Mar Han öldürülerek, oğulları Muhammed ve Angış Hanlar, İbak Han'ın sarayına götürülmüşlerdir.¹²⁸ Böylece Batı Sibirya Taybugaların soyundan Şibanilerin soyuna geçmiş ve İbak Han önderliğinde Sibir Hanlığı resmen kurulmuştur. Diğer yandan Sibir Hanlığı'nın resmî olarak kurulması ve şehirlerin oluşturulmasıyla birlikte çevrede bulunan Ostyak (Hansi Mansi), Samoyed (Nenets) ve çeşitli Sibirya toplulukları Sibir Hanlığı'na vergi ödemişlerdir.¹²⁹ İbak Han, Sibir Hanlığı'nı çok iyi yönetmesine rağmen, sarayda esir olarak tuttuğu Mar Han'ın oğulları babalarının intikamını almak için esaretten kurtularak İbak Han'ı öldürmüşlerdir. Daha sonra bu kardeşler Sibir Hanlığı'nın hâkimiyetini ele geçirerek, Çimgi Tura (Tümen)'deki başkenti, Tobolsk şehrine yakın olan İsker (Sibir)'e taşımışlardır.¹³⁰ Muhammed Han'dan sonra da Sibir Hanlığı, sırasıyla Kasım, Angış, Yadigar Han ve kardeşi Bek Bulat gibi Taybuga ailesine mensup hanlar tarafından devam ettirilmiştir.

Sibir Hanlığı'nın kaderini değiştiren ilk olay Yadigar Han'ın saltanatı sırasında gerçekleşmiştir. Moskova Knezliği'nin 1552 yılında Kazan'ı ve 1554 (1556)'da Astrahan'ı ele geçirmesinden sonra Yadigar Han, 1555 yılında IV. İvan' a mektup göndererek Moskova Knezliği'nin vassalı olmayı kabul etmiştir. Yadigar Han, Moskova'ya gönderdiği elçilerle hem Kazan'ın ve Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesini kutlamış hem de Sibirya topraklarının güvenliğinin sağlanması için IV. İvan'a ödeyeceği vergiyi (kişi başına sincap ve samur kürkü, toplam 30.700 kişi) mektubunda belirtmiştir.¹³¹ Yadigar Han'ın, Rus hakimiyetini kabul etmesindeki temel amaç Moskova'ya karşı tam bir itaatten çok kendi iktidarını sağlama almak

¹²⁸ S. Acar, **a.g.m.**, s. 783; İ. Topsakal, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁹ İ. V. Naumov, **a.g.e.**, s. 47; J. Forsyth, **a.g.e.**, s. 26.

¹³⁰ Hadi Atlasi, **a.g.e.**, s. 21; İ. V. Naumov, **a.g.e.**, s. 47.

¹³¹ N. M. Karamzin, **a.g.e.**, C. 8, SPb., 1819, s. 229; PSRL XIII, **İmenuemiy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu**, Moskva, 2000, s. 248. "Aynı yıl Ocak ayında, çara, Büyük Knez'e, Sibirya'dan (Tyagriul Panyadı) Sibirya Knez'i Ediger (Yadigar) gelerek, Moskova'nın Kazan ve Astrahan'ı ele geçirmesinden dolayı kutladı. Ediger, kendisini ve tüm Sibirya toprağını himayesi altına alması için çara ricada bulundu ve bunun karşılığında çara vergi vermeyi kabul etti. Çar ona ödül verdi ve Ediger ile birlikte ülkesini kendi himayesine alacağını belirtti. Ediger, topraklarında 30.700 kara insan (kara budun) olduğunu söyleyerek, çara bu insanlardan kişi başına samur ve sincap kürkü vermeyi teklif etti. Çar teklifi kabul ederek kendi elçisine ve Nepeytin'in oğlu Dimitriy Kurov'a yarlık vererek, memurları vergiyi toplaması için Sibirya'ya gönderdi."

olduğu görülmektedir. Böylece Yadigar Han'ın bu anlaşmada iki hedefi vardı denilebilir.

- 1- Sibirya'daki tahtını Şibanilere karşı korumak. Çünkü bilindiği üzere Sibirya'daki Taybuga hâkimiyeti, zaman içerisinde Şibanilerden olan İbak Han tarafından bozulmuştu ve her ne kadar İbak Han öldürülüp, hâkimiyet Taybuga sülalesine tekrar geçse de tekrar Türkistan'dan gelen ve Şibanilerin soyundan olan Küçüm tarafından, Taybuga sülalesinin Sibirya'daki hâkimiyeti tehlikeye girmişti. Taybuga-Şibani arasındaki mücadelenin en önemli göstergesi 1556 yılında çar tarafından verginin tahsili için gönderilen heyetin sadece 700 samur kürkü getirebilmesidir. Yadigar Han verginin tam ödenememesinin sebebini Şibanilerin saldırıları ve hayvanların öldürülmesi olarak göstermiştir.¹³²
- 2- Rusların kendilerine saldırmasını önlemek.¹³³ Bahsettiğimiz gibi Ruslar, Kazan ve Astrahan Hanlıkları'na son vermiştir. Böylece bölgedeki hâkimiyeti tamamen ele geçirmek isteyen Ruslar, güçlü ve Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Kırım Hanlığı ile savaşmak yerine Sibir Hanlığı ile savaşmayı uygun bulacağı için sıra Sibir Hanlığı'na gelmiştir.

Fakat Yadigar Han'ın yaptığı planlar işe yaramadı ve Sibir Hanlığı'nın tahtına Yadigar Hanı ve kardeşi Bekbulat'ı öldüren Şibani soyundan Küçüm Han geçti. Küçüm Han'ın, Taybuga soyundan gelenlere karşı gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda ise, sadece Bekbulat'ın oğlu Seydak (Seyid) kurtulmayı başarmış ve güvenliği için bir süre Buhara'da kalmış, daha sonra Sibir Hanlığı'na geri dönerek Küçüm Han'ın ordusunda yer almıştır.¹³⁴ Küçüm Han'ın, Rusların egemenliği altında bulunmaya karşı mesafeli bir tavır sergilediği ve her şeye rağmen barış içinde olmak istediği görülmektedir.¹³⁵ Fakat Nikolay M. Karamzin, *Rus Devlet Tarihi* adlı eserinde

¹³² Diğer taraftan bu durum çarın elçilik heyetinin başı olan Dimitriy Kurov tarafından yalanlanmış ve 1558 yılındaki kayıtlara göre Yadigar Han, vergiyi Moskova'ya tam bir şekilde ödemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C.8, s. 229.

¹³³ S. Acar, *a.g.m.*, s. 786.

¹³⁴ G. F. Miller, *a.g.e.*, s. 196.

¹³⁵ **Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov**, C. 2, No.:42, Moskva, 1819, s. 52. “*Tanrının eli açıktır. Özgür insan Küçüm'den, Çar'a, Büyük Knez'e, Beyaz Çar'a. Duydum ki adaletlisiniz. Babalarımız barış yaptılar, iki ülkenin topraklarına misafirler gitti. Çünkü senin toprakların bize yakındır. İnsanlarımız rahat içindeydi. Sınır ve kötülük yoktu, insanlarımız huzur ve barış içinde yaşadılar. Şimdi bizim zamanımızda, insanlar huzur içinde değil. Eğer barışmak istersen barışalım, savaşmak istersen savaşalım. Beş altı kişinin esaret altında tutulmasının hiçbir nedeni yoktur.*”

Küçüm Han'ın, IV. İvan'ın egemenliğini kabul ettiğini ve kendisine yıllık 1000 samur kürkü, vergi toplamak için giden elçiye ise 1000 sincap kürkü verdiğini yazmaktadır.¹³⁶ Yazar, bu olayı muhtemelen Küçüm Han'ın kısa süreli de olsa 1571 yılında Rus egemenliğini kabul etmesiyle karıştırmaktadır. 1571 yılında Küçüm Han'ın, Rus egemenliğini kabul etme yönünde karar almasında ise, Sibir Hanlığı ile Kazak Orda arasındaki mücadeleler etkili olmuştur. Böylece Ruslar ve Kazaklar arasında kalmak istemeyen Küçüm Han, Taymas adındaki elçiyi 1000 samur kürküyle Moskova'ya göndererek, Rus çarının himayesi altında bulunmayı kabul etmiştir.¹³⁷ Aslında bu barış anlaşmasının sadece yazı olarak kaldığı, gerçekte ise iki tarafın da birbirlerine karşı gizli bir şekilde savaş planları yaptığı görülmektedir. Öyle ki, Rusya Ural'ın ötesindeki kaybettiği toprakları geri almak için bu anlaşmayla zaman kazanmış, fakat Litvanya, Polonya, İsveç'in saldırılarını fırsat bilerek, Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Kazan ve Astrahan'ın geri alınması için Rusya'ya saldıran Kırım Hanlığı, 1571 yılında Moskova'yı yaktığından dolayı, Rusya yaptığı planları gerçekleştirmeye fırsat bulamamıştır, fakat Küçüm Han, Rusya'nın içine düştüğü durumdan yararlanmayı bilerek iki devlet arasındaki geçerli olan anlaşmayı kaldırmış ve 20 Temmuz 1573'te Mansileri (Ostyak) yanına alarak Çusova'ya saldırmış, daha sonra ise, Güney Ural'dan Ob'a doğru ilerleyerek kendisiyle ittifak kurmak istemeyip Rusya ile ittifak kuranları öldürmüştür.¹³⁸ Burada önemli bir detay vardır ki, Çusova'ya yapılan akınlar sırasında ileride Sibir Hanlığı'nın yıkılışından başrolü oynayacak olan Stroganovlar, bu saldırılar sırasında ciddi hasarlar alan taraf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küçüm Han, yapılan bu savaşlarda daha da güçlü hâle gelmek için değişik yöntemler uygulayarak itaati altındaki tüm toplulukları tek bir manevî güç altında birleştirmeye çalışmıştır. Bunun için Küçüm Han, İslamiyet'i bölgede yayma çalışmalarının öncülüğünü üstlenmiştir. 1572-1573 yıllarında Küçüm Han Abdullah Han'dan İsker (Sibir) şehrine İslamiyet'i öğretmesi için din adamlarının

¹³⁶ N. Karamzin, a.g.e., C. 9, SPb., 1821, s. 134.

¹³⁷ Hadi Atlası, a.g.e., s. 58-59; R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 93-94.

¹³⁸ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 94-95; G. F. Miller, a.g.e., s. 339. "Her şeyden önce Sibiryaya Sultanı ordusuyla gelip, bizim vergi veren Ostyaklarımızı, Çagariy ve arkadaşlarıyla birlikte Yakov ve Grigor'un işletmelerinin olduğu yerde öldürdüler."

gönderilmesini istemiş ve bunun üzerine Ürgenç şehrinden Yarım Seyid ve Şerbeti Şeyh gönderilmiştir.¹³⁹ Küçüm Han'ın, İslamiyet'i bölgede yaymaya çalışmasındaki diğer bir düşünce ise Ruslara karşı alınan karşıt tutum dolayısıyla çevrede bulunan çeşitli topluluklardan alınacak desteğin yanında, Kırım ve Osmanlı'dan da askerî destek almaktır.¹⁴⁰ Fakat Küçüm Han'ın bölgede İslamiyet'i yayma düşüncesi diğer topluluklar tarafından pek benimsenmemiştir. Diğer taraftan şöyle bir durum vardır ki, çevrede bulunan topluluklar, Sibir Hanlığı ile manevî alanda ortak bir çatı altında birleşmemelerine rağmen, Rusların askerî politikalarından zarar gören taraf olmalarından dolayı, Moskova Knezliği'nin Sibiryaya topraklarına seferleri sırasında Sibir Hanlığı'nın yanında yer almışlardır.

2. Rusların Sibiryaya Yönelik İlk Hareketleri

Tarih boyunca hiçbir işgal hareketi, belirli bir sebepten bağımsız olarak gelişmemiş, sürekli bir neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Yermak'ın Sibiryaya yönelik seferine geçmeden önce bu olayın eski tarihlerdeki yansımalarına değinmek ve bu olayın gerçekleşmesinin arkasında yatan temel sebepler hakkında bahsetmek gerekmektedir. Bilindiği üzere Sibiryaya toprakları yüzyıllar boyunca çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu toplulukların ise her birinin kendilerine ait maddî kültür öğeleri ve bu maddî kültür öğelerinin oluşmasını sağlayan hayvancılık, avcılık, madencilik gibi ekonomik faaliyetleri bulunmaktadır. İşte tam olarak, Sibiryaya'da yaşayan bu toplulukların bu ekonomik faaliyetleri, Rusların X. yüzyıldan beri ilgisini çeken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruslar başlangıçta bölgeden, insan gücü temini ve çeşitli hayvanların kürklerinin vergi (дань) olarak toplanması konusunda yararlanmayı uygun görmüşlerdir. Altın, gümüş gibi değerli eşyalar dönemin şartlarına göre daha az dikkat çeken unsur olmalarından dolayı Ruslar için madencilik, tuz işletmeciliği ve silahların yapımında kullanılan çelik, demir gibi temel hammaddelerin sağlanması yönünde sınırlı kalmıştır.

Böylece, bölgede ekonomik kaynakların zenginliği, Sibiryaya'nın tamamen ele geçirilmesini sağlayan Moskova Knezliği'nden önce Novgorod Knezliği tarafından

¹³⁹ Hadi Atlasi, **a.g.e.**, s. 61-64; N. F. Katanov, **Predaniya Tobolskih Tatar o Pribitii v 1572 Godu Muhammedanskih Propovednikov v Gorod İsker**, ETGM, Vyp. VII, Tobolsk, 1987, s. 57-60.

¹⁴⁰ J. Forsyth, **a.g.e.**, s. 26.

fark edilmiştir. Novgorod Knezliği'ne bağlı tüccarlar ve boyarlar X. yüzyıldan itibaren ticaret yolları sayesinde kuzeydoğuya doğru Suhona Nehri boyunca ilerleyerek kuzeybatı Sibirya'nın kapısı olarak kabul edilen Beyaz Göl bölgesini kontrol altına alarak bu bölgeyi "İdil ötesi bölge" diye adlandırmışlardır.¹⁴¹ Novgorodluların, bölge üzerinde ilgilerini arttırmaları ve araştırmaları sayesinde Nestor yıllığında 1096 yılında verilen bilgilere göre, Güryata Rogoviç, Peçora Nehri ile Kuzey Ural arasında kalan ve Yugor toprakları olarak adlandırılan bölge hakkında şu bilgileri vermiştir:

*"Drujinamdan bir kişiyi Novgorod Knezliği'ne vergi veren insanların bulunduğu Peçora'ya gönderdim. Daha sonra bu kişi oradan Yugor topraklarına, Yugra'ya gitti. Buradaki insanların konuştuğu dil anlaşılmamakta olup, (onlar) kuzey ülkelerindeki Samoyedler ile komşudurlar. Buradaki insanlar, benim gönderdiğim kişiye şöyle dediler: Biz daha önce hakkında hiçbir şey duymadığımız ve üç yıl önce keşfettiğimiz bir mucize bulduk; yüksekliği göklere, genişliği ise denizin körfezine kadar ulaşan dağlar bulduk. Bu dağlardan küçük bir pencere açılarak anlamadığımız bir dilde konuşmalar duyuldu. Buradakiler ellerini sallayarak demiri göstermeye başladılar ve eğer kim onlara bıçak ve balta verirse karşılığında kürk veriyorlar. Bu dağlara olan yol uçurumlar, karlar, ormanlar yüzünden ulaşılmazdır. Ayrıca bu yol daha kuzeye doğru da gitmektedir."*¹⁴²

Daha sonra tekrar bölgeye giden kişiler tarafından verilen bilgiler, Yugra adı verilen toprakların hayvancılık açısından zengin bir bölge olduğunu kanıtlamaktadır:

*"Yugra'nın ve Samoyedlerin ardına giden ve kuzey ülkelerindeki olan biteni kendileri gören yaşlı adamlar şöyle dediler: aşağı inen bulutların birinden sincap diğerinden ise geyik düşmektedir."*¹⁴³

Böylece Yugor topraklarına giden kişilerin vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda buradaki zenginlikleri öğrenen Ruslar, bölgeyi ele geçirmek için seferler düzenlemeye başlamışlardır. Fakat bölgenin yerli halkı, Rusların 1187, 1193, 1323, 1329 ve 1445 yıllarındaki saldırılarına karşı çıkıp birçok Rus boyarını ve vergi

¹⁴¹ B. N. Ponomarev, *İstoriya SSSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, C. 2, Moskva, 1966, s. 22-23; İ. Topsakal, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁴² *Povest Vremennih Let*, Çev. D. S. Lihaçeva, O. V. Tvorogova, SPb., 2012, s. 150- 151.

¹⁴³ PSRL II, *İpatyevskaya Letopis*, SPb., 1908, s. 192.

toplamak için gelen Rus görevlilerini öldürmüşlerdir.¹⁴⁴ Bölge halkının Ruslara karşı sert tutumlarına karşı cevap vermek isteyen Ruslar, bölgede kalıcılığı sağlamak amacıyla “*Velikiy Ustüg*”, “*Vyakta*” gibi şehirler kurmuşlardır.¹⁴⁵

Buna rağmen Ruslar, ancak XII. yüzyılda Perm’de (Yugor toprakları) yaşayan Komileri, Kola Yarımadası ve daha güney kısımlarında yaşayan Saamları ve Ural’dan batıya doğru yerleşmekte olan Nenetsler (Samoyedler)’i değerli hayvan kürklerinin toplanması yoluyla vergiye bağlayarak ekonomik yönden kazanç elde etmişler, siyasi yönden ise iç işlerinde serbest bırakmışlardır.¹⁴⁶

Ruslar bölgede sürekli çıkan isyan hareketlerini önlemek amacıyla burada yaşayan toplulukları kendilerine manevî açıdan bağlamayı düşünmüşler ve Hıristiyanlığı bölgede yaymaya çalışmışlardır. Fakat bölgedeki toplulukların Hıristiyanlığa geçişi önünde iki temel engel bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bölge halkının yarı göçebe olarak hayat sürdürmelerinden dolayı Hıristiyanlık dininin gerekliliklerini yerine getiremeyeceği, ikincisi ise yukarıda bahsettiğimiz 1096 yılındaki bilgilerden anlaşılacağı üzere bölgede kullanılan dilin Ruslara tamamen yabancı olması sebebiyle Hıristiyanlığın bölge halkına öğretilmemesi durumudur. Kaynaklarda ilk sorunun çözülmesine yönelik girişimlerin yapıp yapılmadığına dair bilgi verilmemesine rağmen dil sorunu kısmen aşılmaya çalışılmıştır. Dil sorununun çözülmesine yönelik çalışmaların öncülüğünü üstlenen ve Aziz Stefan (Permlî) olarak tanınan piskopos öğrendiği Komi dili ve Udmurt dili sayesinde Yugra topraklarındaki bir kısım Kominin, Rus Ortodoks Hıristiyanlık inancına girmesini sağlamıştır. Ayrıca Aziz Stefan, Perm bölgesinde Hıristiyanlığın daha kalıcı bir hâle getirilmesi için Rostov Piskoposluğu’na bağlı olarak bulunan Perm Piskoposluğu’nu ayırmış ve 1383 yılında Ust-Vım bölgesinde Baş Melek Mihail Kilisesi’nin yanında bir manastır kurmuştur.¹⁴⁷ Fakat bölgedeki Hıristiyanlık belirli bir sisteme göre halka

¹⁴⁴ PSRL III, *Novgorodskaya Pervaya Letopis Starşego i Mladşego İzvodov*, Moskva, 1950, s. 38, 40, 97, 99, 425.

¹⁴⁵ K. Yu. Reznikov, *a.g.e.*, s. 229-300.

¹⁴⁶ B. N. Ponomarev, *a.g.e.*, s. 24-25; *Gramotı Velikogo Novgoroda i Pskova*, No.: 1, Moskva, 1949, s. 9.

¹⁴⁷ E. E. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, C. 2, B. 1, Moskva 1900 s. 283.

aktarılamadığı için, eski dinin gelenekleri bölge halkı tarafından sürdürülmeye devam etmiştir.

Bölgeye 1236 yılından itibaren Moğolların gelmesi ve Altın Orda Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Ruslar açısından Yugra ve Sibir topraklarına hâkim olma durumu zorlaşmıştır. Böylece bölgeyi ele geçirme faaliyetlerine bir süre ara verip bölgedeki ticari ilişkilere odaklanan Novgorod Knezliği, Altın Orda hanlarından Mengü Timur'un dikkatini çekerek, Altın Orda'dan destek almayı başarmıştır.¹⁴⁸ Altın Orda-Novgorod arasındaki iyi ilişkiler sürerken, hiç beklenmedik bir şekilde ortaya zaman içerisinde güçlenen Moskova Knezliği çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında elbette Altın Orda'da zaman içerisinde meydana gelen karışıklıklar ve taht kavgalarıyla geçen dönemin etkili olduğu savunulabilir. Bu karışıklıkları fırsat bilen Moskova Knezliği, 1376 yılında Altın Orda'ya karşı sefer gerçekleştirmiştir.¹⁴⁹ Bu olaydan sonra itibarı azalan Altın Orda'nın yöneticisi Mamay, Moskova Knez'i Dimitriy'e karşı 11 Ağustos 1378'de savaş açmış; ama başarılı olamamıştır.¹⁵⁰ Bu dönemden sonra Moskova Knezliği, yavaş ama sağlam bir büyüme yaşarken, Altın Orda Hanlığı'nın yavaş yavaş yok olma dönemine girdiği görülmektedir. 1419 yılında Altın Orda'da han olmamasına rağmen bir çeşit taht naipliği yapan Edigey Mirza'nın ölmesinden sonra gerçekleşen devlet içinde parçalanmalar ve çeşitli hanlıkların ortaya çıkması, hanlığın çöküşünü destekler nitelikte bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan Altın Orda'ya karşı kazandığı zaferlerin yardımıyla diğer knezlikler arasında yükselmeye başlayan Moskova Knezliği, ekonomisini güçlendirmek ve siyâsi etki alanını genişletmek için Sibiryâ'ya yönelik etkin bir askerî politika izlemeyi düşünmüştür. Bu doğrultuda Moskova Knezliği'nin 1465 yılında gönderdiği Vasily Skryaba komutasındaki Rus ordusu Ural'ı aşarak Yugor topraklarına girdi ve Yugor knezlerinden Kalpak ile Teçik'i esir aldı.¹⁵¹ 1472 yılında Yugor topraklarına saldırılara devam eden Moskova Knezliği, Fyodor Pestriy kumandasındaki orduyla Perm'i ele geçirdi ve çok sayıda ganimetle birlikte geri

¹⁴⁸ G. Vernadskiy, **Mongolî i Rus**, Moskva, 1997, s. 178.

¹⁴⁹ PSRL XI, **Letopis Sbornik, İmenuemy Patriarşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu**, SPb., 1897, s. 24.

¹⁵⁰ PSRL XXIV, **Tipografskaya Letopis**, SPb., 1921, s. 141-142.

¹⁵¹ N. Karamzin, **a.g.e.**, C. 6, SPb., 1819, s. 284.

döndü.¹⁵² Bu olaylardan itibaren Moskova Knezliği'nin bölgedeki kalıcılığını sağlaması için önündeki ilk engel Novgorod Knezliği'dir. Moskova için bu engeli kaldırma fırsatı ise ancak 1478 yılında mümkün olabilmıştır.¹⁵³

Öte yandan Moskova Knezliği'nin, Altın Orda egemenliği altından çıkmaya ve Yugor topraklarına saldırılar düzenleyip söz sahibi olmaya çalışması, Ahmed Han'ın dikkatinden kaçmadı. Bunun üzerine Ahmet Han, 1480 yılında Rusya'nın Yugor topraklarında bulunan birliklerine karşı saldırı düzenledi; fakat başarılı olamadı. Altın Orda'nın, Ruslar üzerine yaptığı bu başarısız saldırı girişiminden sonra Çimgi Tura (Tümen)'da varlığını sürdüren İbak Han, durumun getirdiği fırsattan yararlanarak Nogay Hanlığı ile anlaşmış ve Ahmed Han'ı öldürmüştür.¹⁵⁴ Ahmet Han'ın öldürülmesi ve Çimgi Tura'da yeni bir Türk-Tatar Devleti'nin kurulmasının temellerinin atılmasının aslında Moskova Knezliği'nin işine yaradığını söyleyebiliriz. Çünkü 1483 yılında Ruslar, Fyodor Kurbskiy kumandasındaki orduyla birlikte Yugor topraklarına yeni bir saldırı düzenlediklerinde bölgede bulunan ve Altın Orda ile aralarında iç mücadeleler sürdüren İbak Han, Ruslara karşı herhangi bir engelde bulunmamıştır. Böylece İbak Han'ın egemenlik alanı altında bulunan toprakları aşarak Tavda'dan Tobol, İrtiş ve Ob boyunca ilerleyen Rus orduları, Yugor topraklarından aralarında yöneticilerin de bulunduğu çok sayıda esirle birlikte geri dönmüşlerdir.¹⁵⁵ Diğer taraftan İbak Han'ın, Moskova Knezliği ile iyi ilişkiler kurmasını aslında çıkar ilişkisine bağlamak mümkündür. Çünkü tarihi kayıtlara bakıldığında Sibir topraklarının asıl sahibinin Taybuga soyundan gelmesi gerekmektedir. Böylece İbak Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte Sibir Hanlığı, Taybugalardan Şibani soyuna geçmiş ve İbak Han iktidarını kuvvetlendirmek ve güvence altına almak için o dönem içerisinde güçlü bir durumda olan Moskova'nın Sibiryadaki ilerleyişine göz yummuştur denilebilir.¹⁵⁶

¹⁵² PSRL XII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1901, s. 148.

¹⁵³ Moskova Knez'i III. İvan'ın, 1478 yılında Novgorod Knezliği'ni ele geçirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PSRL XII, *İmenuemy Patrierşeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu*, SPb., 1901, s. 189; R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 83.

¹⁵⁴ S. Acar, *a.g.m.*, s. 784; R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 83.

¹⁵⁵ S. V. Bahruşin, *Nauçne Trudı*, C. 3, B. 2, Moskva, 1955, s. 113, 152.

¹⁵⁶ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 83-85. Ayrıca İbak Han'ın Ruslarla mücadele etmemesinin bir diğer nedeni de Ulu Orda ile olan mücadelesidir.

Fakat daha sonra 1495 yılında İbak Han'ın öldürülmesi ve Sibir Hanlığı'nın Taybugalara tekrar geçmesi, Moskova Knezliği'nin Sibir topraklarında faaliyet sürdürmesine engel olamamıştır. 1499 yılında Semyon Kurbskiy, Pyotr Fedoroviç Uşatıy ve Vasiliy Brajnik Zabolotskiy yönetimindeki Rus birlikleri, Yugor topraklarına yeni bir sefer düzenledi.¹⁵⁷ Pyotr Fedoroviç Uşatıy komutasında Vologda'dan yola çıkan Rus ordusu, nehrin farklı kollarını takip ederek Pinejskiy Volocyok'a ulaştı. Burada bir süre yiyecek ve asker hazırlıklarını tamamlayan ordu Kolodoy Nehri vasıtasıyla yoluna devam etti. Daha sonra Peçora Nehri üzerinden Samoyedlerin yaşadığı Ustaş şehrine ulaştı ve burada diğer iki komutanın gelmesini bekledi. Kaynaklar bu şehir hakkında ayrıntılı bilgiler vermese de, Pyotr Federoviç Uşatıy'ın burada sonbaharın ilk zamanlarını geçirmesi ve bu şehir üzerinde Rus savunma şekline göre güçlendirme çalışmaları yapması, Rus komutanın bu şehri ya o sırada ele geçirdiği ya da bu bölgenin daha önceden Rus egemenliğine girdiği şeklinde çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olmaktadır. Nihayet bir araya gelen komutanlar, 21 Kasım günü Yugor Kayalığı'na ulaşarak buradan bugünkü Berezov bölgesinde (uezd) bulunan Lyapın şehrini ele geçirdiler. Bu şehrin ele geçirilmesi Ruslara çok büyük imkânlar sağlamış ve bölgedeki diğer şehirlerin ele geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Bölgede toplam 41 şehri ele geçiren Ruslar, 1009 insanı ve 50 knezi esir olarak ele geçirmeyi başarmışlardır.¹⁵⁸ Ruslar, bölgede çok iyi işler başarmalarına rağmen, 1502 yılında geri dönmek zorunda kalmışlardır. Rusların geri dönmelerinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki S. V. Bahruşin'in dediği gibi "*Peçora yolu, Ural'ın ardı ile bağlantı kurmak için Moskova'dan çok uzakta bulunuyordu. XVI. yüzyılda ise, Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle birlikte oluşturulan Kama yolu sayesinde Moskova yönetimi tamamen Peçora yolunun işgal amacıyla kullanılmasından vazgeçmiştir.*"¹⁵⁹ İkinci neden ise Rusya'nın topraklarının bir kısmının Litvanya tarafından tehdit edilmesiydi.¹⁶⁰

Ruslar, Sibir topraklarındaki faaliyetlerine bu sebepler dolayısıyla bir süreliğine ara verseler de, bölge üzerindeki fikirleri sabit kalmıştır. Her ne kadar dini

¹⁵⁷ Hadi Atlasi, **a.g.e.**, s. 29; G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁵⁸ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁵⁹ S. V. Bahruşin, **a.g.e.**, C. 3, B. 1, s. 77.

¹⁶⁰ R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 87.

sebepler öne sürülerek düzenlenen işgal hareketi olarak görülse de, aslen ekonomik çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirilen seferle birlikte, 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesi sonucu Ruslar, bir yandan Kama geçidini kurup bölgede daha rahat hareket edebildikleri ve bölgedeki topluluklarla hem ticari faaliyetlerde bulunup hem de Sibiryaya yönelik işgalleri kolaylaştırdıkları gibi, diğer yandan da bölgenin yer altı kaynakları olan tuz madenlerinden yeni ekonomik gelir yolu elde etmişlerdir. Bu durum karşısında çaresiz kalan ve topraklarının işgalinden çekinen Sibir Han'ı Yadigar Han ise, ise IV. İvan ile anlaşma yolunu seçmiştir. Fakat Yadigar Han'ın, Küçüm Han tarafından öldürülmesiyle birlikte Sibir Hanlığı ile Moskova Knezliği arasındaki anlaşmalar son bulmuş, Moskova'nın, Kırım ve Osmanlı tarafından sıkıştırılmasını fırsat bilen Küçüm Han ise Ruslara vergi veren topluluklara ve Perm çevresindeki Rus işletmelerine saldırmıştır. Diğer taraftan ise Litvanyalılar, Rusların batı topraklarına doğru düzenledikleri seferler ile birkaç Rus kalesini işgal etmeyi başarmışlardır.

3. Yermak'ın Sibiryaya Seferi

3.1 Sibiryaya'yı Ele Geçirme Fikrinin Ortaya Çıkması

Sibiryaya'nın ele geçirilmesine yönelik fikrin, kim tarafından ortaya atıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuyu açığa kavuşturmak için kronolojik olayların incelenmesi ve birbirleriyle bağlantı kurulması gerekmektedir.

Bu bağlamda 1573'ten sonra gelişen durum karşısında doğu, batı ve güney üçgeninde sıkışıp kalan Moskova için zor günler başlamıştır. Böylece Moskova hükümetinin, Sibiryaya, Küçüm Han üzerine sefer düzenleme ihtimali pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Moskova'nın, merkezi güçlerini kullanarak bir tarafa doğru saldırılarını yoğunlaştırması durumunda merkezi savunma hattının bozulacağını tahmin etmek zor değildir. O hâlde, Moskova'nın yeni bir savaş başlatma ihtimali olmadığına göre işte tam olarak burada öncelikle Stroganovlar tarafından toplanan küçük askerî birliklerden, daha sonra ise Yermak'ın komutanlığında toplanan Kazak birliklerinden söz edilebilir. Zaten tarihî kaynaklar incelendiğinde ve birbirleriyle bağlantı kurulduğunda ilk etapta Stroganovların bu seferi başlatmaya yönelik hareketleri olabileceği tahmin edilebilen bir durumdur. Çünkü Küçüm'ün 1573 yılında

Sibirya'daki Rus yerleşimlerine saldırması sırasında Çusova'da bulunan Stroganovların ciddi bir zarara uğradığını söylemiştik. Bunun üzerine, 30 Mayıs 1574 yılında IV. İvan tarafından Straganovlara “*Sibirya'daki Yakov ve Grigory, Ostyak, Vogul, Yugor, Samoyed ve paralı Kazakları toplayıp savaşmaya göndersin. Bizim için Sibirya'dan esir ve vergi getirsin.*”¹⁶¹ şeklinde bir yarlık verilmiştir. Stroganovların, bu verilen yarlık üzerine gerçekleştirdiği ve Sibirya seferinin öncülü olarak nitelendirebileceğimiz 1574-1575 yılları arasındaki Sibirya'ya doğru sefer hazırlıkları Küçüm Han'ın yaptığı saldırılara karşı verilmek istenen cevap olarak nitelendirilebilir.¹⁶²

Sibirya Hanlığı'na karşı bu seferin başlatılmasını sağlayan süreç şu biçimde gelişmiştir: Viçegodskoy'da büyük tuz işletmelerine sahip olan Anika Stroganov, zaman içerisinde Sibirya'dan gelen Samoyed ve diğer Sibirya topluluklarıyla kürk ticareti içerisine girmesiyle birlikte ilgisini Sibirya'ya yöneltmiş, bir yandan da buradaki ticari ürünleri Moskova'ya bildirmiştir. Diğer taraftan G. F. Miller, her ne kadar Anika Stroganov'un dürüst olduğundan dolayı Sibirya'da var olan bu ticari ürünleri Moskova'ya bildirdiğini söylese de burada çıkar amacının bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu çıkarımı elde etmemizin nedenini şu şekilde temellendirebiliriz. Anika Stroganov, Sibirya'daki kürkler hakkında Moskova'ya bilgi verdiğinde Moskova çarı zaten bu toprakların varlığından haberdardı ve hatta kendisini çeşitli devlet yazışmalarında “*Obdorskiy, Kondinskiy ve bütün Kuzey kıyılarının hükümdarı*”¹⁶³ gibi isimlerle adlandırmaktaydı. Diğer taraftan eğer Anika Stroganov'un çıkar amacı gözetmediğini söylersek Moskova'ya verdiği bilgiler karşılığında kendisine verilen Perm topraklarından vazgeçmesi gerekirdi. Fakat ilerleyen yıllara bakıldığında Stroganovların, Perm ve çevresinde varlıklarını daha da artırdıkları görülmektedir. Örneğin, 1558 yılında IV. İvan'ın, Grigory Stroganov'a gönderdiği yarlıkta “*Gümüş, bakır veya kalay bulunduğu takdirde Grigory derhâl o cevherleri bizim hazinemize gönderecek, bizim iznimiz olmadan bunları*

¹⁶¹ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 340.

¹⁶² R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 96.

¹⁶³ Obdorskiy, Kondinskiy ve Yugor topraklarının hâkimi unvanı, 1483'te Fyodor Kurbskiy ve İvan Saltıkov'un Sibirya'ya sefer düzenlemeleri ve İrtiş'in Ob'a döküldüğü yere kadar olan yerlerde birçok zafer elde etmelerinden sonra ilk kez III. İvan tarafından kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Yu. Reznikov, **a.g.e.**, s. 303.

kullanamayacaktır. Bunun dışında Grigory'e 20 yıllığına ayrıcalıklar verilecektir. Bu ayrıcalıklar kapsamında bölgedeki toprak işlerinden, tuz çıkarmadan, balık yakalamadan vergi alınmayacaktır."¹⁶⁴ şeklinde ifadeler yer almaktadır.

1570 yılına gelindiğinde ise, Sibir Hanlığı tarafından bölgeye uzun yıllardan sonra yapılan ilk akınlar diye nitelendirilebileceğimiz saldırılar sonucunda Yakov ve Grigory Stroganov, IV. İvan'dan bölgede gerçekleşen bu akınların durdurulması için askerî şehirlerin kurulması konusunda ricada bulunmuşlardır. IV. İvan tarafından kabul edilen Stroganovların bu ricası sonucunda ilk olarak Silva Nehri'nde askerî şehir kurulmuş, daha sonra ise eskiden Nogay Orda'ya ait olan Tahçei'de¹⁶⁵ bir yerleşim yeri kurulmuştur.¹⁶⁶ Fakat dinmek bilmeyen savaşlar sonucunda Stroganovların, Kama'da 27'den fazla olan tuz işletmeleri yarı yarıya azalmıştır. Bir de bu duruma 1558 yılında Anika Stroganov'un, IV. İvan'dan almış olduğu "*işletmelerden vergi muaf tutulması*" izninin son bulması eklenince Stroganovların gelirlerinde büyük oranda azalma görülmüştür. Böylece Stroganovlar eski kazancını tekrar elde etmek istemeleri üzerine kendilerine verilmiş olan arazilerde yaşayan toplulukları yüklü vergilerle ezmişlerdir. Bunun sonucunda ise, bölgede yaşayan topluluklar uygulanan yüklü vergilerden dolayı isyan etmeye başlamıştır. Bu isyanların önderliğini Vogullar üstlenmiş ve Stroganovların birçok işletmesini yakmıştır. Gerçekleşen olay, 6 Kasım 1581 yılında Moskova'dan yardım istemek için gönderilen belgede şu şekilde anlatılmaktadır:

*"Semyon ve Maksim Stroganov şöyle dedi: Pelım knezi, Vogullarla ve ordusuyla birlikte köylere gelip çoğunu yaktılar... Şimdi ise Çusova şehri (Ostrog)'nin etrafında bekliyorlar."*¹⁶⁷

Stroganovların yardım isteğine olumlu karşılık veren IV. İvan, Nikita Stroganov'a Perm topraklarında savaş için bulabildiği insanlarla birlikte diğer kardeşlerine yardım etmesi emirini vermiştir. Fakat Stroganovların asıl düşüncesi Perm topraklarındaki insanlardan gelecek yardımdan çok, Kazakların yardıma

¹⁶⁴ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 333.

¹⁶⁵ S. V. Bahruşin, **a.g.e.**, C. 3, B. 1, Moskva, 1955, s. 142, Dipnot 20. "*Tura'da önceleri bu şekilde adlandırılan bölge, Yermak'ın seferinden sonra Yepançin Yurt adını aldı.*"

¹⁶⁶ R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 100.

¹⁶⁷ **Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim**, C. 1, No: 126, SPb., 1846, s. 182-183.

gelmeleridir. İlerleyen tarihlerde Nikita Stroganov ve Perm'den toplanan savaşçılar, 1581 yılında diğer Stroganovlara yardıma giderek, Pelım knezinin ve Vogulların batıya yayılmalarını engellenmelerine rağmen bu düşmanları Perm topraklarından tamamen kovamamışlar ve bunun üzerine Stroganovlar, Volga Kazaklarını, IV. İvan'dan izinsiz bir şekilde davet etmişlerdir. Stroganovların, Yermak'ı, IV. İvan'dan izinsiz olarak çağırma girişimi 16 Kasım 1582 yılında Stroganovlara verilen yarıklıkta şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bize Perm'den Vasily Pelepelitsın yazdı ki, siz 1 Eylül'de kendi kentlerinizden, Kazakların atamanı olan Yermak'ı arkadaşlarıyla birlikte Votyak ve Vogullarla savaşması için göndermişsiniz... Volga atamanlarını yanınıza çağırarak hırsızları kiralamış oldunuz. O atamanlar bizim önceleri Nogay Orda ile kavga etmemize neden oldu, Nogay Orda'nın ordularını Volga'daki geçitlerde öldürdüler...”¹⁶⁸

IV. İvan'ın gönderdiği bu yarıklıktan anlaşıldığı üzere Sibiry'a da yaşanan kargaşa ortamının daha da kötüye gitmemesi için Yermak komutasındaki Kazakların gerçekleşen olaya dâhil edilmemesi gerekmektedir.

16 Kasım 1582'de, IV. İvan tarafından gönderilen yarılığa geri dönülecek olunursa Stroganovların yarıklıktaki sözler karşısında duyduğu üzüntü Stroganov yıllığında şu şekilde bahsedilmiştir:

“Nikita, Maksim ve Semyon Stroganovları derin bir üzüntü kapladı. Çünkü onlara önceden gönderdiği yarılıkla birlikte, onları şehirler kurmaya, insanları egemenlik altına almaya, Sibir hanına karşı savaşmaya gitmesi için emretmişti, şimdi ise Volga atamanlarının ve Kazakların, Sibiry'a gitmesine izin vermiyor. Fakat biz Yermak'ı savaşçılarıyla birlikte Sibiry'a gönderdik.”¹⁶⁹

Stroganovların, Sibiry'a sefer düzenleme sebeplerine bakıldığında, 1582'de Yermak'ın bölgeye gelmesiyle birlikte Perm'in tamamen isyancılarından temizlendiğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Her ne kadar isyan tehlikesi ortadan kaldırılmış sakinlik sağlanmış gibi görünse de Semyon, Maksim ve Nikita Stroganovlar ileride

¹⁶⁸ *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim*, C. 1, No: 128, SPb., 1846, s. 184.

¹⁶⁹ “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 16.

bunun gibi herhangi bir tehlikenin tekrar yaşanmaması için Sibiryâ Hanlığı'nın ortadan kaldırılmasını düşünüyordu. Fakat Stroganovların bu fikri, Sibir topraklarına girmek için sadece bir bahanedir. Onların asıl amacı bölgenin zenginliklerine sahip olmaktır. Bizim tarafımızdan dile getirilen bölgedeki zenginliklerin ele geçirilmesi hakkındaki bu görüşü, R. G. Skrınnikov, Yermak üzerinden "*Yermak'ın asıl amacı bölgeye geldiği andan itibaren etrafta var olan ve "yumuşak altın" diye adlandırabileceğimiz kürklere erişip zengin olmaktır.*"¹⁷⁰ şeklinde anlatmaktadır.

Tüm bu anlatılanlardan görüldüğü üzere Stroganovlar tarafından, Küçüm Han'ın kendi ekonomilerine karşı vermiş olduğu zararı karşılayabilmeleri için başlatılan cevap niteliğindeki saldırılar yıllar geçtikte içinden çıkılmaz bir duruma bürünmüş, Yermak'ın ve Kazakların da bu olaylara dâhil edilmesiyle birlikte Sibiryâ seferi resmî olarak başlamıştır.

3.2. Yermak'ın Sibiryâ Seferine Başlama Tarihi Üzerine Problemler

Bu bağlamda ilk olarak Sibir yıllıklarına bakmamız, daha sonra ise IV. İvan tarafından Stroganovlara 6 Kasım 1581, 16 Kasım 1582 tarihinde verilen yarlıkları incelememiz konunun açığa kavuşturulması için başvurulması gereken yöntemler olacaktır. Stroganov yılığı, 6 Nisan 1579 yılında Yermak'ın, Semyon, Maksim ve Nikita Stroganov tarafından çağrıldığından bahsetmektedir.¹⁷¹ Yermak'ın Sibiryâ seferine başlama tarihi ise hem Sibir yıllıklarında, hem de bu yıllıklara göre oluşturulan araştırma eserlerin çoğunda 1 Eylül 1581 olarak geçmektedir.¹⁷² Fakat yıllıkların vermiş olduğu seferin başlangıç tarihi, yukarıda bahsettiğimiz IV. İvan'ın Stroganovlara 16 Kasım 1582 tarihinde verdiği yarlıktaki tarihle çelişmekte ve ortaya kronolojik bir problem çıkmaktadır.

Böylece bu problemi açığa kavuşturmak için ilk olarak Rus yıllıklarının oluşum aşaması hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Rus yıllıkları olayların yaşandığı tarihlerin günü gününe kayıt altına alınması sonucu oluşturulmamışlar, olayların üzerinden belirli zaman geçtikten sonra o olaya dâhil olan kişilerin sözleri üzerine

¹⁷⁰ R. G. Skrınnikov, *Sibirskaya ...*, s. 197- 198.

¹⁷¹ "*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*", *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 8.

¹⁷² "*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*", *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 10, 58; N. M. Karamzin, *a.g.e.*, C.9, SPb., 1821, s. 382; S. M. Solovyev, *a.g.e.*, Moskva, 1960, s. 697.

oluşturulmuşlardır. Burada muhatap almamız gereken “*Sibir yıllıklarının*” ilk şekli, XVII. yüzyılda Başpiskopos Kiprian’ın adamları tarafından Sinodik (Ölen kişilerin Kilisede anılması için düzenlenen liste) biçiminde ölen Kazak atamanlarının sırasına göre düzenlenmiştir.¹⁷³ Hâl böyle olunca, yaşanan olayların tarihlendirilmesi için Yermak’ın takımında (Drujina) bulunan kişilere başvurulmuştur. Fakat bu kişilerin yaşları ve seneler boyunca gelişen psikolojik durumlarını hesaba katıldığında, tarihlendirmeler üzerinde bazı yanlışlıklar ortaya çıkmıştır. R. G. Skrinnikov, bu kişilerin bazılarının “*zaman içerisinde manastıra katıldığından, bazılarının ise darülacezeye düştüğünden*”¹⁷⁴ bahsetmektedir. Diğer taraftan yılların hatırlanmasına göre, ayların ve günlerin hatırlanması, Sibiryaya seferine katılan Kazaklar tarafından daha kolaydır. Çünkü günler ve aylar Kazaklar tarafından önemli tarihler (dini günler, mevsimlerin getirdiği bir takım değişiklikler vb.) şeklinde daha akılda kalıcı bir yer edinmişlerdir.

Böylece yıllıkların daha sonra oluşturulduğu ve içinde bahsedilen tarihlerin bazı ihtilaflar oluşturduğu dikkate alınınca, IV. İvan tarafından Stroganovlara verilen yıllıklarda bahsedilen tarihlerin daha güvenilir olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Moskova’nın yaşamış olduğu olaylar, kronolojik bakımdan incelendiğinde Yermak’ın seferinin 1 Eylül 1582’den önce olamayacağı görülmektedir. Bu konu hakkında bilgi veren R. G. Skrinnikov, “*Çarlık Rusya ile Lehistan-Litvanya Birliği arasında 1558’den beri süren Livonya savaşının ancak 15 Ocak 1582 yılında Jam Zapolski Anlaşmasıyla bittiğini ve bu savaşta yer alan Kazakların 1582 yılından önce Sibiryaya’ya gidemeyeceğinden*”¹⁷⁵ bahsetmektedir.

Ayrıca Nogay Orda elçilik heyetinin Moskova’ya Kazaklar hakkında yönelttiği şikâyet Yermak’ın Sibiryaya seferinin başlangıç tarihinin ne zaman olabileceği hakkında yardımcı olmaktadır:

¹⁷³ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 152. “*Birincisi Bryazga, İkincisi Nikita Pan, Üçüncüsü İvan Koltso, Dördüncüsü Yermak*”

¹⁷⁴ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 152.

¹⁷⁵ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 158.

“28 Ağustos 1581, Volga’daki Kazaklar, İvan Koltsov, Bogdan Borboşa, Nikita Pan, Sava Boldırya ve arkadaşları Sosnov Adası’ndaki nehir geçişlerimizde bizim elçilik heyetimize saldırdılar.”¹⁷⁶

Bahsedilen Kazak atamanları, Sibir yıllıklarında değinildiği üzere Yermak’ın Sibiryaya seferine katılmışlardır. O hâlde seferin başlama tarihinin 1581 olduğuna dair iddiada bulunanlara R. G. Skrinnikov’un da dediği gibi şu soruyu sormak gerekir: *“Adı geçen Kazak atamanları eğer Volga’nın aşağı kesimlerinde Nogay Orda’ya yönelik bahsedilen saldırıları bahsedilen tarihlerde gerçekleştirdiyse, aynı anda hem nasıl Volga’da hem de olaydan 4 gün sonra Ural’ın ardında gerçekleştirilen Sibiryaya seferine katılabilirler?”¹⁷⁷*

Sonuç olarak Yermak’ın Sibiryaya seferinin başlangıç tarihine dair problemlerin ortaya çıkmasının temel nedenini, hâlihazırda sefer hakkında bulunan resmî kaynakların gözden kaçırılması ve başta din adamları olmak üzere çeşitli kişilerin yapmış oldukları müstakil çalışmalara başvurulmasıyla ilişkilendirmek mümkündür.

3.3. Yermak’ın Sibiryaya Seferi

Sibiryaya seferinin başlama tarihi, yukarıda verdiğimiz bilgilerle birlikte 1 Eylül 1582 olarak çözüme kavuşturulduğuna göre, sıra bu sefer sırasında gerçekleşen olayların anlatılmasına gelmiştir. Stroganov yılığine göre Yermak’ın liderliğini üstlendiği Kazaklar, Çusova Nehri boyunca dört gün ilerlemeleri sonucunda Sibiryaya yoluna ulaşmışlardır. Burada bulunan yol üzerinde *“Kokuy-Gorodok”* isimli şehri inşa etmişlerdir.¹⁷⁸ Fakat burada bahsetmek gerekir ki, Yesipov yılığında bu şehrin inşa edilmediği ve Yermak’ın yola aralıksız olarak devam ettiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Şehrin ne zaman inşa edildiğine dair yapılan arkeolojik çalışmalar ise farklı sonuçlar ortaya koysa da, son açıklama Yu. B. Serikov tarafından yapılmış ve şehirde bulunan eşyaların Yermak’ın seferinden çok daha sonrasına ait olduğu ortaya konulmuştur.¹⁷⁹ Böylece Yesipov yılığı tarafından belirtilen Yermak’ın Sibiryaya yöneldiği rotanın doğru olduğunu söyleyebiliriz. Yesipov yılığına göre *“Yermak ve*

¹⁷⁶ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 167.

¹⁷⁷ R. G. Skrinnikov, *Sibirskaya ...*, s. 168.

¹⁷⁸ *“Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago”*, *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 11.

¹⁷⁹ Yu. B. Serikov, *“Po Sledam Yermaka”*, *Vokrug Sveta*, No.: 3, SPb., 1978, s. 34.

*Kazaklar, Kama Nehri'nden yukarı doğru ilerleyerek Çusova'nın üst tarafından bükülen kıvrımdan sağa döndüler. Çusova Nehri'nden Serebrenaya Nehri'ne, Serebrenaya Nehri'nden tekneleri yanlarında taşıyarak Boronçüka Nehri'ne ulaştılar, Boronçüka Nehri'nden ise aşağı Tagil Nehri'ne doğru indiler. Tagil Nehri'nden Tura Nehri'ne, daha sonra ise Tobol'a vardılar.”*¹⁸⁰ Fakat şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, Çusova'dan Tobol'a olan mesafe uzaktır. Böylesine uzun bir yolda 7000 kişiden oluşan ordunun en azından yiyecek ihtiyacının olduğu tahmin edilebilir. Diğer taraftan bu kadar büyük bir asker topluluğunun nehirlerde, çevredeki hiç kimse görmeden ilerlemesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple ordunun zaman zaman bazı güzergâhlarda durarak kendilerine karşı yöneltilen saldırılara karşılık vermesi ve karşılıklı mücadeleler sonucunda yiyecek sıkıntısını ortadan kaldıracak ganimetler elde etmesi olağandır. Bu açıdan Kazaklara karşı ilk saldırı hareketi Tagil Nehri'nde gerçekleşmiştir. Kazakların geldiğini duyan Tatar murzası, etrafına topladığı çok sayıda Tatar ve Vogullardan oluşan birlikle Kazaklara karşı koymayı başarmıştır.¹⁸¹ Bu mücadele sonucunda herhangi bir başarı elde edemeyen Kazaklar yoluna devam etmişlerdir. Kazaklara karşı gerçekleşen ikinci saldırı Tura Nehri'ndedir. Bu nehir etrafında bulunan Yepança (Yepanza) liderliğindeki Tatarlar, Kazakların geldiğini duyduklarında Kazakların nehirden geçişlerine engel olabilmek için toplayabildikleri kişilerle birlikte nehrin etrafındaki kıyılara adeta dağılarak set kurmuşlardır. Fakat Tatarların modern silahlara sahip olmaması, Kazak gemilerine hiçbir zarar verememelerine neden olmuştur.¹⁸² Tatarların aksine Kazaklar, Stroganovlardan elde ettikleri ateşli silahlarla birlikte karaya çıkmadan Tatarlara zarar verebilmeyi başarmışlar ve daha sonra gemilerden inerek, etraftaki ganimetleri ve yiyecekleri ele geçirmişlerdir.

Tüm bu olayların gerçekleştiği sırada Pelim knezi, etrafına topladığı 700 kişilik Ostyak, Vogul, Tatar ve bölgede yaşayan diğer topluluklardan oluşan bir birlikle Stroganovlara ait Kankor ve Kergedan kalelerine saldırmış ve Çusova'da bulunan

¹⁸⁰ “*Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 276.

¹⁸¹ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁸² “*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 317.

diğer şehirlerden de çok sayıda kişiyi esir etmeyi başarmıştır.¹⁸³ Fakat Pelim knezi, Yermak'ın, Sibirya'ya yöneldiği haberini alınca saldırıları durdurup geri dönmüştür.

Tura Nehri'ne ulaşan Kazaklar, burada bulunan Tatarlara ait kaleleri ve aralarında Küçüm Han'ın hizmetinde bulunan "Tauzak" isimli kişi ile birlikte çok sayıda Tatarı esir almışlardır.¹⁸⁴ Her ne kadar anlamak zor olsa da kendi başarısını ve gücünü Küçüm Han'a anlatması için Tauzak'ı serbest bırakmışlardır. Gerçekleşen bu olay Remezov yıllığında değişik kişi adıyla ve değişik yerde, fakat aynı sonuçla anlatılmaktadır. Böylece bazı çıkarımlar elde etmemiz için olayın bu versiyonunu da burada anlatmaya gerek vardır.

*"Yermak, Tümen şehrine vardığında (bu şehir, Tobol ile daha önceden bahsettiğimiz Tura arasında yer almaktadır.) buranın erzak açısından zengin olduğunu fark ederek, kışı burada geçirmeye karar vermiştir. Fakat o sıralarda bu bölgedeki halktan vergi toplaması için Küçüm Han tarafından görevlendirilmiş olan Kutugay isimli memur bölgeye geldiğinde Kazaklar tarafından yakalanmıştır. Yermak, bu vergi memurunu bir süre yanında tutuktan sonra serbest bırakmıştır. Vergi memuru serbest bırakılırken Yermak, Küçüm Han'ın Kazakların gelişine karşı hazırlık yapmasını engellemek amacıyla memura geri döneceği yalanını söylemiştir."*¹⁸⁵

Fakat belirttiğimiz iki çeşit versiyonda, iki çeşit mantıksızlık bulunmaktadır. İlk olarak Yermak'ın ordusu, Sibir Hanlığı'nın başkentine bu kadar yaklaşmışken, kışı Tümen'de geçirmek için durması için hiçbir sebep yoktur. İkincisi ise, Tauzak isimli memurun Stroganov yıllığına göre Yermak'ın gelişini Küçüm Han'a haber vermesi Kazakların Sibirya'da ilerleyişi için problem oluşturacaktır. Nitekim iki yıllığın birbirinden farklı olarak verdiği bu bilgilerden ortak bir sonuç elde etmek gerekirse, bizim düşüncemize göre bahsedilen olay Tatar murzası Yepança'nın yenilmesinden sonra gerçekleşen olayın devamıdır. Böylece Kazaklar, Tura'da kışı geçirecek kadar değil de bir süreliğine bulunmuşlar ve tam bu sırada vergi memurunun gelmesi üzerine Yermak bu kişiyi esir almış ve daha sonra Küçüm Han'ın endişelenmemesi ve hazırlık

¹⁸³ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 12.

¹⁸⁴ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 16- 17.

¹⁸⁵ "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 321- 322.

yapmaması için geri döneceği yalanını vergi memuru vasıtasıyla Küçüm Han'a iletmiştir.

Konuya tekrar dönüldüğünde Küçüm Han, Tatar murzalarını ve kendilerine vergi veren Ostyak, Vogul topluluklarını Kazaklar ile savaşıma çağırmıştır. Ayrıca Küçüm Han'ın öncü birlik olarak görevlendirdiği Mametkul'a¹⁸⁶ bağlı Tatar ordusu ise, Kazaklarla Tobol Nehri'nde karşı karşıya gelmelerine rağmen herhangi bir başarı elde edememişlerdir. Bunun üzerine Tatarlar, Karaça önderliğindeki bir birlikle tekrar Kazaklara saldırmayı denediysede, Tatarların başarısızlık durumları devam etmeyi sürdürmüştür. Her iki tarafın da birbirine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamasına rağmen Tatar ordusu sürekli geri çekilirken, Yermak'ın ordusu ise ilerlemeye devam etmiştir. İrtiş Nehri'ni geçen Kazaklar, burada diğer bir Tatar murzası olan Atika'yı mağlup ederek kalesini ele geçirmişlerdir.¹⁸⁷ Kazaklar saldırı ve savunma için önemli bir mevki elde etmelerine rağmen bir süre sonra karanlığın bastırmasıyla birlikte etraflarını çevreleyen çok sayıda Tatar olduğunu gördüklerinde endişeye kapılıp aralarında *"Bir daire şeklinde toplanalım ve gitmeli miyiz yoksa oy birliğiyle savaşıma devam mı etmeliyiz?"*¹⁸⁸ şeklinde bir tartışma yaşamışlardır. Fakat üzerlerindeki olumsuz havayı kısa süre içinde atlatmayı başaran Kazaklar savaşıma karar vererek şafağın sökmesiyle birlikte Tatar ordusuyla karşı karşıya gelmişler Mametkul'u yaralamayı başarmışlardır. Tatar ordusunda bulunan diğer topluluklar, Mametkul'un yaralandığını gördüklerinde savaş meydanından geri çekilmişlerdir. Böylece tek başına kalan Tatarlar da geri çekilmek zorunda kalmaları üzerine Kazaklar Sibir Hanlığı'nın başkentini ele geçirmeyi başarmışlardır.

Yermak'ın, Sibir Hanlığı'nın başkenti Kaşlık'ı ele geçirmesinden sonra Remezov yıllığının, *"Küçüm Han, bir süre daha Sibiry'a da kaldı. Fakat 25 Ekim'de gördüğü bir rüyada topraklarının Tanrı tarafından Hristiyanlara verildiğinin belirtilmesi üzerine 25 Ekim'i 26 Ekim'e bağlayan gece tüm tanınan Tatarlarla birlikte*

¹⁸⁶ "Sibir yıllıklarının bazı kısımlarında Küçüm Han'ın oğlu olarak bahsedilen Mametkul'un kimliği, Rusların devlet işlerini kayıt altına almak için oluşturduğu Razryadnaya Kniga isimli belgelerde Mametkul Yaltouloviç olarak anılmaktadır. Böylece Mametkul'un Küçüm Han'ın oğlu olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır." Ayrıntılı bilgi için bkz. **Razryadnaya Kniga 1475- 1598**, Ed. V. İ. Buganov, Moskva, 1966, s. 520; G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 254.

¹⁸⁷ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 21.

¹⁸⁸ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 21.

Çuvaş, Bitsık, Suzgun, Abalak şehirlerini terk ederek kaçtı."¹⁸⁹ şeklinde verdiği bilgilerin gerçeği yansıttığını söylemek pek mümkün değildir. Çünkü 5 Aralık tarihinde görüleceği üzere Abalak etrafında balık tutmak için giden Kazaklar, Tatarlar tarafından büyük bir yenilgi almışlardır. Diğer taraftan yıllığın verdiği bu bilgileri kabul eden G. F. Miller, Küçüm Han'ın gittiği yeri Yavlutura olarak belirtmektedir.¹⁹⁰ Fakat Kazaklar tarafından Sibir Hanlığı'nın başkentinin alınmasından sonra Küçüm Han'ın, başkenti hiçbir şey olamamış gibi Kazaklara bırakıp gitmesi ve başkentte olan biteni, iki şehir arasındaki mesafe dikkate alındığında Abalak'tan gözlemlemek yerine Yavlutura'dan gözlemlemesi pek mantıklı değildir.

Bu yüzden her ne kadar G. F. Miller tarafından eleştirilse de, N. Witsen'in "*Küçüm Han, Kazakların gelişi hakkındaki ilk bilgileri alır almaz hemen karısı ve bütün çocuklarını güvenlikleri için Abalak'a gönderdi.*"¹⁹¹ şeklindeki yorumu daha doğrudur. Ayrıca N. Witsen tarafından yapılan bu yorum, Abalak'ta gerçekleşen olaylarla bağlantı kurmak için önemli bir bilgi olup, olayı tahmini olarak şu şekilde açıklamak mümkündür: Kaşlık'ı ele geçiren Kazaklar Küçüm Han'ın ailesinin Abalak'ta olduğunu öğrenmeleri sonucu bu kişileri esir alıp Küçüm Han'ı koşulsuz olarak egemenlik altına alma düşüncesiyle, Yermak'ın vermiş olduğu emirle birlikte bölgeye gitmişler, fakat Tatarlar tarafından mağlup edilmişlerdir. Sibir yıllıklarında ise bu durumun "*Kazakların balık tutmaya gitmesi olarak*" bahsedilmesinin nedeni ise muhtemelen, okuyucuya Kazakların hiçbir şeyden haberi olmadıklarına ve masum olduklarına zemin hazırlamak olarak görülebilir. Nitekim Ruslar ve Ruslar adına savaşan kişilerin masumluğunu ispatlama düşüncesi sadece Sibir yıllıklarında değil, diğer yıllıklarda da sıkça görülen bir durumdur.

Yıllıklara göre konumuzun devamına dönecek olursak Yermak'ın, Tatarlara karşı kazandığı bu zafer beraberinde birçok başarıyı Kazaklara sağlamıştır. Kazaklar hem başkent Kaşlık'a yerleşerek uzun yıllardan beri Sibir Hanlığı'nın hazinesine toplanan çeşitli hayvan kürklerini savaş ganimeti olarak ele geçirmişler, hem de Küçüm Han'a bağlı bulunan Ostyak Knez'i Boyar, Tatar Bey'i Sükle ve İşberdey

¹⁸⁹ "*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*", *Sibirskie Letopisi*, SPb., 1907, s. 331- 332.

¹⁹⁰ G. F. Miller, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁹¹ N. Witsen, *a.g.e.*, s. 738.

gibi kişiler Yermak'a hediye ve erzak getirerek Rus Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁹² Gelişen olaylar Kazakların lehine gibi ilerlese de zaman içerisinde aleyhine bir hâl almıştır. Çünkü Kazakların, Kaşlık'ı ele geçirmesiyle birlikte Yermak burada daha önceden yaşamakta olan aileleri geri çağırarak can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı sözünü vermiştir. Gelen aileler ile birlikte bölge tekrar savaş öncesi sakinliğine dönmüş ve Kazaklar, etrafta rahat hareket edebilme imkânı bulmuşlardır. Fakat bu durum, Kazakların gaflet içerisine düşmelerine neden olmuş ve etraftan gelebilecek tehlikelere karşı her an tetikte olmalarının gerektiğini unutturmuştur. Kazakların gaflet içerisine düştüklerini gören Tatar ordusu, kendilerine karşı düzenlenen saldırılara misilleme olması için 5 Aralık 1582 tarihinde İrtiş Nehri'nin kıyısında bulunan Abalak'ta bir grup Kazakı balık yakaladığı sırada ani bir saldırıyla öldürmeyi başarmıştır. Yermak, gerçekleşen bu kötü durumu öğrendiği vakit derin bir üzüntüye kapılmıştır. Fakat kısa zaman içerisinde kendisini toparlayan ve etrafına topladığı Kazaklarla birlikte karşı atağa geçen Yermak, Tatarlara saldırmıştır. Bu savaş sırasında iki taraftan da çok sayıda kişi ölmüş ve ancak karanlığın çökmesiyle birlikte Tatarlar geri çekilirken, Yermak ise, etrafına topladığı askerlerle birlikte Kaşlık'a geri dönmüştür.¹⁹³ Burada bahsedilmesi gereken bir konu vardır ki, bazı kaynakların, Bogdan Bryazga'nın balık tutan Kazak grubunu yönettiğini ve Tatar saldırıları sonucunda ölenlerin arasında yer aldığını dile getirmesidir.¹⁹⁴ Fakat Remezov yıllığına göre Yermak, Bogdan Bryazga'yı 5 Mart 1583 tarihinde İrtiş Nehri'nin aşağı kısımlarında yaşayan Ostyakları egemenlik altına almak için yeni bir sefere göndermiş ve Bogdan Bryazga ise ancak 29 Mayıs 1583'ten sonra geri dönebilmiştir.¹⁹⁵ Bu sebeple kaynakların Bogdan Bryazga hakkında farklı bilgiler vermesi kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bu durum muhtemelen Yermak'ın Sibiryaya seferine katılan Kazakların, Sinodik'i oluştururken verdikleri çelişkili bilgilerden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Bryazga'nın ölüm tarihi ve yeri sadece günümüzde

¹⁹² “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 26; “*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 337.

¹⁹³ “*Yesipovskaya Letopis po Sıçevskomu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 135- 136.

¹⁹⁴ R. G. Skırnınikov, **Sibirskaya ...**, s. 220. Ayrıntılı bilgi için bkz. “*Aynı yılın 5 Aralığı'nda Bryazga'nın liderlik ettiği Kazak grubu Abalak'a balık tutmaya gitti. Küçüm Han'ın kardeşi Mametkul, Tatarlarla birlikte oraya gelerek Kazakları öldürdü.*” Fakat R. G. Skırnınikov'un Sibir yıllıkları üzerinden vermiş olduğu bu bilginin dipnotuna, Sibir yıllıklarında rastlanılamamaktadır.

¹⁹⁵ “*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 336.

çözölmeye çalışılan bir sorun olmamış, aynı zamanda Sinodik'in yazıldığı tarihlerde olayın kesinliği rahipler tarafından da anlaşılamadığı için, olayın tarihi Sinodik'te iki defa yazılmak zorunda kalınmıştır.¹⁹⁶ Kısacası yazıldığı dönemde dahi karışıklıklara neden olan bu konunun açıklığa kavuşturulması, günümüzde de elimizde olan kaynaklar yardımıyla çözülebilmesi mümkün olamayacak bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sibirya seferinde yaşanan olayların devamına bakıldığında Stroganov yıllığının Mametkul'un esir edilme tarihi olarak vermiş olduğu "aynı yılın Nisan ayının 5'i"¹⁹⁷ şeklindeki bilgi, kafalarda karışıklık yaratan diğer bir durumdur. Çünkü eğer Mametkul'un esir edilme olayı 5 Nisan 1582 yılında yaşansaydı, o zaman daha önceki paragraflarda bahsettiğimiz olaylarda Mametkul'un savaşması mümkün olamayacaktı. Ayrıca Yermak'ın Sibirya seferinin başlama tarihinin 1 Eylül 1582 olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bu yüzden yıllığın belirttiği 5 Nisan 1582 tarihini "5 Nisan 1583" şeklinde değiştirmek daha mantıklı olacak ve olayların kronolojisi bu şekilde devam edecektir.

Böylece tüm bu olayların gerçekleştiği vakit Yermak, Sibirya'yı ele geçirmeye yönelik saldırıların planlarına devam etmiştir. Tatar murzalarından Senbaht Tagin'i yanına çekmeyi başaran Yermak, Mametkul'un Vagay Nehri'nde bulunduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Yermak'ın, Mametkul ile savaşmaya gönderdiği Kazak birliği yaptığı birinci saldırıda başarısız olmasına rağmen, gece vaktinin gelmesiyle birlikte Tatarların beklemediği bir anda gerçekleştirdiği ikinci saldırıyla çok sayıda Tatarın ölmesine ve Mametkul'un esir edilmesine sebep olmuştur.¹⁹⁸ Yermak'ın bu başarılı hareketi Moskova'ya bildirilmiştir. Fakat esaret olayı Mametkul için kötü sonuçlanmadığı görölmektedir. Yermak, tarafından saygıyla karşılanan Mametkul'un Moskova'ya gönderildiğinde de çar tarafından saygıyla karşılanarak iyi bir hayat sürdüğu bilinmektedir. Öyle ki, Moskova Çar'ı Fyodor İvanoviç zamanında, kendisine verilen ayrıcalıklarla birlikte 1585 yılında Moskova ordularının kumandanlarından biri

¹⁹⁶ K. Yu. Reznikov, a.g.e., s. 319.

¹⁹⁷ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 27- 28.

¹⁹⁸ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 27- 28.

olarak tayin edilmiş ve sonraki yıl ise muhafız alayının başına getirilmiştir.¹⁹⁹ Mametkul'un bu mevkileri kabul etmesinin nedenini ise, ya Küçüm Han ile aralarında oluşan tatsız durumlara, ya da Sibir Hanlığı'nın ve topraklarının kurtulabileceğinden ümidini tamamen yitirmesine bağlamak mümkündür.

Küçüm Han'ın, Kazaklar ile yaptığı savaşlarda galibiyet alamaması ve dahası bunun üzerine Kazakların ilerleyişlerini sürdürmesi Tatar beylerinin Küçüm Han'a karşı isyan başlatmalarına neden olmuştur. Bekbulat'ın oğlu Seydak'ın önderliğinde başlayan Tatar yönetimine karşı bu isyan girişimi, daha önce bahsettiğimiz Kazak saldırılarında büyük zararlar gören Karaça'nın katılmasıyla devam etmiştir. Karaça'nın isyanı, Küçüm Han'ın gücünü daha da zayıflatmış ve Tara Nehri'nin üst tarafındaki yerleşim yerinin Küçüm Han'ın elinden çıkmasına neden olmuştur.²⁰⁰ Seydak'ın, Küçüm Han'a karşı olan isyan girişimini kaynaklar geçmiş tarihlerde Küçüm Han tarafından öldürülen ve Sibir Han'ı olan babası Bekbulat'ın intikamını almak biçiminde yorumlamaktadır. Fakat ileride bahsedeceğimiz olaylarda, ne Seydak'ın ne de Karaça'nın, Küçüm Han'a karşı olan isyan girişimlerinin gerçeği yansıtmadığını, bu olayların sadece Kazakları şaşırtmak ve onları kandırmak için bir oyundan ibaret olduğu görülmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı Ostyak ve Tatar grupları Kaşlık'ın, Kazaklar tarafından ele geçirilmesinden sonra kendiliğinden Rus egemenliğini kabul etmişlerdi. Fakat bazı Ostyak ve Tatar grupları direnmeye devam ediyorlardı. Bunun için ilkbaharın gelmesiyle Yermak, İrtiş Nehri'nin aşağı kısımlarında yaşayan Ostyak ve Tatarların egemenlik altına alınması için Bogdan Bryazga'yı 50 adamı ile birlikte göndermiştir.²⁰¹ İlerleyen Kazak grubu belirli bir mesafeyi hiçbir direnişle karşılaşmadan gitmelerine rağmen, İrtiş Nehri'nin aşağı kısmına geldiklerinde Tatarların saldırıları başlamıştır. Yoğun bir şekilde yaşanan karşılıklı mücadeleler sonucunda üstün gelen Kazaklar, şehirdeki ganimetleri Yermak'a göndermişlerdir. İlerleyişlerine devam eden Bryazga ve Kazaklar diğer bir Tatar yerleşim yeri olan Turtasa Nehri'nin yanına gelerek burada bulunan Tatarları mağlup etmeleri sonucu bu

¹⁹⁹ Adı, Boris Godunov zamanında da Rus askerî sınıfı arasında bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Razryadnaya Kniga 1475- 1598**, Ed. V. İ. Buganov, Moskva, 1966, s. 520.

²⁰⁰ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 28.

²⁰¹ "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 333.

kişileri vergiye bağlamışlardır. Bryazga'nın daha sonraki hedefi Ostyakların Demyan kalesine olmuştur. Fakat burada bir ayrıntı vardır ki, daha önce Yermak ve Kazakların Sibir Hanlığı'nın başkentinin ele geçirmelerinden sonra bazı Ostyak ve Tatar grupları kendiliğinden Rus egemenliğini kabul etmişlerdi. Rus egemenliğini kabul eden bu Ostyakların içerisinde Demyan bölgesinde hüküm süren Boyar isimli knez de bulunmaktaydı. O hâlde, bölge neden tekrar egemenlik altına alınmaya çalışılmıştır? Bu sorunun cevabını G. F. Miller, "*Demyan bölgesinde bulunan iki knez olmalıdır. Birisi Rus hâkimiyetini kabul eden Boyar adlı knez, diğeri ise Rus hâkimiyetini kabul etmeyen Demyan adlı knez.*"²⁰² şeklinde açıklamaktadır. Böylece bölgenin diğer sahibi Demyan, Kazakların geldiğini öğrenmesi üzerine 2000 kişilik Ostyak, Vogul ve Tatarlardan oluşan bir birlikle Bryazga ve adamlarına karşı koymayı başarmıştır. Tabii ki Kazakların başarısız olmalarının temel nedeni sayıca az olmaları ve Ostyak şehrinin dağın tepesinde inşa edilmiş olmasından kaynaklansa da, bu durumun Sibir yıllıklarında "*Ostyakların arasında yaşayan bir Çuvaş şöyle dedi: Ostyakların, altından oluşan ve bir kâsede oturan Hrista adını verdikleri uzun zaman önce Rusya'dan getirilen bir heykel bulunmaktadır. Ostyaklar, bu kâseden su içerek, kendilerine hiçbir kötülük gelmeyeceğine inanırlar.*"²⁰³ gibi bir takım doğüstü olaylarla açıklandığı görülmektedir. Bunun üzerine Bryazga tarafından heykelin çalınması için Çuvaş isimli kişi gönderilmiştir. Çuvaş geri döndüğünde heykeli çalamadığını fakat Ostyakların güçlerinin kalmadığını ve teslim olmayı düşündüklerini kendi aralarında konuşurlarken duyduğunu belirtmesi üzerine Kazaklar tarafından düzenlenen saldırıyla şehir işgal edilmiştir. Kazakların şehri işgal ettiği sırada kaçmayı başaran Ostyaklar, Bryazga'nın geleceği yolu tahmin ederek İrtiş Nehri'nin dar ve iki tarafından dağlar tarafından sıkıştırılan ve diğer bir Ostyak yurdu olan Tsingalsk bölgesine gelerek beklemeye başlamışlardır. Fakat Bryazga, Ostyakların bu planını boşa çıkararak hem Tsingalsk hem de Narımsk bölgesini ele geçirmeyi başarmıştır.²⁰⁴ Şehir ele geçirildiğinde Kazaklara pusu kurmaya çalışan Ostyakların eşlerinden ve çocuklarından başka kimselerin bulunamaması üzerine

²⁰² G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 242. "*Rus Devleti'ne vergi ödeyenlerin belirtildiği defterlere göre Demyan bölgesi iki kısma ayrılmıştır. Birinci grup Ostyaklar İrtiş Nehri'nin etrafında yaşarlarken, ikinci grup Ostyaklar ise Demyan Nehri'nin üst kısımlarında yaşarlar.*"

²⁰³ "*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 334.

²⁰⁴ "*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 335.

ailelerine zarar gelmemesini isteyen Ostyaklar, Bryazga ile anlaşma yapmayı ve vergi ödemeyi kabul etmişlerdir. Kazaklar, 9 Mayıs'ta Kolpuhov şehrine gelmişlerdir.²⁰⁵ Üç saatlik bir savaşın sonunda bu bölgedeki Ostyaklar da vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Daha sonra Kazaklar, 20 Mayıs günü Ostyakların en önemli knezi olan ve İrtiş ile Ob Nehirleri civarında yaşayan Samar'ın üzerine sefer düzenlemişlerdir.²⁰⁶ Bölgenin koruması tek bir gözcüye bırakıldığı için Kazakların saldırısı karşı taraf anlayana kadar çoktan son bulmasıyla bazı Ostyaklar kaçmayı başarmış bazıları ise Rus egemenliğini kabul etmişlerdir. Bryazga bu bölgeyi de ele geçirdikten sonra İrtiş Nehri'nin kıyılarında Kazaklara karşı durabilecek ne Ostyak ne de Tatar kalmıştır. Böylece İrtiş'in etrafının ele geçirilmesi için Bryazga önderliğinde 5 Mart'ta gönderilen Kazak grubu Yermak'ın yanına dönme kararı almıştır.

Yermak'ın yönettiği Kazaklar ise ilerlemeye devam ederek Ob Nehri'nde bulunan Ostyaklara ait Nazım şehrini ele geçirmişlerdir. İki taraf arasında burada gerçekleştirilen mücadeleler sırasında Tatarlar, Kazak atamanlarından Nikita Pan'ı öldürmeyi başarmışlardır.²⁰⁷ Fakat Kazaklar için gerçekleşen bu talihsiz durum Yermak'ı ve askerlerini yıldırmamış, savaş devam etmiştir. Savaş sonucunda Ostyak knezi esir alınarak, bölgedeki zenginlikler ele geçirilmiştir.

Yermak, Sibiryaya seferindeki başarılarını Nikita, Semyon ve Maksim Stroganovlar'a haber vermesinden hemen sonra, Stroganov kardeşler bu durumu Moskova'ya bildirmişlerdir. Çarın, Sibiryadaki bu gelişmelerden memnun kalması üzerine Stroganovlara, şehirlerinde yaşayan kişilerin vergiden muaf tutulacağına sözü verilmiştir.²⁰⁸ Böylece bu olay sonucunda Stroganovların ekonomik çıkarları doğrultusunda Sibiryaya seferine gönderdiği Yermak'ın, Stroganovlara ekonomi alanında yeni ayrıcalıklar kazandırdığı görülmektedir.

Bu arada IV. İvan'ın, Kazakların Sibiryaya gitmesinden rahatsız olduğunu daha önceki paragraflarda dile getirmiştik. Bu yüzden Yermak, çardan geçmişte yaptığı hataların affedilmesini sağlamak ve Sibiryanın başkentinin alındığını

²⁰⁵ “*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 335.

²⁰⁶ “*Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 335- 336.

²⁰⁷ “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 29.

²⁰⁸ “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 29- 30.

bildirmek için kendi müstakil Kazak elçilik heyetini Moskova'ya göndermiştir. Gelen Kazak elçilik heyetini iyi bir şekilde karşılayan IV. İvan, elçilere hediye olarak kumaş parçası ve para verirken, Yermak'a ise iki değerli zırh, gümüş kâse, omuzlarını örtmeye yarayan kürk manto hediye etmiştir.²⁰⁹

Ayrıca çar tarafından, Yermak için gönderilen hediyeleri getirmekle ve Kazaklara destek olması için görevlendirilen Semyon Dimitreeviç Bolhovskoy, İvan Kireev ve İvan Gluhov, Yermak'ın yanına ulaşmışlardır. Fakat Kazaklar arasında yiyecek sıkıntısının oluşmasından dolayı Moskova'dan gelen bu gruptan Semyon Bolhovskoy da dâhil çoğu kişinin öldüğü bilinmektedir.²¹⁰ Burada G. F. Miller'in bahsettiği bir olayın yanlışlığını düzeltmek gerekir. G. F. Miller'e göre "*Kazaklara yardım etmesi için 500 kişilik bir grup Semyon Dimitreeviç Bolhovskoy, İvan Kireev ve İvan Gluhov'un liderliğinde görevlendirilmiştir.*"²¹¹ Fakat IV. İvan'ın 7 Ocak 1584 tarihinde Stroganovlara verdiği yarıktaki "*Semyon Dimitreeviç Bolhovskoy, Perm'in kış geçidinde Stroganovların 50 tane atlı adamını beklemek zorundaydı. Daha sonra oluşan bir söylentiye göre bu yolu kış mevsiminde atlarla geçmek mümkün değildi... Bu yüzden Stroganovlar, tanesi 20 kişi kapasiteli 15 gemi vermeyi kabul etti.*"²¹² şeklinde bahsedilen bilgiler Moskova'dan Kazaklara yardıma giden grup içerisinde bulunan kişilerin sayısını göstermektedir. Böylece küçük bir matematik hesabıyla 20 kişi*15 gemi=300 kişinin bu grup içerisinde yer aldığını görebiliriz. Bu verilen bilgiler, G. F. Miller'in yazdığı eserde de bulunmasına rağmen, yazarın Moskova'dan Sibiryaya giden grupta bulunan kişilerin sayısını hesaplamada neden böyle bir hata yaptığını anlamak zordur.

Diğer taraftan Küçüm Han'a karşı çıkan isyanlarda Karaça'nın da bu isyan hareketlerine katıldığını daha önce belirtmiştik. Fakat Karaça tarafından gerçekleştirilen isyan hareketinin sadece göstermelik olduğu zaman içerisinde kendisini belli etmiştir. Karaça, kendi adamlarının Nogay Orda'dan korunması için

²⁰⁹ M. Karakulak, **a.g.m.**, s. 287; G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 238.

²¹⁰ "*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 31- 32. Kaynakta açıklık sorununun çıkmasının nedeni Moskova'dan Yermak' a yardıma gelen Rus ordusunun büyüklüğünün Yermak tarafından hesaba katılmaması ve yiyeceklerin sadece Kazaklara göre hesaplanması olarak belirtilmektedir.

²¹¹ G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 253.

²¹² G. F. Miller, **a.g.e.**, s. 343-344.

Yermak'tan yardım istemesi üzerine Kazak atamanlarından İvan Koltsov, 40 kişilik bir Kazak birliğiyle Yermak tarafından görevlendirilmiştir. Fakat bu olay Karaça tarafından kurulan bir tuzak olduğu için İvan Koltsov, yanındaki kişilerle birlikte öldürülmüştür.²¹³ Bu olay sonrası cesaret bularak Karaça'nın etrafına toplanan Tatarlar, Kazaklara karşı atağa geçmişlerdir. “*Büyük Perhiz*” zamanında Tobolsk'a başlayan Tatar akınları kısa süre içerisinde iki tarafın büyük bir mücadelesine dönüşmüştür. Tatarlar kısa süre içerisinde şehrin etrafını kuşatmayı başararak, Kazakların ümitsizliğe düşmelerine neden olmuşlardır. Mart ayında başlayan Tatar kuşatmasının yaza kadar sürmesi nedeniyle, Kazaklar arasında kış mevsiminde gördüğümüz gibi yiyecek sıkıntısı tekrar başlamıştır. Böylece yiyeceklerinin azaldığını ve gitgide aralarında ümitsizliğin arttığını gören Kazaklar, Tatarlara karşı atağa geçmenin vakti geldiğine kanaat getirmişlerdir. Bu doğrultuda Kazaklar aralarında yaptıkları fikir alış-verişleri sonucu, Tatarların saldırı durumunda üstün olduklarını belirterek, Tatarlarla doğrudan karşı karşıya gerçekleştirilecek mücadelenin değil de, Tatarların arkalarından dolanıp Karaça'ya karşı doğrudan yapılacak saldırının kendilerine zafer getireceği konusunda hemfikir olmuşlardır. Böylece 21 Haziran'da²¹⁴ planladıkları şekilde Matvey Meşeryak önderliğinde hareket eden Kazaklar, Karaça'ya ve etrafındakilere hiç beklemediği bir anda saldırarak aralarında Karaça'nın iki oğlunun da bulunduğu çoğu Tatarı öldürmüşlerdir. Karaça ise bir grup Tatarla birlikte kaçmayı başarmıştır. Tatarlara karşı bu zaferin kazanılması, Kazakların son zamanlarda kötü giden durumlarının düzeltilmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Tobolsk'a yakın bölgelerde bulunan Tatar ve Ostyaklar, Karaça'nın bu başarısız saldırı girişimini öğrendiklerinde tüm umutlarını kaybederek bir yandan Rus egemenliğini tekrar kabul etmişler, diğer yandan ise

²¹³ “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 33- 34.

²¹⁴ “*Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago*”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 35- 36. Yıllıkların farklı kısımlarına göre Kazakların Tatarlara karşı atağa geçmelerinin tarihi değişik olarak verilmiştir. Bizim Sibir yıllıklarının Stroganov bölümünü seçmemizin nedeni, genellikle yaşanan olayların tam tarihlerinin hatırlanmasının zor olmasıdır. Fakat Stroganov bölümünde bahsedilen olayın zamanı hakkında özel bir gün diye nitelendirebileceğimiz yaz dönümü şeklinde bir tarihlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla bu tarihin savaşı gerçekleştiren Kazakların akıllarında daha kolay kalabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Kazaklara erzak vermişlerdir.²¹⁵ Böylece Kazakların yiyecek sıkıntısı ortadan kalkmıştır.

1 Ağustos'ta Buharalı tüccarların Yermak' ın yanına gelerek, Tatarlar tarafından rahatsız edildiklerini ve yardım istediklerini belirtmesi üzerine Yermak, etrafına topladığı adamlarla birlikte harekete geçmiştir. İrtiş'ten Vagay Nehri'ne ulaşmak isteyen Kazak birlikleri, adımı etraftaki göl ve yerleşim yerine vermiş olan Begiş'in yurduna geldiklerinde güçlü bir direniş ile karşılaşmalarına rağmen, karşı tarafı mağlup etmeyi başarmışlardır. Vagay Nehri istikametinde ilerleyen Kazaklar, sırasıyla Şamşa, Ryançik, Salah, Kaurdak ve Tebende bölgelerini işgal etmişlerdir. Kaynaklara göre Tebende'nin hâkimi olan Elygaya, Kazakların geldiğini önceden öğrenip, ordusunun miktarının az olduğunu hesaba katarak şehri Kazaklara teslim etmenin daha karlı olacağına kanaat getirmiştir.²¹⁶ Ayrıca Elygaya, şehri teslim etmenin yanında, önceden oğlunu evlendirmek için Küçüm Han'ın istediği kızını Yermak'a eş olarak vermeyi dahi teklif etmiştir. Fakat Yermak, kız ile evliliği kabul etmeyerek askerlerine de kıza zarar verilmemesini emretmiştir. Bu bölgeden tekrar yola çıkan Kazakların İşim Nehri'nde tekrar zor bir mücadeleyle karşılaştığı görülmektedir. Savaşın şiddetini belirtmek için Remezov yıllığı "*sadece silahlarla değil, yumruklarla da birbirlerine saldırdılar.*"²¹⁷ ifadesini kullanmaktadır. Bu mücadele sonucunda beş askerini kaybeden Kazak ordusu, savaşı kazanmalarının sevincini unutup silah arkadaşları için ağıtlar yakıp, törenler düzenleyerek ölenleri anmışlardır.

İrtiş Nehri kıyılarından giden Kazakların yeni hedefi Kullara bölgesi olmuştur. Fakat bu bölge Tatarlar açısından tarih boyunca çok önemli mevki olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Kalmık saldırıları zamanında Küçüm Han tarafından sınır güvenliğinin sağlanması için inşa edilen bölgede, yoğun olarak askerî güçlendirme bulunmaktadır. Beş gün boyunca kaleyi işgal etme girişiminde bulunan Yermak, kalenin işgalinin uzun süreceğini ve asıl hedeflerine gitmekte gecikeceklerini belirterek, Kazakların geri çekilmesini ve daha sonra işgal etmek için tekrar bu bölgeye

²¹⁵ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 35- 36.

²¹⁶ "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 342.

²¹⁷ "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 342.

uğranılacağı emrini vermiştir. Remezov yıllığında bu olaydan itibaren Yermak'ın güzergâhında yaşanan olayların tekrar doğaüstü bir şekilde anlatıldığı görülmektedir: “Kazaklar, Taşatkan kalesine ulaştığı vakit gökten kaleye mor renkte taş düştüğünü gördüler. Bu taşın ise soğuk, yağmur ve kar getirdiğine inandılar.”²¹⁸ Yıllık tarafından belirtilmiş olmasa da, muhtemelen kalenin dağların eteklerinde kurulmasından dolayı şiddetli rüzgârların yaşandığı zamanlarda dağlardan kopan taşlar kalenin üstüne düşmüştür. Kalenin akıbetine bakılacak olunursa halkın tamamı Kazak saldırılarını duyduğu için korkuya kapılmışlardır. Bu yüzden Yermak gelir gelmez, direniş gösterilmeden kale Kazaklara teslim edilmiş, Yermak'ın her istediği yerine getirilmiştir.

Nihayet İrtiş'i geçerek Vagay Nehri'ne ulaşmasına rağmen etrafta yardım bekleyen kimsenin olmadığını gören Yermak geri dönme kararı almıştır. Fakat Kazaklar, gece vakti olduğu ve uzun yol gittikleri için yorulmaları sebebiyle dinlenmeye başlamışlardır. Gece vaktinin gelmesini ve Kazakların habersiz olmalarını fırsat bilen Tatarlar, Yermak ve adamlarına saldırarak, Kazakların çoğunu olay yerinde öldürmeyi başarmışlardır. Yermak ise olay yerinden kaçmaya çalışırken zırhının ağırlığı yüzünden binmeye çalıştığı tekten düşerek boğulmuştur.²¹⁹ Yermak'ın ölü bedeni olay gerçekleşikten 8 gün sonra yani 13 Ağustos 1584 tarihinde Yepaçin Yurt'ta bulunmuştur. Burada konuya devam etmeden önemli bir tartışmadan bahsetmek gerekir ki, bazı tarihçiler Yermak'ın ölüm tarihinin 1584 değil, 1585 yılı olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddiayı savunan R. G. Skrinnikov, görüşünü Posolskiy Prikaz'ın belgelerinde yazan “*Ob şehri İvan Mansurov tarafından 1586 yılının Şubat ayında kurulmuştur.*”²²⁰ bilgisiyle desteklemektedir. Fakat R. G. Skrinnikov'un görüşünün doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Konuyu detaylıca anlayabilmek için ilk önce, yıllıkların İvan Mansurov hakkında verdiği bilgilere göz atmak gerekmektedir.

“Yermak'ın ölümünün ikinci yılında Semenov gününde (14 Eylül) Moskova, İvan Mansurov'u büyük bir orduyla birlikte Sibirya'ya gönderdi. İrtiş Nehri'nin

²¹⁸ “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 342.

²¹⁹ “Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago”, **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 37- 38.

²²⁰ R. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 250.

kıyısında yaya ve atlı olarak toplanan Tatarlar, onların kıyıya ulaşmasına izin vermemeyerek oklarla gemilerine saldırdılar. Kıyıya çıkamayacaklarını anlayan İvan Mansurov ve ordusu İrtiş Nehri'nin aşağısından ilerleyerek Ob Nehri'ne ulaştı. Fakat kışın gelmesi üzerine daha ileri gitmeyerek, Ob Nehri'nin üst tarafında kale inşa ederek burada kışı geçirdi."²²¹

O hâlde R. Skrinnikov şurada hata yapmıştır: Tarihçinin Moskova ve Ob arasındaki mesafeyi ve yıllığın bahsettiği "...14 Eylül'de Moskova, İvan Mansurov'u büyük bir orduyla birlikte Sibirya'ya gönderdi." cümlesini göz ardı edip sadece yıllıkta bahsedilen "Yermak'ın ölümünün ikinci yılında..." cümlesine odaklandığı görülmektedir. Böylece hesaplamaları yaparken de Yermak'ın ölüm tarihini 5 Ağustos 1585 değil de, 1 Ocak 1585 yılından hesaplama yanlışlığına düşmüş ve kendi hesabına göre 1 Ocak 1586 yılında Yermak'ın birinci ölüm yıldönümü dolup, ikinci ölüm yılına ise 1586 yılının Şubat ayında girilmiştir. Böylece tarihçinin yaptığı yanlış hesap Posolskiy Prikaz'ın belgelerinde bahsedilen 1586 yılının Şubat ayındaki İvan Mansurov'un Ob şehrini kurmasıyla paralellik göstermiştir. Oysaki yıllıklarda görüldüğü üzere Yermak'ın ölüm tarihinin birinci yılı 5 Ağustos 1585'te dolmuş ve ikinci yılında yani 14 Eylül 1585 tarihinde Moskova'dan Sibirya'ya gönderilen İvan Mansurov ise muhtemelen 1585 yılının Kasım ayında Sibirya'ya ulaşmıştır. Fakat İrtiş Nehri'nin etrafında Tatar saldırısına maruz kaldığı için İrtiş üzerinden ilerleyerek muhtemelen 1586 yılının Şubat ayında Ob Nehrine ulaşmış ve burada Posolskiy Prikaz'ın belgelerinde de dendiği gibi Ob şehrini kurmuştur. Fakat tarihçini yaptığı yanlışlık sadece bununla sınırlı değildir. Tarihçi, yazdığı eserin konuyla ilgili paragrafının "İvan Mansurov, Sibirya'ya 1585 yılının yaz aylarının sonunda gelirken, Yermak ise aynı yılın 5 Ağustos gününde ölmüştür."²²² şeklindeki son cümlesinde yeni bir kafa karışıklığına daha neden olmakta ve hatta kendisiyle çelişmektedir. Nitekim bahsettiğimiz üzere Yermak'ın ölüm tarihi hakkında mantıklı ve tutarlı cevabı veren tek kaynağın Sibir yıllıkları olduğunu ve burada bahsedilen bilgilerin hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

²²¹ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 39- 40.

²²² R. Skrinnikov, **Sibirskaya ...**, s. 250.

Konuya tekrar geri dönersek Tatar knezlerinden Begiş'in torunu olan Yanış nehrin kıyısında balık yakaladığı sırada insan cesediyle karşılaşması üzerine, cesedi kıyıya çekmiştir. Üzerindeki zırhlardan sıradan biri olmadığını anlayan Yanış, etraftaki diğer insanları çağırmiştır. Ölen kişinin Yermak olduğunun tamamen anlaşılmasından sonra Tatarlar, Ostyaklar ve Vogullar o güne kadar yaşananların intikamını almak için Yermak'ın bedenini yüksek bir yere asarak altı hafta boyunca üzerine ok atışları yapmışlardır. Bu sırada yıllıkta bahsedilen bir detayı atlamamak gerekir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Küçüm Han'a ihanet edip onunla savaşan Seydak da bu olaylar yaşandığı vakit Küçüm Han ile yan yana olarak anlatılmaktadır.²²³ Muhtemelen Seydak'ın da Küçüm Han'a olan ihaneti, Karaça gibi sadece göstermelidir.

Kazaklar ise, Yermak'ın ölüm haberinin kendilerine ulaşmasıyla birlikte derin bir üzüntü içerisine düşmüşlerdir. Sibir yıllıklarına göre Matvey Meşeryak, diğer Kazaklara Stroganovların yanına gitmeyi ve Yermak'ın ölümü hakkında olanları anlatma teklifinde bulunmuş ve teklifin kabul edilmesinden sonra Kazaklar, İsker şehrini terk etmişlerdir.²²⁴ Kazak ordularının şehirden ayrıldığını gören Tatarlar ise, Ostyaklar ve bölgede bulunan topluluklarla şehri tekrar ele geçirdilerse de, buradaki hâkimiyetleri çok uzun süremeyecek Danila Çulkov'un bölgeye gelmesiyle birlikte şehrin hâkimiyeti artık tamamen Ruslara geçecektir.

²²³ "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 346.

²²⁴ "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", **Sibirskie Letopisi**, SPb., 1907, s. 39.

SONUÇ

Rusların XVI. yüzyılın sonlarında Sibiryâ'da yayılarak bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarını ele geçirmelerinin önündeki en büyük engellerden biri olan Sibir Hanlığı'nın tamamen işgaline giden sürecin en önemli halkası olarak kabul edebileceğimiz Yermak ve Kazaklar tarafından düzenlenen Sibiryâ seferine ve bu seferin düzenlenmesine katkı sağlayan kişilerin kökenlerine dair bilgileri ortaya koymayı amaç edinen bu çalışmamızda, tarihi kaynakların el verdiği ölçüde önemli neticelere ulaşılmıştır. Elde ettiğimiz sonuçları ise özelden genele şu şekilde özetlemek mümkündür.

Deşt-i Kıpçak'a yapılan Moğol seferleriyle birlikte uzun süredir bu bölgede yaşamakta olan Kuman-Kıpçakların bir kısmı Rus ve Moğol hâkimiyetine girerken, bir kısmı ise bağımsız olmayı tercih ederek dünyanın çeşitli yerlerine göç etmişlerdir. Fakat Kuman-Kıpçaklar arasında, buldukları bölgeyi terk etmeyerek güney Rus bozkırlarına çekilen ve hayatlarını bu bölgede sürdürmeyi hedefleyen kişiler de bulunmaktadır ki, bunlar XIII. yüzyıldan itibaren kendi dillerinde "*Kazak*" diye anılmışlardır. Diğer taraftan bu Kuman-Kıpçak kökenli kişilerin yanına Rus knezliklerindeki siyasî ve ekonomik politikalardan rahatsız olan halkın da sürekli olarak göç etmesi, zaman içerisinde bölgedeki nüfusun kontrolsüz bir şekilde artmasına ve bölgedeki bu kontrolsüz nüfus artışının sonucunda ise, Kuman-Kıpçak kökenli olan Kazak nüfusunun birçoğunun yavaş yavaş asimile olmasına neden olmuştur. Ayrıca bölgedeki kontrolsüz nüfus artışı, yaşam şartlarının zorlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece bölge halkının bir kısmı bu olumsuz durumdan kurtulmak için tamamen kanunî işlerden uzaklaşarak, soygunculuk faaliyetleri içerisine girmiştir. Fakat diğer knezlikleri mağlup ederek yönetimi tek elde toplamayı başaran Moskova Knezliği'nin, bu halkı elinde olduğu kadar dizginleyerek devlete hizmet etmelerini sağlaması sonucu, tarihi belgelerde burada yaşayan halkın bir kısmı Don Kazakları olarak anılmıştır. Zaman içerisinde ise Rus Devleti'nin askerî çıkarları doğrultusunda Don Kazaklarının bir kısmı Volga'ya kaydırılarak, burada Volga Kazakları adı verilen yeni bir grup oluşturulmuştur ki, bu grup, Rus Devleti'nin askerî beklentilerini tam anlamıyla karşılayamadığı gibi, yaptığı soygunlarla da zaman zaman çevredeki devletleri ve Moskova yönetimini zor durumda bırakmıştır.

Adı 1577 yılından itibaren Rus ve Rusya ile iletişim kuran diğer devletlerin resmî belgelerinde bazen soyguncu, bazense devlete hizmet eden kişiler arasında geçen Volga Kazaklarının Ataman'ı Yermak Timofeyeviç'in 1582 yılında Oka ve Volga'daki İran ticaret gemilerine saldırması, Moskova'nın sabrını taşıran son olay olmuştur. Bunun sonucunda IV. İvan'ın kendilerini cezalandırmalarından korkan Yermak Timofeyeviç ve etrafında bulunan Volga Kazakları çareyi kaçmakta bulmuşlardır. Tam bu sırada 9 Nisan 1517 tarihli yarıllıkta geçen ifadeleri, o zamanın Rus sosyo-kültürel hayatı ile ilişkilendirmemiz sonucu tüccar sınıfına dâhil edebileceğimiz, XV. yüzyılda Rusya'nın kuzeyindeki tuz işletmelerinde, daha sonraki tarihlerde ise Perm civarındaki tuz işletmelerinde faaliyet gösteren ve zaman içerisinde ise etraftaki Tatar, Ostyak, Vogul gibi çeşitli toplulukların baskılarına maruz kalan Stroganovlar, kendilerini korumaları için Yermak Timofeyeviç ve Volga Kazaklarını tuz işletmelerinin yanına, Sibirya'ya davet etmişlerdir.

“Sibir yıllıkları” ve temel olarak Sibir yıllıklarını referans alan tarihçilerin kaleme aldıkları çalışmalar tarafından 1581 diye bahsedilen, fakat çeşitli resmî belgelerin incelenmesi ile elde edilen sonuca göre, 1582'de Sibirya'ya gelen Yermak Timofeyeviç ve Volga Kazakları, kısa süre içerisinde ilk önce Stroganovların husumetli olduğu kişileri bertaraf etmeyi başarmışlar, daha sonra ise Stroganovların sağladığı ekonomik destekle birlikte Sibir Hanlığı'na karşı harekete geçerek hanlığın başkenti olan İsker'i ele geçirmişlerdir. Bu olaydan itibaren Sibirya'nın çeşitli mevkilerinde başta Tatarlar olmak üzere, bölgedeki kavimlerle yaptıkları mücadelelerde çoğunlukla başarılar elde eden Kazaklar, 5 Ağustos 1584 yılında suikast diye nitelendirebileceğimiz bir şekilde Yermak Timofeyeviç'in öldürülmesiyle birlikte geri çekilseler de, Rusların 1598 yılında Sibir Hanlığı'na tamamen son vermelerine giden sürece öncülük etmişlerdir.

Netice olarak hayatını soygunculukla sürdüren Yermak ve Volga Kazaklarının 1582 yılındaki Volga'da yaptıkları soygunculuk faaliyeti, hayatlarının dönüm noktası olarak hem tarihte onların kötü unvanlarla değil, iyi unvanlarla anılmalarının yolunu açmış, hem de Rus Devleti'nin Sibirya'daki ekonomik emellerine ulaşmasına zemin hazırlamıştır.

Yermak ve Kazakların Sibiryaya seferini konu alan bu çalışmada verdiğimiz bilgilere ve yaptığımız yeni tespitlere rağmen, bu seferin ilk anlatılmaya başlandığı kaynak olan *Sinodik*'ten itibaren çözümlenemeyen Bogdan Bryazga'nın ölümü meselesi, elimizde bu konunun açıklığa kavuşturmasına yarayacak kaynak eksikliği sebebiyle gizemini hâlâ korumaktadır. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki, Yermak'ın Sibiryaya seferinden önceki hayatına ilişkin bilgiler, konuya ait kaynakların tarafımızca tespit edilememesinden dolayı çalışmamızda sınırlı bir şekilde bahsedilmiş, bu yüzden Yermak'ın kökeni herhangi bir kesin sonuca kavuşturulamamıştır. Bu eksikliklerin giderilmesi için ise bizim görüşümüze göre, bilhassa bu bahsettiğimiz konuların üzerine yoğunlaşılması, gerekirse saha araştırmaları yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

	“Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 312-366.
	“Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 1-46.
	“Stroganovskaya Letopis po Tolstovskomu Spisku”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 47-96.
	“Yesipovskaya Letopis po Buzunovskomu Spisku”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 296-306.
	“Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 271-295.
	“Yesipovskaya Letopis po Sıçevskomu Spisku”, Sibirskie Letopisi , İzдание İmparatorskoy Arherografiçeskoy Komissii, SPb. 1907, s. 105-170.

	Akti, Otnosyashiesya k İstorii Yujnoy i Zapadnoy Rossii , C.2, Tip. Eduarda Pratsa, SPb. 1865.
	Akti, Sobrannye v Bibliotekah i Arhivah Rossiyskoy İmperii , C. 1, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, SPb. 1836.
	Akti, Sobranie v Bibliotekah i Arhivah Rossiyskoy İmperii , C. 2, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, SPb. 1856.
	Codex Cumanicus , Ed. G. Kuun, MTAk, Budapest 1981.
	Codex Cumanicus , Haz. Mustafa Argunşah, Galip Güner, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
	Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim , C. 1, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii, SPb. 1846.
	Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskova , İzdatelstvo AN SSSR, Moskva 1949.
	Kitab-i Mecmu-i Tarcuman-i Türki va Acami va Mugali va Farsi , Ed. A. N. Garkavets, Baur, Almatı 2019.
	Povest Vremennih Let , Çev. D. S. Lihaçeva, O. V. Tvorogova, Vita Nova, SPb. 2012.

	PSRL II, Īpatyevskaya Letopis , Tipografiya M. A. Aleksandrova, SPb. 1908.
	PSRL III, Novgorodskaya Pervaya Letopis Staršego i Mladšego Īzvodov , Īzdatelstvo AN SSSR, Moskva 1950.
	PSRL III, Novgorodskie Letopisi , Tipografiya Eudarda Pratsa, SPb. 1841.
	PSRL XI, Letopis Sbornik, Īmenuemiy Patriaršeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu , Tipografiya Ī. N. Skorohodova, SPb. 1897.
	PSRL XII, Īmenuemiy Patrieršeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu , Tipografiya Ī. N. Skorohodova, SPb. 1901.
	PSRL XIII, Īmenuemiy Patrieršeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu , Tipografiya Ī. N. Skorohodova, SPb. 1904.
	PSRL XIII, Īmenuemiy Patrieršeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu , Tipografiya Ī. N. Skorohodova, SPb. 1906.
	PSRL XIII, Īmenuemiy Patrieršeyu ili Nikonovskuyu Letopisyu , Tipografiya Ī. N. Skorohodova, Moskva 2000.
	PSRL XXIII, Yermolinskaya Letopis , Tipografiya M. A. Aleksandrova, SPb. 1910.

	PSRL XXIV, Tipografskaya Letopis , 2-ya Gosudarstvennaya Tipografiya, SPb. 1921.
	Razryadnaya Kniga 1475- 1598 , Ed. V. İ. Bugarov, Nauka, Moskva 1966.
	Razryadnaya Kniga 1475-1605 , Ed. V. İ. Bugarov, C. 3, Nauka, Moskva 1984.
	Razryadnaya Kniga 1559- 1605 gg. , Ed. V. İ. Bugarov, İnstitut İstorii AN SSSR, Moskva 1974.
	Russkiy Biografiçeskiy Slovar , Ed. A. A. Polovtsov, C. 8, Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov, SPb. 1897.
	Sbornik Gramot Kollegii Ekonomii , C. 1, Rossiyskaya Gosudarstvennaya Akademiçeskaya Tipografiya, SPb. 1922.
	Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği , Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.
	Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği , Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.
	Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği , Çev. F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Aslantürk, Ötüken, İstanbul 2020.

	Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov , C. 2, Tip. Selivanovskogo, Moskva 1819.
	Sobranie Gosudarstvennih Gramot i Dogovorov , C. 3, Tip. Selivanovskogo, Moskva 1822.
	Verhoturskie Gramoti Kontsa XVI-Naçala XVII v. , Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1982.
	Jizni Voennie Deyaniya Yermaka, Zavoovatelya Sibiri, Vıybranne iz Raznih Pisateley Kak Rossiyskih, Tak i İnostrannih, Gubersnkoy Tip. u A. Rešetnikova , Moskva 1807.
ACAR, Serkan	“Sibir Hanlığı”, Doğu Avrupa Türk Tarihi , Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 781-797.
ATLASI, Hadi	Sibir Tarihi , Çev. Eser Havare, TTK, Ankara 2016.
BAHRUŞIN, S. V	Nauçnie Trudi , C. 3, B. 1, İzdatelstvo Akad. Nauk SSSR, Moskva 1955.
	Nauçnie Trudi , C. 3, B. 2, İzdatelstvo Akad. Nauk SSSR, Moskva 1955.
BOSTAN, İ	“Azeb”, TDV İslam Ansiklopedisi , C. 4, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1991, s. 312-313.

ÇELEBİ, Ayten	Sibir Hanlığı (1464-1598) , Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
FORSYTH, J	A History of the Peoples of Siberia, Russian's North Asian Colony 1581-1990 , Cambridge University Press, Cambridge 1992.
GOLDEN, P. B	“Migrations, Ethnogenesis”, The Cambridge History of Inner Asia, The Chinggisid Age , Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 109-120.
GOLUBINSKIY, E. E	İstoriya Russkoy Tserkvi , C. 2, B. 1, İmparatorskago Obşestva İstorii i Drevnostey Rossiyskih pri Moskovskom Universitete, Moskva 1900.
GÖKBEL, A	“Kıpçaklar ve Kumanlar”, Türkler , C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 259-305.
HASANOV, Zaur	Çar İskitler , Çev. İlyas Topsakal, TDAV, İstanbul 2009.
HOUTSMA, M. T	Ein Türkisch- Arabisches Glossar , Leiden E. J. Brill, Leiden 1894.
İKOSOV, P. S	İstoriya o Rodoslovii, Bogatstve i Oteçestvennih Zaslukah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovih , Tip. Gub. Zem. Upravı, Perm 1881.

KAFALI, Mustafa	“Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi , S. 24, İstanbul 1970, s. 59-68.
KARAKULAK, Mesut	“Haydut ve Devlet: Yermak’ın Batı Sibirya Seferi”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ , C. 17, S. 27, Çanakkale 2019, s. 273-296.
KARAMZİN, N. M	İstoriya Gosudarstva Rossiysko , C. 3, Tip. N. Greça, SPb. 1818.
	İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo , C. 6, Tip. N. Greça, SPb. 1819.
	İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo , C. 8, Tip. N. Greça SPb. 1819.
	İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo , C. 9, Tip. N. Greça, SPb. 1821.
KATANOV, N. F	Predaniya Tobolskih Tatar o Pribitii v 1572 Godu Muhammedanskih Propovednikov v Gorod İsker , ETGM, Vyp. VII, Gubernskaya Tipografiya, Tobolsk 1987.
KEMALOĞLU, İlyas	“Sibir Hanlığı”, TDV İslam Ansiklopedisi , TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt ek 2, İstanbul 2016, s. 511-512.
KOPILOV, D. İ	Yermak , Sredne-Uralskoe Knijnoe İzdatelstvo, Sverdlovsk 1974.

KOYALOVİÇ, M	Dnevnik Poslednego Pohoda Stefana Batoriya na Rossiyu, Diplomatıçeskaya Perepiska Togo Vremeni (1581- 1582) , Tip. İmp. Akad. Nauk, SPb. 1867.
KURAT, A. N	IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri , Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
KUSAİNOV, E. V	“Volnoe i Slujiloe Kazaçestvo v Povolje v XVI- XVII vv.”, Oçerki İstorii i Kulturi Kazaçestva Yuga Rossii , Ed. G. G. Matıšov, İ. O. Tümentsev, İzdatelstvo Volgogradskogo Filiala FGBOU VPO RANHiGS, Volgograd 2014, s. 36-54.
MİLLER, G. F	İstoriya Sibiri , İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1937.
NAUMOV, İ. V	The History of Siberia , Ed. David. N. Collins, Routledge, London 2009.
PENSKOY, V. V	“Srajenie Pri Molodyah 28 İulya- 3 Avgusta 1572 g.”, İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki , C.2, İzdatelstvo Narodny Kirill Vladimiroviç, SPb. 2012, s. 127-236.
PLETNEVA, S. A	Polovtsı , Lomonosov, Moskva 2010.
PONOMAREV, B. N	İstoriya SSSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney , C. 2, Nauka, Moskva 1966.
REMEZOV, S. U	Kratkaya Sibirskaya Letopis (Kungurskaya) , Tip. F. G. Elkonkogo, Spb. 1880.

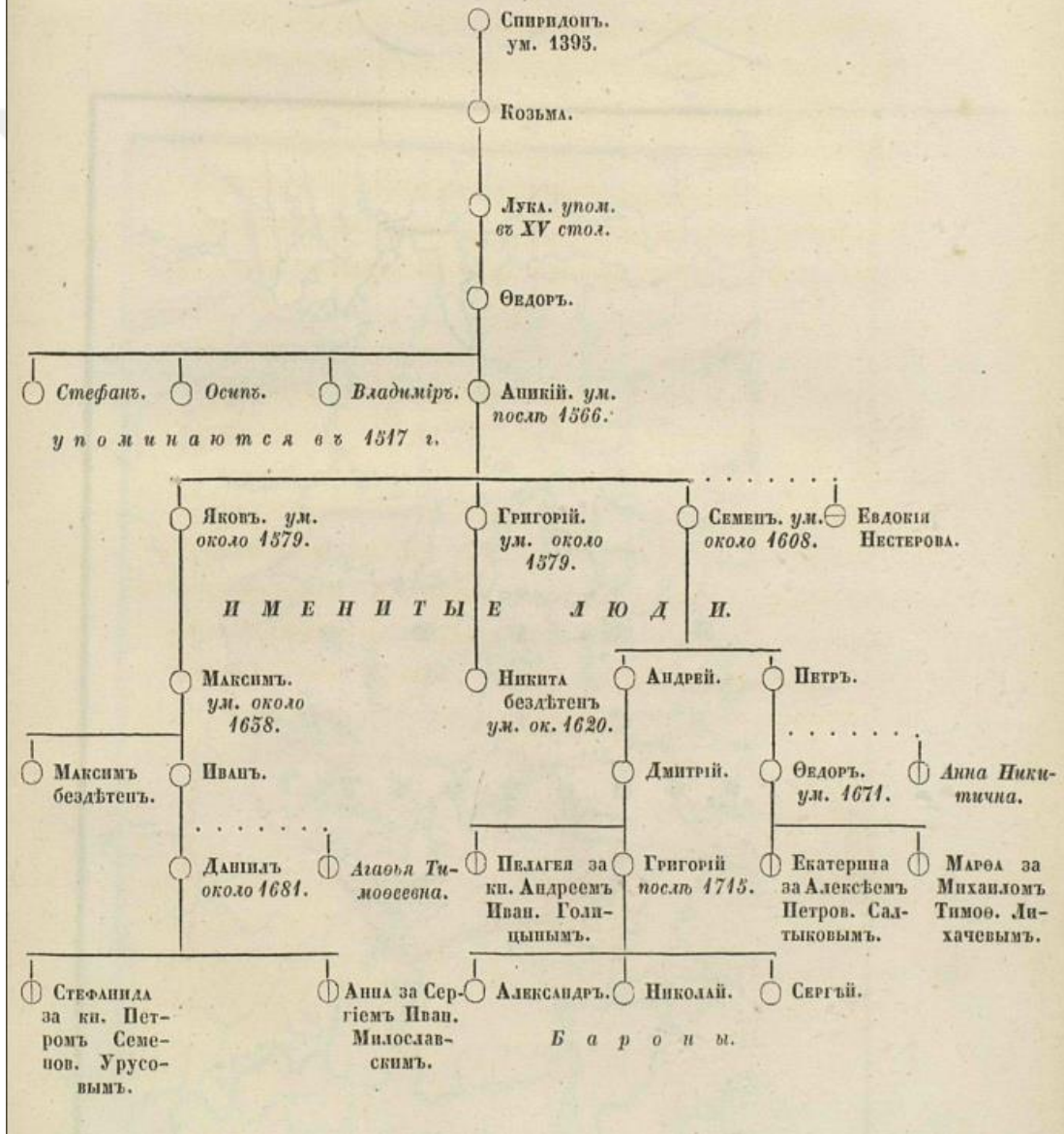
REZNÍKOV, K. Yu	Russkaya İstoriya: Mifi i Faktı ot Rojdeniya Slavyan do Pokoreniya Sibiri , Veçe, Moskva 2012.
SERGEEV, V. İ	“K Voprosu o Pohode v Sibir Drujini Yermaka”, Voprosı İstorii , RAN, Moskva 1959, s. 117-130.
SERÍKOV, Yu. B	“Po Sledam Yermaka”, Vokrug Sveta , No.: 3, SPb. 1978, s. 34-40.
SEVER, Zafer	Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya’da Rus Hâkimiyeti , Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ordu 2020.
SKRINNÍKOV, R. G	Sibirskaya Ekspeditsiya Yermaka , Nauka, Novosibirsk 1986.
	Yermak , Molodoya Gvardiya, Moskva 2008.
SOLOVYEV, S. M	İstoriya Rossiii s Drevneyşih Vremen , İzdatelstvo Sotsialno- Ekonomičeskoy Literaturı, Moskva 1960.
SUHORUKOV, V. D	İstoričeskoe Opisanie Zemli Voyska Donskogo , C. 1, İzdanie Voyskovogo Statističeskogo Komiteta, Novoçerkask 1867.
TOPSAKAL, İ	Sibirya Tarihi , Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

	“An Analysis of Studies On Siberian History, Culture, Archeology and Civilization”, Siberian Studies (SAD) , C. 2, S. 6, 2014, s. 1-22.
	“Batı ve Orta Sibirya’nın İşgali”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi , S. 191, İstanbul 2011, s. 37-52.
	“Türk Tarihi Açısından Sibirya’nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)”, Turkish Studies , S. 6, Erzincan 2011, s. 1863-1883.
TSİPORUHA, M. İ	Pokorenie Sibiri ot Yermaka do Beringa , Veçe, Moskva 2013.
TUPİKOV, N. M	Slovar Drevnerusskih Liçnih Sobstveniyh İmen , Tip. İ. N. Skorohodova, SPb. 1903
USLU, Emine	Sibir Hanlığı’nın Kuruluşu, Gelişimi ve Yıkılışı , Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011.
USTRYALOV, N	İmenitie Lüdi Stroganovi , Tipografiya Ştaba Voenno-Uçebnih Zavedeniy, SPb. 1842.
ÜNAL, Fatih	“Çarlık Dönemi Rusların Sibirya Araştırmaları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , C.8, S.41, Samsun 2015, s. 613-647.

VERNADSKİY, G	Mongol i Rus , AGRAF, Moskva 1997.
VVEDENSKİY, A	“Proishojdenie Stroganovih”, Jurn. Sever , Kn. II, İzdanie Bologodskogo Otdeleniya Gosudarstvennogo İzdatelstva, Vologda 1923, s. 63- 84.
WITSEN, N	Noord en Oost Tartarye , Boekverkooper op de Nieuwen-dyk, Amsterdam, 1785.
YALVAR, Cihan	“Deşt-i Kıpçak’ta Moğol Hâkimiyeti ve Kuman-Kıpçaklar”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi , C. 2, S. 3, İstanbul 2018, s. 3-29.

EKLER

РОДЪ ИМЕНИТЫХЪ ЛЮДЕЙ
СТРОГАНОВЫХЪ.

Stroganovların Soyağacı

(N. Ustryalov, *İmenitü Lüdi Stroganovi*, SPb., 1842, s. 126.)

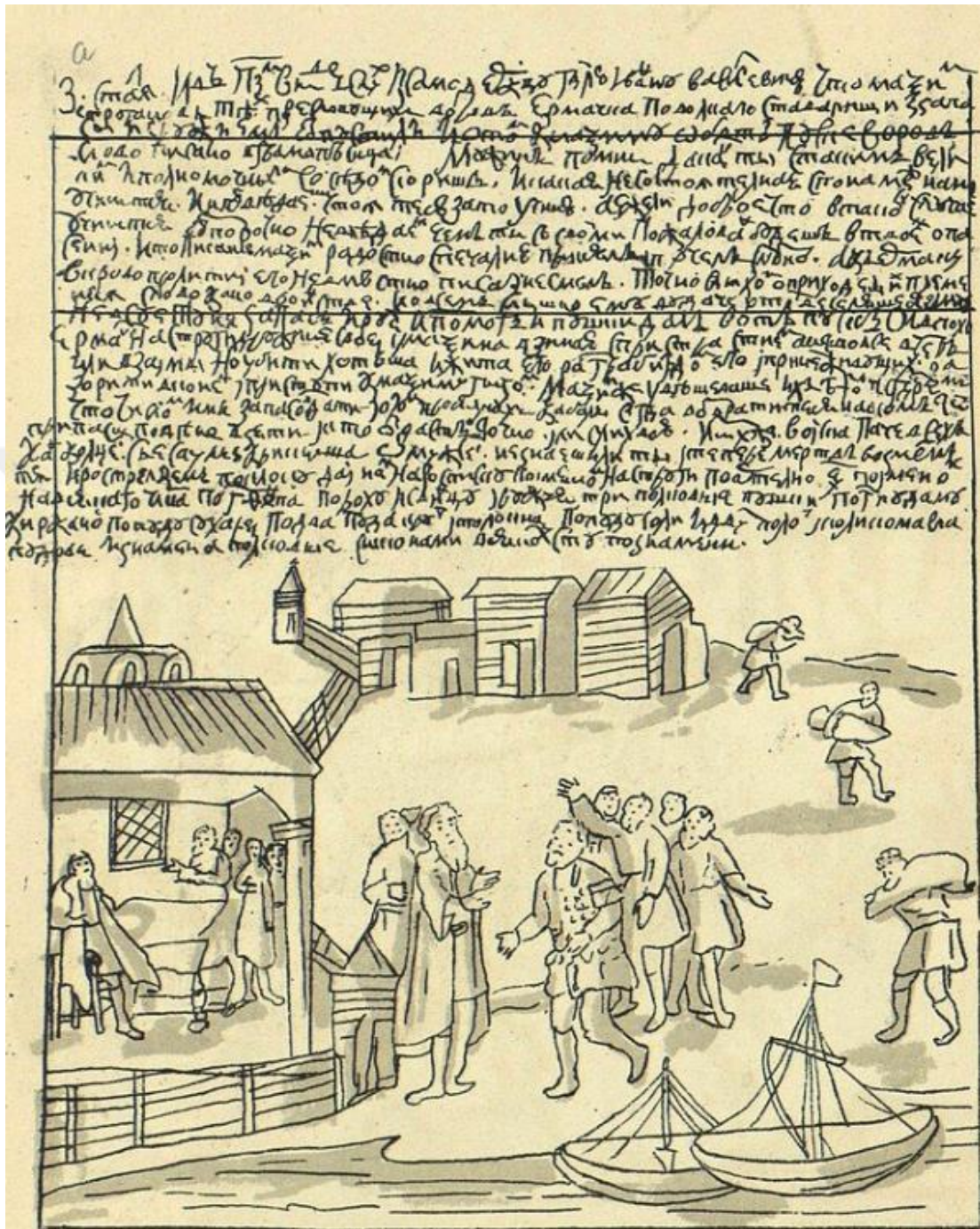
128.—1582 ноябра 16. Грамота Максиму и Никитѣ Строгановымъ, о посылкѣ въ Чердынѣ Волжскихъ казаковъ, для зашищеніа Перми отъ набѣговъ Сибирскихъ инородцевъ и проч.

Отъ царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русии, въ Чусовую, Максиму Яковлеву сыну да Микитѣ Григорьеву сыну Строгановымъ. Писалъ къ намъ изъ Перми Василей Пелспелицынъ, что послали вы изъ остроговъ своихъ Волжскихъ атамановъ и казаковъ, Ермака съ товарищи, воевати Вотяки и Вогуличи и Пельинскіе и Сибирскіе мѣста, сентабря въ 1 день, а въ тотъ же день, собрався Пельинской князь съ Сибирскими людьми и съ Вогуличи, приходилъ войною на наши Пермскіе мѣста, и къ городу къ Чердыни къ острогу приступалъ, и нашихъ людей побили и многіе убытки нашимъ людямъ починили; и то сдѣлалось вашею измѣною: вы Вогуличъ, и Вотяковъ, и Пельинцовъ отъ нашего жалованья отвели, и ихъ задирали, и войною на нихъ приходили, да тѣмъ задоромъ съ Сибирскимъ салтаномъ ссорили насъ, а Волжскихъ атамановъ къ себѣ призываетъ, воровъ, наняли въ свои остроги безъ нашего указа; а тѣ атаманы и казаки прежь того ссорили насъ съ Нагайскою ордою, пословъ Нагайскихъ на Волгѣ на перевозѣхъ (*) побивали, и ордобазарцовъ грабили и побивали, и нашимъ людямъ многіе грабежи и убытки чинили, и имъ было вины свои покрыти тѣмъ, что было нашу Пермскую землю оберегать, и они сдѣлали съ вами вмѣстѣ потомужъ, какъ на Волгѣ чинили и воровали, въ которой день къ Перми къ Чердыни приходили Вогуличи, сентабря въ 1 день, а въ тотъ же день отъ тебѣ изъ остроговъ Ермакъ съ товарищи пошли воевать Вогуличъ, а Перми ничѣмъ не пособили; и то все сталося вашимъ воровствомъ и измѣною, а только бы вы намъ служили, и вы бѣ тѣхъ казаковъ къ тѣпоры въ войну не посылали,

Yermak Timofeyevič ve Kazakların Sibirya'ya 1 Eylül 1582 Tarihinde Gönderildiğini

Kanıtlayan Belge

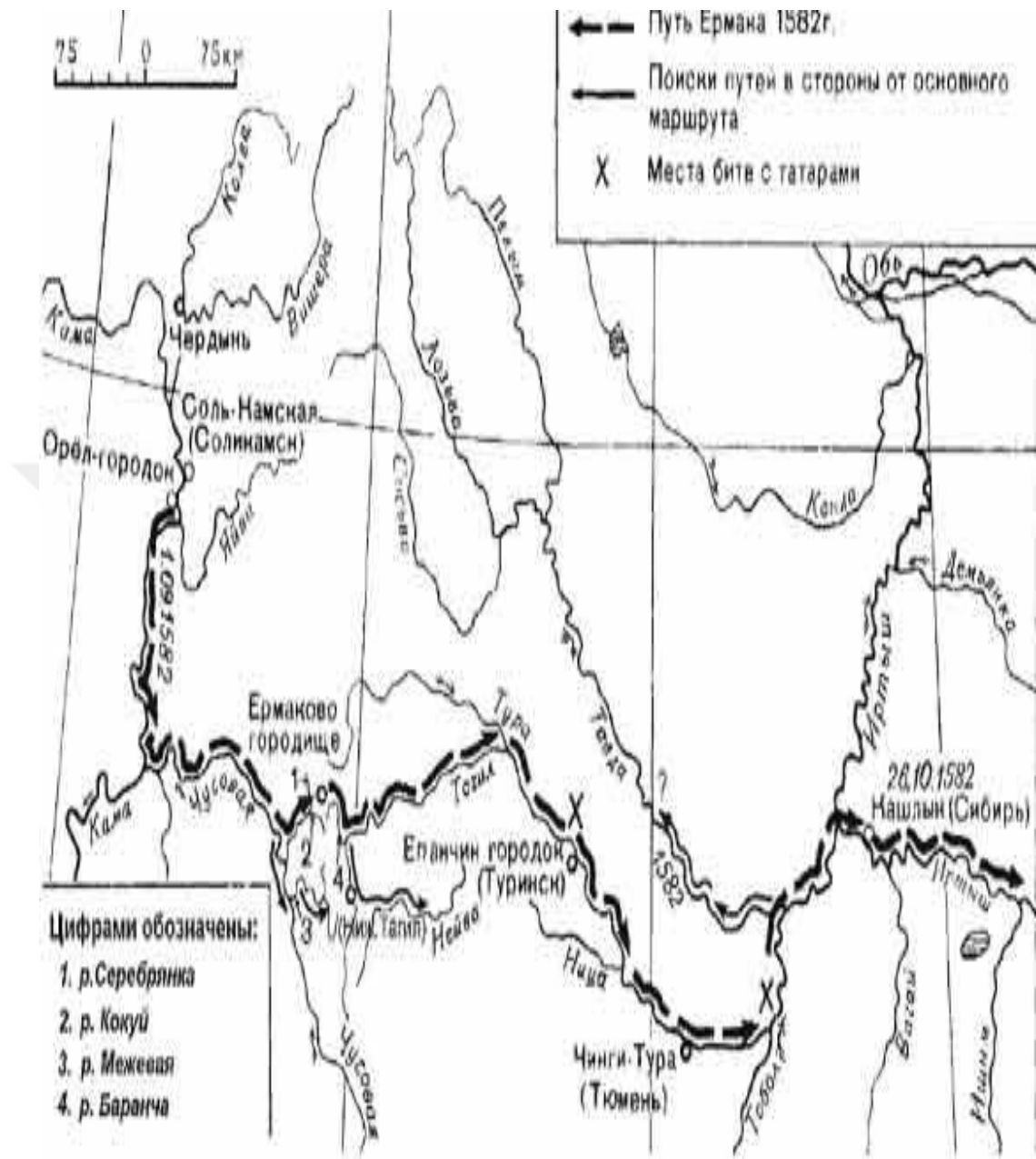
(Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim, C. 1, No.: 128, SPb., 1846, s. 184.)

Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Maksim Stroganov İle Aralarında Geçen

Olumsuzluğu Yansıtan Tasvir

(S. U. Remezov, *Kratkaya Sibirskaya Letopis (Kungurskaya)*, Spb., 1880, s. 2.)

*Yermak Timofeyeviç'in, Sibir Hanlığı'nın Başkentini Ele Geçirene Kadar İzlediği
 Güzergâh*

(<https://dmitschool04.ru/personalii/karta-sibirskaya-ekspeditsiya-ermaka.html>)